T.C.
ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

AHMET RIZA BEY'İN EĞİTİM KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ VE ÇALIŞMALARI

Hakkı DEMİRKIRAN

Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ersin Embel

İstanbul, 2021

T.C.
ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

AHMET RIZA BEY'İN EĞİTİM KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ VE ÇALIŞMALARI

Hakkı DEMİRKIRAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İstanbul, 2021

Hakkı DEMİRKIRAN tarafından hazırlanmış ve 03 /06/2021 Tarihinde sunulmuş AHMET RIZA BEY'İN EĞİTİM KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ VE ÇALIŞMALARI Siyaset Bilimi ve Uluslararası ilişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak **oy birliği/oy çokluğu** ile kabul edilmiştir.

_____

Dr. Öğr. Üyesi Ersin EMBEL

Danışman

Tez Savunma Sınavı Jüri Üyeleri:

Akademik Ünvan Adı Soyadı	Altınbaş Üniversitesi	
Dr. Öğretim Üyesi Ersin Embel	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	_____
Akademik Ünvan Adı Soyadı	Altınbaş Üniversitesi	
Dr. Öğretim Üyesi Eylem Akdeniz Göker	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	_____
Akademik Ünvan Adı Soyadı	19 Mayıs Üniversitesi	
Dr. Öğretim Üyesi Özgür Atakan	Eğitim Bilimleri	_____

Bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak bütün şartları sağladığını beyan ederim.

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü kabul tarihi

03/ 06 /2021

Bu tezdeki tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik davranışlara uygun olarak edinildiğini ve sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca, bu kuralların ve davranışların gerektirdiği şekilde, bu çalışmada, orijinal olmayan tüm materyalleri ve sonuçları tamamen alıntı yaptığımı ve referans gösterdiğimi de beyan ederim.

Hakkı DEMİRKIRAN

İmza

ÖZET

AHMET RIZA BEY'İN EĞİTİM KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ VE ÇALIŞMALARI

Hakkı DEMİRKIRAN

Yüksek Lisans, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Altınbaş Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Ersin EMBEL

İstanbul,2021

Sayfa: 109

Ahmet Rıza Bey, son dönem Osmanlı ve erken cumhuriyet döneminin siyasi ve düşünce hayatını etkilemiş önemli fikir adamlarından biridir. Toplum, siyaset, ordu gibi konularda çalışmaları bulunan Ahmet Rıza Bey'in düşüncelerindeki odak nokta eğitim olmuştur. Ahmet Rıza Bey'in eğitime verdiği önem büyük ölçüde düşünsel çerçevesinin temel unsurlarından biri olan pozitivizmin ''düzen ve ilerleme'' ilkesinden kaynaklanmıştır. Ülkenin ayakta kalabilmesinin ancak eğitimle mümkün olacağını belirten Ahmet Rıza Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, politik ve kültürel, ilerlemesinin meşrutiyetin tekrar ilan edilmesinin yanı sıra halkın eğitilmesi ile sağlanabileceğini savunmuştur. Ahmet Rıza Bey, II. Meşrutiyetten sonra toplum ve kadının eğitim konusuna önem vermiş, toplumun siyaseten değiştirilemeyeceğini anlamış, toplumda bir değişim ve gelişme olacaksa bunun ancak eğitim yoluyla olacağını belirtmiştir. Eğitimi güçlü olmayan bir milletin özgürlük ve medeniyetten yeterince yararlanamayacağını bu yüzden sosyal reformun kadının eğitiminden başlaması gerektiğini ileri sürmüştür. Ahmet Rıza Bey'in siyasi düşüncelerinden sonra onun en önemli yönlerinden biri söz konusu eğitimci kişiliğidir. Eğitim alanında bizzat çalışmış olan Ahmet Rıza Bey, eğitimle ilgili bir rapor düzenlemiştir. Eğitimin, özellikle imkanları kısıtlı olan fakir çocuklarını kapsayacak şekilde tabana yayılmasını savunmuş, eğitimde kullanılan ders kitapları ile programlardan ve öğretmenlerin niteliklerine kadar olan eksiklikleri dile getirmiştir. İlimsiz

ve fensiz olan bir ilerlemenin kalıcı olmayacağını savunan Ahmet Rıza Bey, ülkenin ve toplumsal kalkınmanın ve gelişimin ilk şartı olarak eğitim sisteminin üzerinde durmuştur

Anahtar kelimeler: Pozitivizm, Batı Medeniyeti, Jön Türkler, Meşrutiyet, Eğitim

ABSTRACT

Ahmet Rıza Bey's Views and Researches on Education

Master Thesis Propoaal by Hakkı DEMİRKIRAN

Master Thesis, Political Science and International Relations Master Program

Altınbaş University

Supervisor: Dr. Ersin EMBEL

İstanbul, 2021

Pages: 109

Ahmet Rıza Bey is one of the most important thinker who affected last-term Ottoman Empire and early Republic of Turkey term in terms of politics and idea ways. Ahmet Rıza Bey, who has Works on society, politics, army, focused on education. Ahmet Rıza Bey's given value is based on Potivism's order and progress principle. Indicating that save of the country is only possible with education, Ahmet Rıza Bey asserted that Ottoman Empire's economic, politic and cultural progress can only be provided by declaring second constitutional monarchy. After second constitutional monarchy, Ahmet Rıza Bey gave importance to education of society and women, understood that society can not change in terms of politics, indicated if there is a way to change and progress in society, it is only possible with education. He put forward that the people, who are devoid of education, are not be able to benefit from freedom and civilization, that is why social reform need to start from women. In addition to his politics ideas, one of his most important feature is being educator. Studying of education, Ahmet Rıza Bey reported a result about education. He defended that education should be reached by poor children and he mentioned about some problems in coursebooks, programs and teachers' qualities. Advocating that progress without science and knowledge will not be permanent, Ahmet Rıza Bey discoursed on the education system which is the first condition of development and progress of country and its society.

Keywords: Positivism, Western Civilization, Young Turks, Constitutionalism, Education

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **v**

ABSTRACT ..... **vii**

İÇİNDEKİLER ..... **viii**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM: AHMET RIZA BEY'İN DÜŞÜNCENLERİNİ ŞEKİLLENDİREN FAKTÖRLER 8

1. 1 XIX. YÜZYIL SONUNDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA TOPLUM VE SİYASET 8

1.1.1 Siyasal Krizler ve Reform Girişimleri 11

1.1.2 Eğitim Sisteminin Durumu 16

1.2 AİLESİ, EĞİTİMİ VE ÇALIŞMA HAYATI 18

1.3 PARİS YILLARI 23

1.3.1 Ahmet Rıza Bey'in Entelektüel ve Akademik Gelişimi 27

1.3.2 Bir Muhalif Olarak Ahmet Rıza Bey'in Faaliyetleri 30

1.4 II. MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETİN İLK YILLARINA AHMET RIZA BEY'İN ÇALIŞMALARI 34

1.4.1 1908-1918: II. Meşrutiyetten I. Dünya Savaşına 35

1.4.2 1918-1922: Mütareke Dönemi 36

1.5 1922-1930: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ 41

İKİNCİ BÖLÜM: AHMET RIZA BEY'İN EĞİTİM KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ VE FAALİYETLERİ 47

2.1 1884-1908: II. MEŞRUTİYET ÖNCESİ EĞİTİM İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ 47

2.1.1 Bursa'daki Eğitim Faaliyetleri 49

2.1.2 Fransa Dönemi Eğitim Faaliyetleri 57

2.2 AHMET RIZA BEY'İN II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDEKİ EĞİTİM FAALİYETLERİ 63

2.2.1 İstanbul'daki Eğitim Faaliyetleri 67

2.2.2 Eğitimin Millileştirilmesine Dair görüşleri 73

2.3. MECLİS-İ AYAN DÖNEMİNDE EĞİTİM KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ VE ÇALIŞMALARI 76

2.3.1 Devlet Yöneticilerinin Eğitimine Dair Görüşleri 80

2.3.2 Kadınların Eğitimine Dair Görüşleri 82

2.4 CUMHURİYET DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKALARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ 86

2.4.1 Ahmet Rıza Bey'in Pozitivist Görüşlerinin Cumhuriyet Dönemine Etkileri 91

2.4.2 Ahmet Rıza Bey'in Yönetimde Ahlak Anlayışı ve Cumhuriyet Dönemine Etkileri 95

SONUÇ 99

KAYNAKÇA 102

GİRİŞ

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılda, Avrupa devletleri karşısında toprak ve güç kaybetmeye başlamıştır. Bu durum, devlet otoritesinin sarsılmasına, ekonomik düzenin ve toplumsal yapının bozulmasına, siyasi krizlerin çıkmasına neden olmuştur. XIX. yüzyılda devletin kötü gidişini durdurmak isteyen Osmanlı devlet adamları, Osmanlı Devleti'ni Avrupalı bir devlet konumuna yükselterek devletin bekasını sağlamak niyetiyle bir dizi reform yapmışlardır. Batılılaşma çerçevesinde Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla önemli adımlar atılmış, farklı alanlarda yapılan çalışmalarla ülkenin durumu iyileştirilmeye çalışılmıştır.

Devletin kötü gidişini önlemek maksadıyla yapılan çalışmalardan birisi de yurt dışına öğrenci göndermek olmuştur. Ancak masrafların çok olması ve öğrencilerin takip edilememesi gerekçesi ile, yurt dışından uzmanlar getirtilerek, yeni kurulan Batı tarzı eğitim kurumlarında çalışmaları sağlanmıştır. İlk başta Fransız örneklerine göre oluşturulmuş bu okulların ilk modellerini askeri okullar oluşturur. Zamanla sayıları ve kapsamları genişleyen bu okullardan, kısa sürede çok sayıda öğrenci yetişmiştir. Büyük bir kısmında Avrupalı uzmanların çalıştığı bu kurumlarda yetişen öğrenciler arasında milliyetçilik, liberalizm gibi fikirler hızla yayılmıştır. Bu gençlerden biri olan Ahmet Rıza Bey, Batı tarzı eğitim veren okullardan biri olan Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nden mezun olmuştur. Ahmet Rıza Bey daha sonraki yıllarda Osmanlı'nın bu kötü gidişine düşünceleriyle öneriler sunan ve bu değişim sürecinde önemli varlık gösteren aydınlardan birisi olmuştur.

Ahmet Rıza Bey, Osmanlı son dönemine siyasi etkinlikleri ve düşünsel açıdan ele alınabilecek faaliyetleri ile damgasını vurmuş, kuşkusuz önemli ve belirleyici tarihi şahsiyetler arasında yer almaktadır. O, Sultan II. Abdülhamit'e karşı muhalefetin sesi olduğu gibi, Tıbbiyeli gençlerin temelini attığı İttihat ve Terakkinin kurucu ve şekillendirici kadrosu içinde yer almıştır. 1908'den itibaren Meclis-i Mebusan Başkanlığı, Ayan Meclis-i üyeliği ve başkanlığı gibi görevlerde bulunmuştur. Auguste Comte'un pozitivizmini benimseyen Ahmet Rıza Bey, Osmanlı'nın kurtuluşunu toplumun ve kamunun eğitiminde ve eğitimli bir sınıfın sürükleyici olduğu parlamenter monarşik modelinde aramıştır.

Osmanlı son dönem Türk siyasi ve eğitim tarihinin önemli aydınlarından biri olan Ahmet Rıza Bey, döneminin koşulları ve olanaklarına göre iyi eğitim almış, kültürlü ve yeniliğe açık, eğitimcilerden birisidir. Ahmet Rıza Bey, öğretmenlik, okul yöneticiliği, maarif müdürlüğü gibi çeşitli kademelerde görev yapmış, eğitimle ilgili görüşlerini geliştirmiş, eğitim politikaları üretmiştir.

Ahmet Rıza Bey'in eserlerinde yapılan incelemede görüleceği üzere, yazılarında öncelikli konu eğitimdir. Eğitimci ve düşünce adamı olarak yazdığı, *Vazife ve Mesuliyet* adlı eserinin; *Padişah ve Şehzadeler, Asker, Kadın* adlı bölümleri kamu eğitimi üzerine önemli bilgiler vermektedir. *Padişah ve Şehzadeler* bölümlerinde, devleti yöneten üst düzey yöneticilerin eğitimi ve niteliklerinin nasıl olması gerektiğini konu edinmiştir. *Asker* adlı bölümde ise, ordunun yeni bilgi araç ve gereçlerle donatılması gerektiği, yeni personelin eğitimi, toplumdaki görev ve yeri hakkında bilgi verilmiştir. *Kadın* adlı bölümde ise toplumsal ilerlemenin, birlik ve beraberliğin anahtarı olarak görülen kadınların eğitimleri, toplum içindeki vazife ve haklarının ne olması gerektiği üzerinde durulmuştur. *Batı'nın Ahlaken İflası* adlı eserinde ise, Batı'nın Doğu toplumları karşısındaki tutumunu anlatırken, eğitimli toplumların haklarını arama cesaretini gösterebileceğinden bahsetmektedir. Ahmet Rıza Bey'e göre Batı, Doğu toplumlarının medeniyetini ve bilimini çalmıştır. Dolayısıyla Ahmet Rıza Bey'in modernleşme görüşleri, önerileri, fikirleri, gazete ve dergilerdeki makaleleri ile kitaplarındaki eğitim görüşleri, Türk eğitim tarihine katkı sunması açısından çok önemlidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde pozitivist bir Osmanlı aydını Ahmet Rıza Bey'in, eğitim alanındaki görüşleri ve faaliyetleri Tez'in konusunu oluşturmaktadır. Ahmet Rıza Bey'in eğitim hayatı üzerine kurulmuş olan bu çalışmada onun, eğitimin gelişmesi için gösterdiği mücadele ve eğitime dair düşünce dünyası incelenecektir Tez kapsamında, Ahmet Rıza Bey'in hayatının üç ayrı dönemindeki eğitimle ilgili çalışmaları ve eserleri ele alınacaktır. Öğrencilik yıllarından 1889'da Paris'e gidişine kadar ki dönemde, başladığı öğretmenlik mesleğinde yaşadığı deneyimlerle görüşleri şekillenmeye başlamıştır. 1889-1908 arasındaki Paris günleri, Ahmet Rıza Bey'in birçok konuda olduğu gibi eğitim alanındaki eleştirel görüşlerini de belirginleştirip yüksek sesle dile getirdiği dönem olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanı

sonrasını kapsayan son dönemde ise Meclis-i Ayan üyeliği de yapmış bulunan Ahmet Rıza Bey'in somut sonuçlar almak niyetiyle yaptığı girişimler öne çıkmıştır.

Tez'de, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde önemli bir zaman dilimi olan II. Meşrutiyet Dönemi, öncesi ve sonrasının önemli bir entelektüel figürü olan ve daha ziyade siyasi kişiliği ve düşünceleri ile bilinen Ahmet Rıza Bey'in eğitimci kişiliği ve düşünceleri ele alınarak kendisinin eğitim alanındaki görüş ve uygulamalarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda Tez, Ahmet Rıza Bey'in eğitimle ilgili görüş ve çalışmaları çerçevesinde olmak üzere Türk eğitim tarihi alanına mütevazı bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Ahmet Rıza Bey'in eğitime dair görüşleri incelenirken diğer bir hususunda üzerinde durmakta fayda vardır. Ahmet Rıza Bey maarife verdiği önem kadar ülkesinin gelişmesine de önem vermiştir. 1889 yılında Paris'e gittiğin de gezmiş olduğu *exposition* fuarında Avrupa milletlerinin ilerlediği durumu görmüş ve modernleşme konusundaki düşünceleri bu tarihten itibaren oluşmaya başlamıştır. Avrupa'daki milletlerin böyle ileri bir medeniyeti ve sanayileşmeyi nasıl yakalayabildiğini araştırmaya başlamıştır. Ona göre, devleti ve milleti yoksulluktan kurtarmak için sanayi ve ziraatın gerekliliğini millete anlatmak gerekmektedir. Bu ilerlemenin başarılı olabilmesi için ahlak ve akli ilimlerden başka bir çare olmadığına inanmış ve kendi ülkesi için de böyle düşünmüştür. Ahmet Rıza Bey'e göre, 1890'larda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan kurtulabilmesi için sanayinin ve ziraatın geliştirilmesi, aynı zamanda maarifin de sağlam temellere oturtulması gerekiyordu. Bunun gerçekleşebilmesi içinde devlet yöneticilerinin ve toplumum eğitilmesi, vazife ve mesuliyetlerinin bilincinde olmaları gerektiğini söylemiştir.

Bunun yanında, Ahmet Rıza Bey'in eğitime dair görüşlerinde pozitivizmin düzen ve ilerleme (*Ordre ve Progres)* düsturları etkili olmuştur. Pozitivist felsefenin temelinde akıl ve bilimin yanında, toplumsal düzen korunurken, diğer taraftan da değişim ve gelişimi sağlayacak bir sistem mevcuttur. Ahmet Rıza Bey, düzen devam ederken de bir değişimin olabileceği ve böylece toplumsal ilerlemenin gerçekleşebileceği tezini savunmaktadır. Bu düşünce pozitivist felsefenin temelidir. Toplumda bir gelişme yaşanırken yapının bozulmaması ve sarsılmaması gerekmektedir.

Ahmet Rıza Bey'in eğitim görüşlerinin içeriğinde bir yenilik, bir gelişme, ülkesi için bir ilerleme düşüncesi vardır. Ona göre, devlet yöneticileri eğitimli olmalı, aynı zamanda halkın eğitimine de önem verilmelidir. Orduda başarıyı yakalayabilmek için teknik alt yapı ve askerin eğitimi iyi olmalıdır. Tarımda, ekonomide, sanayide, eğitim olmadan bir başarının olmayacağını eğitimsiz bir başarı olsa da bunun geçici olacağını savunmuştur.

Tez'in konusunu, kapsamını ve amacını belirttikten sonra başlıca varsayımları şöyle özetlenebilir.

Ahmet Rıza Bey, bir son dönem Osmanlı aydını olarak, memleketi kurtarmak aynı zamanda sosyal ve siyasal sorunlara çare bulmak istemekte, bunun da ancak eğitim yoluyla olabileceğini düşünmektedir. Bursa'da öğretmenlik ve yöneticilik yaptığı dönemdeki eğitim faaliyetleri ve Fransa deneyimi sırasında tanıştığı pozitivizm de bu fikrini güçlendirmiştir. Öte yandan, Osmanlı son dönemindeki çalkantılar nedeniyle eğitim konusu öncelik kazanamamış, Ahmet Rıza Bey'in çalışmaları bir karşılık bulamamıştır. İlginçtir, tüm batıcılığına karşın Ahmet Rıza Bey II. Meşrutiyet yıllarında ve Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde beklediği teveccühü görememiştir.

Bunun nedenlerinden birincisi; Ahmet Rıza Bey'in üstlendiği görevlerde devletin politikasını doğrudan belirleyecek resmi bir görevinin olmamasıdır. Bununla beraber devlet yönetimde çağdaş okullardan mezun bir uzmanlar grubu oluşturulması eğitimin yukarıdan aşağı olmasını savunan ve elitist bir yönetim anlayışına sahip olan Ahmet Rıza Bey, açılışı uzun süren bir kız okulu açmayı başarabilmiştir. Adı, Kandilli Adile Sultan İnas Mekteb-i Sultanisi olan bu okul 17 Ekim 1909'da açılması kararlaştırılmış fakat Balkan Savaşları nedeniyle aksamış, ancak 1916 tarihinde açılabilmiştir. 31 Mart ayaklanması ve Derviş Vahdeti tarafından Volkan gazetesinde en çok tepki gösterilen ve canına kastedilen bir kişi olarak tehdit alan Ahmet Rıza Bey'in eğitime dair yapmak istediği faaliyetler kesintiye uğramıştır.

İkinci neden ise, Ahmet Rıza Bey'in eğitim konusunda İbrahim Temo, Prens Sebahattin gibi dönemin diğer aydınlarıyla tam olarak hem fikir olmaması ve sürtüşmeler yaşaması, yalnız kalmasına neden olmuştur. Arkadaşlarının bu tutumundan dolayı şikayetini ve pişmanlığını şöyle dile getirmiştir. ‘*'Paris'te senelerce hürriyet için çalıştım. Meğerse emeklerim beyhude imiş. Keşki Anadolu'da bir köy mektebinde hocalık edip birkaç öğrenci yetiştirseydim vatanıma daha fazla hizmet etmiş olurdum. Fransızların dediği gibi ilimsiz hürriyet efrad-ı millet*

arasında intizamsızlığa sebep olmaktan başka bir işe yaramıyormuş. Evvela ilim sonra hürriyet lazımmış! Maatteessüf bu gerçeği geç anladım''(Ata.2012,114)

Üçüncü bir neden ise, laik eğitim sistemini savunan, Aydınlanma ilkelerini hayata geçirmeyi amaçlayan ve emperyalist devletlere karşı mücadele edilmesi, sorunların çözümünün kendi içinde aranmasını savunan Ahmet Rıza Bey'in ve Mustafa Kemal'in bu bağlamda aynı düşünceleri paylaştığı söylenebilir. Mustafa Kemal tarafından ''vatanperver ve sahib-i kelam mütefekkiri''olarak nitelenmesine rağmen, Ermeni meselesi, manda ve himaye, saltanat ve hilafetin kaldırılması gibi konularda Mustafa Kemal ile ayrı fikirlerde olmaları nedeniyle, Ahmet Rıza Bey'e cumhuriyet kadrolarında yer verilmemiştir

Tez'in önemi birkaç hususa dayanmaktadır.

Birincisi, Tez Ahmet Rıza Bey'in eğitimci kişiliğini ve eğitime dair düşüncelerini ortaya koymak ve bu yolla Türk eğitim tarihine katkı sunmak açısından önemlidir.

Bu bağlamda Tez, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Zira Türk eğitim tarihinin en önemli figürlerinden biri olan Ahmet Rıza Bey'in eğitim konusundaki düşünceleri hakkında yeterli çalışma yapılmadığı görülmektedir. Ahmet Rıza Bey'in eğitimci kişiliği ve eğitim konusundaki düşünceleri dönemin siyasi tartışmalarının gölgesinde kalmıştır. Konuyla ilgili ve sayıca az olan çalışmalarda çoğunlukla, Ahmet Rıza Bey'in eğitim alanındaki düşüncelerinin kapsamlı şekilde ele alınıp incelenmediği anlaşılmaktadır.

Ahmet Rıza Bey'in siyasi fikirlerinin anlatıldığı Mutlu Dursun'a ait olan *''Pozitivist Bir Milliyetçi Olarak Ahmet Rıza Bey''* adlı Yüksek Lisans Tez'i dönemi aydınlatması bakımından önemli bilgiler taşımaktadır. Mutlu Dursun Tez'de, Ahmet Rıza Bey'in fikri oluşum süreci yanında milliyetçiliği ve pozitivistliği hakkında bilgi vermektedir. Kuramlarıyla birlikte milliyetçiliğin anlatıldığı, pozitivizm ve Batılılaşma konusunun işlendiği, Ahmet Rıza Bey'in de bu konulardaki düşüncelerinin yansıtıldığı Tez literatürde önemli bir kaynaktır.

İkincisi bu Tez, toplumunda ilerlemenin zorunlu bir gereği olarak ortaya çıkan kamunun eğitimi düşüncesinin aydınlar tarafından nasıl algılandığını ve bu düşüncenin toplum üzerinde nasıl gerçekleştirilmek istendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Özellikle gençliğinden itibaren Auguste Comte'un pozitivist felsefesine karşı aşırı ilgi duyan, Ahmet Rıza Bey'in

kamusal ve toplumsal eğitim konusundaki düşüncelerinin bilinmesi açısından bu çalışma anlamlıdır.

Ahmet Rıza Bey'in hayatı ve eğitimci kişiliğinden bahseden, yazarı Meltem Begüm Saatçı Ata olan '*'Ahmet Rıza Bey'in Kamunun Eğitimi üzerine görüş ve Faaliyetleri"* adlı kitabı konumuzla direk bağlantılı olduğu için önemli bir kaynaktır. Ahmet Rıza Bey'in yaşamını, meslek deneyimini, eğitime dair görüş ve faaliyetlerini anlatan bir eserdir. Bu çalışma, o günün eğitim mücadelelerini günümüze aktarması yönüyle de önemlidir.

Son olarak, Ahmet Rıza Bey'in eğitim konusundaki düşünceleri ve faaliyetleri, gerek II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası dönem, gerekse İttihat ve Terakki yönetiminin eğitim politikalarının anlaşılması ve sorgulanması hakkında kapsayıcı bir bakış açısı sunması nedeniyle önemlidir.

Konu, kapsam, varsayım ve önemini böylece ortaya koyduktan sonra Tez'de izlenecek yöntem ve kaynakları hakkında bilgi vermek gerekmektedir.

Esasen bir monografi olan bu Tez'de öncelikle Ahmet Rıza Bey'in eğitim konusunda yazdığı eserler, birincil kaynaklar olarak incelenmiştir. Bunun yanı sıra, Ahmet Rıza Bey ile ilgili olarak yazılmış olan değerlendirme ve incelemeler de taranmış, bunlardan ikincil kaynaklar olarak yararlanılmıştır. Kaynak değeri taşıyan eserleri temin etmek amacıyla Osmanlı Arşivleri Külliyesi, Milli Kütüphane ve Beyazıd Devlet Kütüphanesi'nde çalışma yapılmıştır. Tez'de kullanılan tüm kaynaklar, yazıldıkları dönemin koşulları göz önünde bulundurularak ve karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Tez'in, bölümleri ve ele alınan konular ise kısaca şöyle özetlenebilir:

İki bölümden oluşan Tez'in ilk bölümünde, Ahmet Rıza Bey'in yaşam öyküsü temelinde kendisinin eğitim konusundaki düşüncelerinin arka planı açıklanmaya çalışılacaktır. 1884-1930 yıllarını kapsayan bu dönemde, Osmanlı Devleti yıkılır ve yeni bir devlet kurulurken Ahmet Rıza Bey'in de mensubu bulunduğu kuşak, devleti kurtarmak amacıyla çeşitli arayışlara girişmiş ve önemli reform önerilerinde bulunmuşlardır. Birinci Bölümde, bu sancılı dönemin önemli gelişmeleri ışığında Ahmet Rıza Bey'in düşünsel gelişimi ortaya konulacaktır.

İkinci bölüm ise, doğrudan Ahmet Rıza Bey'in eğitim konusundaki düşüncelerini ve eğitim faaliyetlerini konu almaktadır. 1887 tarihinden itibaren Bursa'da öğretmenlik yaptığı dönemde gözlemlediği eğitim faaliyetlerinden Fransa yıllarındaki çalışmalarına, Meclis-i Ayan'daki çalışmalarından erken cumhuriyet dönemindeki etkinliklerine kadar, bu alandaki önemli çalışmaları incelenecektir.

2. BİRİNCİ BÖLÜM
AHMET RIZA BEY'İN DÜŞÜNCENLERİNİ ŞEKİLLENDİREN FAKTÖRLER

1. 1 XIX. YÜZYIL SONUNDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA TOPLUM VE SİYASET

1699 tarihinde Karlofça Antlaşmasını imzalayan Osmanlı İmparatorluğu, bu tarihten itibaren toprak kaybetmeye başlamıştır. Bu durum devlet yapısının ve ekonominin bozulmasına aynı zamanda toplumda huzursuzluğa neden olmuştur. Osmanlı devlet adamları ülkenin içinde bulunduğu bu kötü durumu düzeltmek istemiş, 18. yüzyıldan itibaren sorunlara çare üretmeye çalışmış, ancak çabalar sonuçsuz kalmıştır. 19. yüzyılda Batı modernleşmesinin üstünlüğünü kabul eden Osmanlı İmparatorluğu, bu yenilikleri ülkeye getirmek ve uygulamak için harekete geçmiştir.

19. yüzyılda Batılılaşma siyaseti ile Batı modernleşmesini yakalamaya çalışan Osmanlı İmparatorluğunun (Zürcher, 2013, s. 15), iki önemli amacı bulunmaktadır: Bu amaçlardan birincisi Osmanlı İmparatorluğu'nu eski gücüne kavuşturmak ve ikincisi de Batılı devletlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmasını engellemektir. Osmanlı İmparatorluğunun yaptığı modernleşme çalışmaları, 19. yüzyıldan itibaren yoğunluk kazansa da bu çalışmaların başlangıcı Tanzimat'ın çok öncesine dayanmaktadır (Ortaylı İ. , 2016, s. 13). Osmanlı İmparatorluğu Batı modernleşmesini yakalamak amacıyla önemli bir çalışma daha yapmış, bu modernleşmeyi yakından tanımaları için yurtdışına öğrenci göndermiş, fakat masrafların fazla olması ve öğrencilerin takip edilememesi gerekçesi ile Batı'dan uzmanlar getirilmiştir. Bu uzmanlar, yeni açılan bu okullarda çalışmışlardır. Batı tarzı eğitim kurumlarının ilk örnekleri Fransız eğitim sistemine göre açılmış olan askeri okullardır (Karpat, 2015, s. 93). Daha sonraki yıllarda sayıları artan ve kapsamları genişleyen bu okullar, kısa sürede çok sayıda mezun vermiştir. Bu okullarda okuyan öğrenciler arasında, yabancı öğretmenlerin etkisiyle milliyetçilik, liberalizm gibi fikirler hızla yayılmıştır (Zürcher, 2013, s. 21). Bu fikirlerden etkilenen gençler, Tanzimat ve II. Abdülhamit dönemindeki gelişmelere karşı mücadeleci bir tavır ortaya koymuşlardır. Bu muhalif hareketin öncü isimleri olan İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Süavi gibi kişiler Genç Osmanlılar hareketini oluşturmuşlar ve bu kişilerin birçoğu baskı gördükleri gerekçesi ile yurtdışına kaçmışlardır (Zürcher, 2013, s. 20-22).

Tanzimat Dönemi'nin bu genç aydınları, 'İmparatorluğu nasıl kurtarabiliriz?' sorusuna cevap aramışlar ve Osmanlı Devleti'nin siyasi kültürünü oluşturan eski kurumları ve kültürel yapıyı değiştirip yeni bir fikir yeni bir düzen getirmek için anlaşmışlardır. 18. yüzyıldan itibaren meydana gelen değişimin hız kazanmasında, Tanzimat Dönemi'nden sonra bireye, topluma, yeni yöntemler ile bakmaya başlayan fikirler etkili olmuştur.

1865'de İstanbul'da gizlice örgütlenip 1868'de İstanbul Demirkapı'da Askeri Tıp Okulu'nun öğrencileri tarafından kurulan ''İttihad-i Osmani' hareketinin ilk kurucularının isimleri, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Çerkez Mehmet Reşit'tir (Çavdar, 1999, s. 51-52). Yeni Osmanlılar Cemiyeti Türk siyasi hayatında örgütlü muhalefetin ilk örneği olması açısından önemlidir.

Yeni Osmanlılar hareketi, bir aydınlanma hareketi olarak modernlik ve gelenek arasında tavrını modernleşmeden yana koymuştur. Batı modernleşmesini ülkeye getirmek ve uygulamak yönünde hareket etmişlerdir. Aydınlık felsefesinin etkisiyle insan aklını önemsemişler, devlet yönetiminde ve toplumda dini değerler yanında laik bir sistemi savunmuşlardır. Osmanlı yönetimi karşısında, fikir ve basın özgürlüğünü savunan, dernek kurma hakkını isteyen, Batıcı bir muhalefet hareketi olmuştur (Tunaya, 2004, s. 60-61).

Yeni Osmanlılar hareketi 1877 yılından sonra II. Abdülhamit tarafından dağıtılmıştır. Fakat Yeni Osmanlılar sürgüne gönderildikleri yerlerde faaliyetlerde bulunmaya devam etmişlerdir. Bu dönemden itibaren Yeni Osmanlılar tarih sahnesinde bir başka isim altında ve İmparatorluğun birçok yerinde her geçen gün destekçisi artacak şekilde var olmaya devam etmişlerdir.

Yeni Osmanlılardan sonra tarih sahnesine çıkan Jön Türkler, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarında ortaya çıkmış sosyal ve siyasal bir harekettir. Meşrutiyeti tekrar ilan ettirmek ve bu sistemle yönetimi oluşturmak, Kanun-i Esasi'nin ilanıyla özgür ve serbest seçimleri yaptırmak, seçilen bu meclis ile ülkenin geleceğini belirlemek gibi düşüncelerle ortaya çıkmış bir aydınlar hareketidir. Osmanlı Devleti'nin devamından yana olan, aynı zamanda sosyal ve siyasal yönden Batı çağdaşlaşmasını örnek alan bir harekettir.

Tıbbiyeli öğrencilerin, 21 Eylül 1889'da kurduğu İttihad-ı Osmaniye Cemiyeti kısa sürede hızla büyüyüp etkili bir cemiyet haline gelmiştir. 1907'de Avrupa'da faaliyetlerini sürdüren Jön

Türkler, Dr. Nazım ve İshak Sükuti'nin aracılığıyla Ahmet Rıza Bey'le irtibat kurmuşlardır. Bu görüşmeden sonra hem cemiyete katılmış hem de cemiyetin ismini İttihat ve Terakki olarak değiştirmiştir (Ortaylı & Erdinç, 2016, s. 4). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin amacından ve meşveretin öneminden bahseden Akşin, devleti yöneten kişilerin insanların haklarını korumak ve ilerlemeyi gerçekleştirmek gibi bir görevi olduğunu, bununda ancak meşveretle olacağını savunmuştur. Meşverete önem verilmesi ile birlikte, ahlakın tesis edileceğini, eğitimde olacak ilerleme ile birlikte insanlığa ve uygarlığa hizmet edileceğini belirtmiştir. *"* (Akşin, 1987, s. 22).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı topraklarında gerçekleştirmek istediği Batı kaynaklı modernleşme politikalarının merkezinde, pozitivist, elitist ve bilim esaslı bir çalışma vardır. İttihatçı yönetim modernleşme yöntemlerinde, A. Comte'un ''düzen ve ilerleme'' Le Bon'un elitist düşüncesine, metafizik yerine akılcı gerçeklik düsturuna başvurmuştur. İttihatçılar hazırladıkları modernleşme programını, kalkınma projesini, halkın eğitim ve yaşamsal koşullarına bakmadan uygulamaya koymuşlardır. Buradaki amaç toplumu az gelişmişlikten kurtarıp, toplumsal kalkınmayı hızlı bir şekilde gerçekleştirmektir. İttihatçılar, topluma önderlik edenlerin ve yönetenlerin aklın ve bilimin gereklerini bilmeleri gerektiğini ön koşul saymışlardır. İttihatçılar, eğitim, basın, ordu gibi kurumlara doğrudan müdahale etmişlerdir. Kadının sosyal hayattaki haklarını ve görevlerini ayrıca halkın görev ve sorumluluklarını belirlemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik özgürlüğünü savunmuşlar, yabancıların iç işlerine karışmasına karşı çıkmışlar, meşruti sisteme geçilmesi için mücadele etmişlerdir. Kısacası, İttihat ve Terakki yöneticilerinin hedefi, Osmanlı'nın devamından yana olarak, devletin sosyal ve siyasal kurumlarında Batı modernleşmesini Osmanlı topraklarında gerçekleştirmektir.

Osmanlı İmparatorluğu 1871-1876 yıllarında, içeride ve dışarıda çok büyük problemlerle karşılaşmıştır. Ülkede otorite sarsılmış, ekonomi zor durumda kalmış, Bulgaristan ve Bosna'da ayaklanmalar çıkmıştır. Diğer yandan Rusya'nın Bulgaristan ve Bosna olayları bahanesi ile Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerine müdahalesi gibi pek çok problem aynı anda ortaya çıkmıştır. Yurda dönen Genç Osmanlılar, bütün bu problemlerin kaynağı olarak Sultan Abdülaziz'i sorumlu tutmuşlardır (Karal, 2003, s. 74-76).

Sadrazam Hüseyin Avni Paşa, Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koymak istemiş, orduyu darbeye çağırarak Sultan Abdülaziz'i tahttan indirtmiştir. Sultan Abdülaziz'den sonra tahtta V. Murat çıkmış, fakat hastalığı sebebi ile fazla duramamış, ondan kısa bir süre sonra da II. Abdülhamit yönetime gelmiştir. II. Abdülhamit tahtta çıkar çıkmaz 1876 yılında Meşrutiyeti ilan etmiş (Zürcher, 2013, s. 21), fakat, Osmanlı-Rus Savaşını (1877-1878) sebep göstererek, ülkenin güvenliğinden şüphe etmesi üzerine meclisi feshetmiştir (Akşin, 2005, s. 161). Meşrutiyetin kaldırılmasına tepki gösteren tıbbiyeli bir grup öğrenci, Kanun-i Esasiyi tekrar yürürlüğe koydurmak için 1889 yılında İttihat ve Terakki adı altında gizli bir örgütlenmeye gitmiş, kısa sürede asker, öğrenci ve siviller arasında taraftar bulmuştur. Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe konulması için II. Abdülhamit ile mücadele eden İttihat ve Terakki'nin öne çıkan isimlerinden birisi de Ahmet rıza Bey'dir. 1895-1908 yıllarında İttihat ve Terakki içerisinde önemli görevler üstlenen ve Jön Türk hareketinin Paris kolunu temsil eden Ahmet Rıza Bey, II. Meşrutiyetten sonra Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na kadar yükselmiştir.

Kısacası, 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için zor yıllar olmuştur. Savaşlarda yenilgilerin artması, toprak kayıpları, Batılı ülkelerin baskısı, yönetimdeki aksaklıklar gibi sebeplerle devletin gücünde azalma olmuş ve yenilik yapma ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

1.1.1 Siyasal Krizler ve Reform Girişimleri

Batı'da sosyal, siyasi ve ekonomik alanda çok önemli değişikliklere yol açan 1789 Fransız ihtilali tüm dünya devletlerini etkilemiştir. Fransız ihtilali, bilim, teknoloji ve sanayi alanında büyük değişimlere neden olmuş hem eşitlik anlayışının yerleşmesinde hem de laik düşüncenin gelişmesinde etkili olmuştur. Batı'da ortaya çıkan milliyetçilik akımı, diğer devletleri ve toplumları etkilemiş, ulusal devletler kurulmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra, ulusçuluk, demokrasi, laiklik, özgürlük, adalet gibi kavramlar dünya gündemine yerleşmiştir.

Avrupa'da yaşanan bu gelişimler ve değişimler tüm dünyada etkili olmuştur. Batı'nın aklı merkeze alan pozitivist bilimi ve bilginin teknolojik üstünlüğe dönüşmesi karşısında, zaten toprak kayıplarıyla uğraşan Osmanlı İmparatorluğu bilim, teknoloji ve askeri alanlarda gerilemeye başlamıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti sosyal ve siyasal alanda krizler yaşamaya başlamış, bu durum karşısında reform yapma ihtiyacı duymuştur. Dönemin yönetici ve aydınları önce devlet yönetiminde iyileştirme olması gerektiğini, bilim ve teknolojinin ülkeye getirilmesi gerektiği söylemişlerdir. (Mardin, 1991, s. 12)

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Tanzimat Dönemi ve hatta ondan daha önceki devirlerde ıslahat yapma girişimlerinde bulunulmuştur. Bu girişimlerden Batıcılık ideolojisi, kapsamı dolayısıyla Batı'nın siyasi, ekonomik ve düşünce alanındaki gelişmeleri örnek alan bir devlet anlayışını ifade etmektedir. Bu görüşü benimseyen Osmanlı devlet adamları ve aydınları, Batılı değerleri uygulamak suretiyle ülkeni kurtulabileceğini ve bunun için de sosyal, siyasi ve ekonomi gibi önemli alanlarda yapılması gereken reformların üzerinde önemle durmuşlardır.

Batıcılık kavramı; zaman zaman Batı'yı örnek alma, aydın fikirleri benimseme, çağdaşlaşma, demokrasi, özgürlük ve laiklik gibi kavramlarla da ifade edilmiştir. Batıcılık düşüncesi ile ülkelerin düzeni, huzuru, ilerlemesi ve yeniliklere kavuşması amaçlanırken, geleneksel kültür eleştirilmiştir. Batıcılık kavramı daha çok Batı'nın değerlerini kabul etmek isteyenleri ifade etmek için ortaya çıkmıştır (Mardin, 1991, s. 26).

Geleneksel kültürün hâkim olduğu toplumlarda Batılılaşma ile gelenek karşı karşıya gelmiştir. Oysaki Batılılaşma yolunda başarıyı yakalayabilmek bu medeniyeti tüm yönleriyle ele almak, ülkenin kurumlarında uygulamak gerekmektedir. Batı medeniyetinin temellerini, Osmanlı devlet ve toplum yapısında hayata geçirmek kolay olmamıştır. Çünkü, Osmanlı'da ekonomi tarıma dayanırken devlet ve toplumda geleneksel yapı olmuştur. Batı'da ise ekonomi sanayi ve kapitalist sisteme dayanmaktadır. Batı, ahlak, bilgi, sanat gibi dallarda evrensel değerlerini üretmiştir. Osmanlı Devleti'nde Batılılaşmanın tamamlanabilmesi için, Batı medeniyetinin sosyal, hukuki, ilmi ve kültürel gibi gelişmeleri eksiksiz uygulaması gerekmektedir. Ayrıca, Batı'da var olan bireyselleşme ve özgür birey hakkı, Osmanlı toplumunda hayata geçirilmelidir. Ancak Osmanlı'da Batılılaşma hareketleri yüzeysel kalmış taklitçiliğe yönelmiş, tam uygulanmadığı için toplumsal sorunlara çare olamamış, devletin kötü gidişini durduramamıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda, Tanzimat'tan itibaren Batı modernleşmesini ülkeye getirmek isteyenler ya padişahlar ya da onların destekledikleri sadrazamlar olmuştur. I. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Jön Türkler, Batılılaşma hareketini hem fikir yönünden savunmuş hem de Batılılaşmanın gerçekleşmesi için mücadele etmiştir. Özellikle bu dönemin fikir adamlarından Abdullah Cevdet, Batı medeniyetinin tüm unsurlarıyla birlikte alınması gerektiğini söylerken, Batılılaşmayı, insan bilgisini, kültürünü artırmak olarak ele almıştır (Tunaya, 2004, s. 80-81).

Osmanlı İmparatorluğu kendisini Batı medeniyetinden geride görmesi ve bunu yavaş yavaş kabullenmesi sonucunda, ileri görülen bu medeniyetin sorunlarına çözüm olarak ülkeye getirilmesine karar vermiştir. Aydınlar arasında yayılan bu fikirler, bir dönem devlet politkası olarak uygulanmıştır. Ancak daha sonra Avrupa'nın her şeyinin alınması doğru bulunmamasından dolayı Batıcılar iki gruba ayrılmıştır. Batı Medeniyeti'ni tanımak ve anlamaya çalışmak ile başlayan bu serüven cumhuriyet döneminde yapılan birçok uygulamanın fikir altyapısını oluşturmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunun 19.yüzyılda uğraştığı sorunlardan biri de Batı'da ortaya çıkan ulusçuluk akımından etkilenen dini ve etnik unsurlardan oluşan bir yapının nasıl korunacağı düşüncesidir. Hem ülkeyi istikrarlı bir yapıya kavuşturmak hem de ülkenin yıkılışını engellemek isteyen devlet adamları ve aydınları, sorunların çözümü için arayış içerisine girmişler ve bazı fikirler ortaya koymuşlardır. Osmanlı son dönem aydınlarının ise kurtuluş reçetesi olarak sunduğu fikir akımları, Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülüktür (Ortaylı & Akyol, 2010, s. 140-144). Bu akımların bu kadar geniş çerçevede ilk kez bu dönemde ortaya çıkmasının sebebi, Osmanlı aydınlarının çeşitli sebeplerle Batı'ya gitmeleri olmuştur. Batılı düşünce yapılarından etkilenen Osmanlı aydınları, o düşünce yapılarını ülkeye getirmişlerdir.

XIX. yüzyılda toplumsal yapıyı etkileyen en önemli akım milliyetçilik olmuştur. Bu akımın birey için ön gördüğü özgürlük, zamanla milletlerin özgürlüğü olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Böylece bireyin yerini milletler almıştır. Milli bilinç fikri uyanan ve birlikte hareket edebilme özelliği kazanan milletlerde bağımsızlık fikri ortaya çıkmıştır. Milletler kendi geleceklerini tayin edebilmek için milliyetçilik ideolojisine sarılmışlardır. Batı'da yayılan milliyetçilik akımı, çok uluslu imparatorlukları tehdit etmeye başlamıştır. Ortaya çıkan bu tehditlere karşı önlem almak isteyen imparatorluklar bir yandan askeri tedbirlere başvurmuş bir yandan da imparatorluk ideolojisi oluşturmaya başlamıştır. Fakat oluşturulan bu ideolojiler hem hâkim etnik yapı ile hem dini yapı ile sürdürülmeye çalışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise, aydınlar kendi ideolojilerini oluşturmanın yanı sıra parçalanan imparatorluğu kurtarmak için bir'' millet'' ideali ve milliyetçi ideoloji oluşturma çabası içinde olmuşlardır. Tanzimat'ın politik düzeyde ifade ettiği Osmanlı milleti ideali, aydınlar tarafından milliyetçi bir ideolojiye dönüştürülmüştür. Bunun yanında, bir millet fikri oluşturmak isteyen bazı aydınlar milliyetçilik adına, İslam kardeşliği idealini gerçekleştirmenin peşine düşmüşlerdir (Yalçi, 2015, s. 19-21).

Tanzimat Döneminde, Abdülaziz yönetimine muhalif olan aydınlar Genç Osmanlılar cemiyetini kurmuşlardır. Bu cemiyet, ülke yönetiminin faaliyetlerini denetlemek ve meşruti sistemi kurmak için siyasi çalışmalara başlama kararı almıştır. Osmanlıcılık görüşünü savunan Genç Osmanlılar, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan herkesin dinsel ve etnik yönden hiçbir ayırıma tabi tutulmaması, eşit hak ve özgürlüklere sahip olması gerektiği düşüncesini savunmuşlardır (Mardin, 1989, s. 72).

II. Abdülhamit döneminde özellikle Balkanlarda yaşanan hadiseler nedeniyle Osmanlıcılıktan ziyade İslamcılık ön plana çıkmıştır. İttihatçılar, mutlakiyet döneminde uzaklaşılan Osmanlıcılık siyasetini, II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle yeniden savunmuşlardır. Ancak, Avusturya-Macaristan tarafından Bosna Hersek'in ilhakı ve Rusya'nın Balkanlarda yaptığı kışkırtmalar, Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı gibi uluslararası gelişmelerle Osmanlıcılık fikrinin fiili olarak pek mümkün olmadığı görülmüştür. (Özcan, 2007, s. 486)

Ortaya çıkan sorunlardan sonra Müslüman Türklerin gayrimüslim halk ile yeniden bir arada yaşamak istememesi, İslamiyet'in Müslim ve gayrimüslim ayrımı ile hukuken eşitlik kabul etmemesi, gayrimüslim halkın ve farklı etnik unsurların özgürlük istemesi, Batı'lı devletlerin Hristiyanları Osmanlı hâkimiyetinden kurtarmak için müdahale etmesi gibi sebeplerle Osmanlıcılık fikri başarılı olamamıştır (Akçura, 2014, s. 32). Yalnızca Osmanlı İmparatorluğunda değil bütün dünyanın uluslar çağına girdiği bu dönemde Osmanlıcılık ideolojisinin yerini İslamcılık ve Türkçülük almıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve siyasi yapısını korumak maksadıyla ortaya çıkmış olan İslamcılık, Meşrutiyet öncesinde ve sonrasında etkili olmuş fikir akımlarından biridir. Yabancı devletlere karşı din birliğine dayanan kuvvetli ve sağlam bir iş birliği tesis etmek gayesi taşıyan İslamcılık, bütün Müslümanları kapsayacak şekilde Osmanlı Devleti tarafından ortaya atılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin resmi dini İslam, devlet başkanının halife olması İslamcılık fikrinin ortaya çıkmasında etkili oluştur. İslamcılık fikri 19.yüzyılda Batı'lı devletlerin Müslüman ülkelere saldırma ve sömürgeleştirme sürecine tepki olarak doğmuştur (Akşin, 1987, s. 246).

II. Abdülhamit İslamcılık akımından faydalanmıştır. İslamcılık ideolojisini devletin hem iç hem de dış politikasında uygulayarak desteklemiştir. İslamcılık akımını bir politika haline

getirdiği için II. Abdülhamit siyaseti ile İslamcılık hareketi çoğu zaman birlikte anılmıştır. Ancak bu birlikteliği değerlendirirken şartları da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Temelde İslamcılık Osmanlı'nın dağılmasının önüne geçmek için uygulanmıştır. Bu dönemde uygulanan *Panislamizm* (İslam Birliği) siyaseti Batı'da öne çıkan sömürgeci hareketlere karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Mardin, 1985, s. 347).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde modernleşme döneminde, Türk olmayan unsurlar açısından milliyetçiliğin zirve yaptığı yıllardır. Türkçülük ve onun daha sonraki aşaması olan Türk milliyetçiliği Osmanlı Türkleri arasında Balkan Savaşları sonucunda ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticileri devletin dağılmasını durdurmak istedikleri için Türkçülük fikrine sarılmışlardır (Ortaylı İ. , 2016, s. 82).

Türk milliyetçiliği; Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çatışma ve savaş ortamına, Batı'lı devletlerle olan ekonomik ilişkilere ve 19. yüzyılda gerçekleştirilmek istenen reformlara odaklanmıştır. Osmanlı aydınları, yeni toplumsal ve siyasal yapı oluşumları üzerinden ve onları destekleyen yeni anlam dünyası içinde milliyetçiliği hayata geçirmişlerdir. Gittikçe artan askeri yenilgiler ve toplumsal kutuplaşmalar devletin resmî ideolojisi olan Osmanlıcılığı bertaraf etmiş ve Türk milliyetçiliği güç kazanmaya başlamıştır (Göçek, 2008, s. 63).

II. Abdülhamit döneminde ortaya çıkan birtakım olaylar Türk milliyetçiliğinin önem kazanmasında etkili olmuştur. II. Abdülhamit'in meclisi kapatması, anayasayı askıya almasıyla parlamenter sisteme ara verilmesi ve yaşanan baskılar, Osmanlı aydınlarını rahatsız etmeye başlamıştır. Sonuçta 1908'de gerçekleştirilen Jön Türk devrimi ile II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve baskılara karşı "özgürlük" fikri savunulmuştur (Mardin, 1991, s. 95-97).

II. Meşrutiyet'ten sonra iktidar olan İttihat ve Terakki Cemiyeti toplum politikalarında değişikliğe gitmiş, yönetimde olduğu ilk yıllarda daha liberal ve Osmanlıcı bir yaklaşım izlerken iktidara tam anlamıyla sahip olduktan sonra Türkçü bir politika izlemeye başlamıştır. Türkçülük akımı, Balkan savaşları sırasında aydınlar ve gençler arasında güçlenmeye başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte Türkçülük akımı devletin sosyal ve siyasal politikalarında ve kültürel hayatında etkili olmaya başlamıştır.

1.1.2 Eğitim Sisteminin Durumu

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan itibaren eğitim medrese temelli olarak devam etmiştir. İlk zamanlarda faydaları görülmüş olmasına rağmen, Tanzimat Döneminde medrese sisteminde bozulmalar olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar olan dönemde eğitim, Tanzimat öncesi ve sonrası ve II. Meşrutiyet sonrası olarak üç dönemde incelenmiştir. Bu üç dönemde de eğitimin eksiklikleri giderilmeye çalışılmış, zamanın ihtiyaçlarına göre nizamnameler çıkarılmış, nitelik ve nicelik bakımından düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat'tan önce, Enderun, medrese ve sıbyan okullarında eğitim yapılmıştır. Şeyhülislam idaresinde, ağırlıklı din eğitimi almış hocaların ders verdiği, Arapça, Farsça ve Kur'an öğretilen medreseler, yüksekokulların karşılığı olmakla birlikte, bu okullarda eğitime aynı zamanda liyakate çok önem verilmiştir. Bu yerlerden önemli devlet, din ve sanat adamları yetişmiştir (Soydan.Tarık & Tuncel, 2013, s. 120).

Tanzimat Döneminde eğitim sisteminin iyileştirilmesi için Maarif Nizamnamesi düzenlenmiştir. Bu Maarif Nizamnamesi ile ülke genelinde mevcut okulların sayısının artırılması ve yeni okulların açılması kararı alınmıştır. Yine alınan bir kararla tüm ülkede sıbyan, rüştiye, idadi ve sultani okulları, İstanbul'da ise Darülfünun, Darülmuallimin, Darülmuallimat ve kız rüştiyeleri açılmasına karar verilmiştir. Bu nizamnameye göre Müslüman ailelerin çocukları, eğitim için sıbyan veya mahalle mektebine zorunlu gidecektir. Bu okullarda İslami bilgilerin öğretilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca daha sonraki yıllarda mahalle mekteplerinin eğitim seviyesi yükseltilmiş ve bu okullarda Türkçe öğretilmesi için dersler konulmuştur (İnalcık & Seyitdanlıoğlu, 2014, s. 686).

Tanzimat öncesi dönemde, eğitim yapısı bozulan medreselerde sorunlar meydana gelmiştir. Tanzimat'la beraber bu medreselerin yapısı ile müfredatında değişikliğe gidilmiştir. Bu okulların bağlı olduğu vakıflarda bozulmalar olmuştur. Bunun sonucunda hem bu vakıfların hem de bu kurumlara bağlı okulların yönetiminin ve işleyişinin düzeltilmesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Tanzimat Dönemi ile birlikte, eğitimde teşkilatlanma konusunda çalışma yapılmış, yeni açılan okullarla birlikte merkezi eğitim sisteminin geliştirilmesi sağlanmıştır.

Yine bu dönemde, meslek ve teknik okulları açılmış, buralarda iş konusu ile ilgili teknik bilgiler verilmiş, öğrencilere staj yapma imkânı da sağlanmıştır. Aynı zamanda nitelikli memur yetiştirmek için de Mahrec-i Aklam ismiyle bir okul açılmıştır. Bunun yanı sıra Tanzimat

modernleşmesi kızlara okuma imkânı vermiştir. Ayrıca bu dönemde, Osmanlı Devleti tarafından yurt dışına öğrenciler gönderilmiştir. Paris'e gönderilen bu öğrenciler şehir merkezinden uzaktaki okullarda eğitim görmüşlerdir. Osmanlı yöneticileri, öğrencilerin o ülkelerin siyasi ve kültürel yapıları ile iletişim halinde olmalarını istememiştir. Osmanlı Devleti, yurtdışına giden öğrencilerin teknik konularla ilgilenmelerini ve ülkelerine aktarmalarını istemiştir. Yurt dışına giden öğrencileri kontrol altında tutmak isteyen Osmanlı Devleti Paris'te Mekteb-i Osmani adında bir okul açmıştır. Sultan Abdülmecid tarafından Paris'te şehir sınırları dışında bir adreste 1857'de kurulan Mekteb-i Osmani, Fransız Maarif -i Umumiye Nazırlığı himayesinde eğitim vermiştir. Bunun yanı sıra, bu öğrencilerin yanında kontrol amacıyla bir din adamının da görevlendirildiği bilinmektedir (Ata, 2018, s. 25). Yine, önemli bir okul olan Galatasaray Mekteb-i Sultanisi Tanzimat döneminde açılmıştır.

1867 yılında Fransa'ya yaptığı ziyaret esnasında, buradaki eğitim hayatından etkilenen Sultan Abdülaziz,1868 tarihinde İstanbul'da ilk yüksek okul olan Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'ni açmıştır. Bu okulda Fransa okullarının müfredatına uygun olarak Türkçe ve Fransızca olarak dersler verilmiştir. Açıldığı dönemde Galatasaray Mekteb-i Sultanisi yüksek okul olarak eğitim hayatına devam etmiştir. Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'ne, ilk dönemlerde Müslüman ailelerin çocukları pek rağbet göstermemiştir. Daha sonra okul yönetiminin ve basının desteği ile bu okul önem kazanmaya başlamıştır.

Yine bu dönemde, Osmanlı topraklarında yaşayan azınlık ve yabancılar için okul açma izni verilmiştir. Fransa Devleti Katolik ve latin okulları açmışlar, Amerika Devleti ve İngiliz Devleti Protestan okulları açmıştır (Akyüz, 2001, s. 173-175). Fransızlar tarafından açılan okullar, yabancı okullar içerisinde en çok öğrenciye sahip olan okullardır. Bu okullar önceleri pek zararları olmasa da sonradan bu okulların faaliyetlerinden kaynaklanan zararlar görülmeye başlanmıştır. Heybeliada papaz okulunda yetişen öğrencileri Ortodoks azınlıkların arasına göndererek Rumlar, Türk düşmanlığı yaptırmışlar, büyük Yunanistan ideali için çalışmışlardır. Fransa kralları tarafından desteklenen rahip ve rahibelerin açtığı Katolik okulları ise Osmanlı topraklarında dini, kültürel ve ekonomik çıkarlar sağlamak için kurulmuşlardır. Osmanlı Devleti ekonomik ve siyasal yönden güç duruma düştüğünde, izinsiz olarak çok sayıda Fransız okulu açılmıştır. Protestan okulları ise Osmanlı ülkesini misyonerlik açısından ''Asya'nın anahtarı'' olarak görmüş, Osmanlı Devlet yapısı ve toplumu hakkında dinsel, kültürel, siyasi, tarım, komşuluk bağları gibi daha birçok konuda araştırma içine girmişlerdir. Aynı zamanda bu

okulların 1833 tarihli talimatında öğrencilerini, Osmanlı topraklarında fetih savaşına girecek silahsız haçlı askerleri olarak görmüşlerdir (Akyüz, 2001, s. 174-176).

Rüştiye, idadi ve öğretmen okullarının açılmasına II. Abdülhamit döneminde daha fazla önem verilmiştir. Bu dönemde parasal kaynak yetersizliği ve siyasi çalkantılar nedeniyle ilköğretime çok fazla önem verilememiştir. Yapısal bakımdan önemli iyileştirmeler yapılırken eğitim kalitesi ile ilgili bir başarı gösterilememiştir. Dahası, Müslüman tebaanın okulları sıkı bir denetimden geçerken, azınlık ve yabancı kurumlar bu denetime tabi tutulmamışlardır. Bu dönemde azınlıklar, bazı Osmanlı okullarından yararlandıkları halde Osmanlılık idealini benimsememişler, ayrılıkçı ideallerinden vazgeçmemişlerdir. Dolayısıyla Tanzimatın eğitim yoluyla ‘’Osmanlılık’’ politikası başarılı olmamıştır. Yine bu dönemde denetim görmeyen azınlık ve yabancı kurumlar Osmanlı topraklarındaki emellerini eğitim yoluyla gerçekleştirmek için misyonerlik faaliyetlerine devam etmişlerdir (Akyüz, 2001, s. 225-226).

Tanzimat ve Islahat Dönemlerinde, yöneticilerin eğitim alanına dair yenilikler yapmasına rağmen, eğitim sistemindeki sorunların devam ettiği görülmektedir. İyileştirme adına alınan kararlar uygulanamamış, eğitim istenilen düzeye gelememiştir. Osmanlı Devleti’nde ekonominin iyi olmaması, siyasi ve sosyal huzursuzluğun artması gibi nedenlerle eğitimde başarı sağlanamamıştır. Diğer bir sebep ise, öğretmenlerin liyakatsizliği, okullarda eğitim planlamasının yapılamaması gibi nedenler bu süreci desteklemiştir.

1.2 AİLESİ, EĞİTİMİ VE ÇALIŞMA HAYATI

Ahmet Rıza Bey, İstanbul Üsküdar’da Zahire Nazırı Dedesi Rıza Efendinin Vaniköy ’deki yalısında dünyaya gelmiştir. Onun doğum tarihi ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmekte ise de yaygın görüş 1859 tarihidir. Ahmet Rıza Bey’in beş kız ve bir erkek kardeşi vardır. Babası Ali Rıza Bey bir Osmanlı bürokratı, sonradan Müslüman olan annesi Naile Hanım ise Avusturyalı aristokrat bir sülaleye ait eğitimli ve bilgili bir kadındır. Meşrutiyet Döneminde Meclis-i Ayan üyesi olan Ali Rıza Bey, Meclis-i Mebusan’ın kapatılmasından sonra V. Muratla ilişkisi olduğu gerekçesiyle II. Abdülhamit tarafından Konya’ya sürgün olarak gönderilmiştir (Ata, 2018, s. 17-18)

Ali Rıza Bey, zekâsı ve beyefendiliği ile dikkat çekmiş, Reşit Paşazade Ali Galip ile olan arkadaşlığı vasıtasıyla Hariciye Nazırı Reşit Paşa tarafından tanınıp takdir edilmiştir. Bundan sonrada Hariciye Mektupçu Kalem’inde çalışmaya başlamıştır. Yabancı dilbilgisi, zengin

kültürü, zerafeti ve dürüst kişiliği nedeniyle Viyana başkâtipliğinde sonrada Berlin elçilik müsteşarı olarak devlete hizmete devam etmiştir. Avusturya İmparatoru François Josephe ile Kudüs'e gitmiş, Iraktan gelen İran Şahı'nı Kerbela'ya götürmüştür. Ebubekir Hazim Tepeyran'ın anılarındaki bilgiye göre, Konya'da Vali Müşir Mehmet Sait Paşanın başkanlığında çalışmış olan Ali Rıza Bey Maarif Meclisi'nde üye olarak bulunmuştur (Malkoç, 2017, s. 7).

Ahmet Rıza Bey küçük yaşta astım hastalığına yakalanmış, bundan dolayı çocukluğu Vaniköy'deki çifliklerinde geçmiş, bahçe işleri ile ilgilenmiş, zaman zaman babası ile avcılığa gitmiştir. Annesinin etkisiyle Batı kültürü ile yetişmiş, yabancı dil bilgisi gelişmiş, özel hocalardan dersler almıştır. Edebiyata ilgisinden dolayı şiirle ilgilenmiş, on beş yaşlarında iken birkaç şarkı bestelemiştir. Babasıyla zaman zaman avcılık yapmaya gitmiş, bu merakla avcılık ve teknikleri ile ilgili bir kitap yazmıştır (Rıza A. , 2011, s. 14).

Ahmet Rıza Bey, bürokraside üst düzey görevlerde çalışmış, seçkin, kültürlü ve eğitimli aynı zamanda Batı yanlısı bir ailede yetişmiştir. Islahat Fermanı'nın yayınlandığı yıllarda doğan Ahmet Rıza Bey gerek Osmanlı geleneği gerekse Batı kültürünün etkisinde on dokuzuncu yüzyılın ortasında çok taraflı bir ortamda yetişmiştir. Böyle bir ortamda yetişmesi onun kişiliğinin ve düşüncelerinin oluşmasında etkili olmuştur. Bu durum hayatının ilerleyen dönemlerinde belirgin şekilde açığa çıkmaktadır. Böyle bir hayatı olması, Batı kültürüne olan ilgisi ve düşüncesi hakkında bize bilgi vermektedir.

Ahmet Rıza Bey, eğitim hayatına sıbyan mektebi ile başlamış sonra Beylerbeyi Rüştiyesinde devam etmiş (Cihan, 2004, s. 218), rüştiyede üstün bir başarı gösterdikten sonra Mahrec-i Aklama başlamıştır (Ortaylı İ. , 2016, s. 120). Daha sonra, Ahmet Rıza Bey'in yaşadığı dönemin kültürünü yansıtan ve Tanzimat'ın önemli projelerinden olan Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'ne devam etmiştir. Ahmet Rıza Bey de varlıklı ve kültürlü bir aileden geldiği için bu okulda eğitim görmüştür. (Cihan, 2004, s. 225-226).

Ahmet Rıza Bey'in Kemani Aleksan Ağadan keman dersi aldığı, bunun yanında da edebiyat ile ilgilendiği bilinmektedir. Klasik, Fars, Arap ve Osmanlı edebiyatına dair bilgisi kayda değerdir. Bu bilgi birikimi sayesinde erken yaşlarda şiir yazmaya başlamıştır. Yine, avcılık ve av teknikleri konusunda ''Rehnüma-yı Sayyad'' adında yazmış olduğu kitap, 4 Mayıs

1876 tarihinde basılmıştır (Ata, 2018, s. 22).

Ahmet Rıza Bey, öğrenimini Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nde tamamladıktan sonra, Bab-ı Ali Tercüme Odası'nda çalışmaya başlamıştır. Bu görevi sırasında devletin işleyişi ile ilgili bilgi ve görgü kurallarını öğrenmenin yanı sıra Fransızcayı iyice öğrenmiştir. Bu bilgisi ile Batı'lı kaynaklara kolay ulaşma imkânı bulmuştur. O memuriyet hayatını hiçbir zaman istememiş, kısa süreli bir iş hayatından sonra da istifa etmiştir (Rıza A. , 2011, s. 14).

Ahmet Rıza Bey, istifa ettikten Sonra, Konya'da çalışan babasını ziyaret etmiştir. Konya ziyaretinde çiftçinin içinde bulunduğu kötü durumu gözlemlemiş ve bu durumun nedenlerini sorgulamaya başlamıştır. Daha sonraki yıllarda kaleme alacağı eserlerde belirttiği gibi, Konya ziyareti ülke sorunlarına bakış açısını ve çözüm önerilerini etkilemiştir. Ahmet Rıza Bey, ülkenin kalkınmasındaki en önemli gücün toprağın verimli kullanılmasında yattığını, ziraat eğitimine karar vermesinde bu düşüncenin etkili olduğunu, daha sonra yazdığı eserlerde dile getirmiştir. Çünkü o Osmanlı köylüsünün sorunlarının çözülmesiyle, devletin sorunlarının çözüleceğine inanmıştır. Daha sonraki yıllarda Ahmet Rıza Bey, Meclis-i Ayanda bulunduğu dönemde bu görüşünü sıklıkla dile getirmiş ve bu konuda mücadele etmiştir. Konuşmalarında, ülkede en fazla yatırımın yapılması gereken kurumun eğitim olması, sonrasında tarımda olması gerektiğini dile getirmiştir (Ata, 2018, s. 23).

Anadolu'daki kötü şartların tarımın gerililiğinden kaynaklandığını düşünerek ziraat eğitimi almaya karar vermiş, bu kararın ardından 1884 yılında Fransa'ya gitmiştir. Fransa'yı seçmesindeki neden buradaki eğitim imkânlarının daha iyi olması ve mevcut muhalif hareketlerinin burada güçlü olmasıdır. Fransa hayatı, Ahmet Rıza Bey'in kültürel ve siyasi düşüncesinin şekillenmesi yönünden önemlidir. Fransız arkadaşları onu, kişiliği ve amaçları ve hayat şeklinden dolayı ‘’hayalperest,’ ’keşiş’’ gibi ifadelerle tanımlamışlardır (Turan Ö. , 2009, s. 22-26).

Ahmet Rıza Bey, eğitim için kendi imkanlarıyla Fransa'ya gitmiş, devlet desteği ile giden Türk öğrencileri gibi Paris dışında kalmayarak önemli bir ayrıcalığa sahip olmuştur. Fransa'da 1826 yılında kurulan *Institut National Agronomique de Grignon'da* (Dursun, 2009, s. 44) (Ziraat Mektebi) öğrenim görmeye başlamıştır. Öğrencilik hayatı devam ederken, Paris'in entelektüel hayatından yararlanmak konusunda istekli olan Ahmet Rıza Bey boş durmamış, derslerinin yanında kütüphaneleri ve konferansları takip etmiştir.

Ahmet Rıza Bey, ülkesinde iyi bir eğitim almasına rağmen, *Institut National Agronomique de Grignon'da*, giriş sınavlarında zorluk çektiğini belirterek ülkesindeki eğitimin yetersiz olduğunu belirtmiştir. Yüksek matematik ve mekanik derslerini, ülkesinde görmediği için özel bir okulda öğrenim gördüğünü söylemiştir. Okula girdikten sonra da bazı dersleri anlamakta zorluk çektiğini ifade etmiştir (Temo & Rıza, 2009, s. 297). Ahmet Rıza Bey son sınıfta iken, hatta sınavlar devam ederken, 1887 tarihinde babasının ölüm haberiyle ülkesine dönmüştür. *Institut National Agronomique de Grignon'*da üç yıl öğrenim gören Ahmet Rıza Bey'in mezunlar listesinde adı bulunmamaktadır. Ama kendisini ziraat alanında yetkin görmüştür.

Ahmet Rıza Bey ülkesine döndükten sonra, ilk önce ziraat alanında çalışmayı denemiştir. Yeni tarım tekniklerini kullanarak bir işletme kurmayı amaçlasa da sermaye yokluğu sebebiyle vazgeçmiştir. Ne özel çiftliklerde ne de Ziraat Nazırı Arap Hakkı Paşa döneminde, Ziraat Nezareti'nde çalışma imkânı bulamamıştır. Ankara da ziraat müfettişi olarak çalışma teklifine sıcak bakmamış, gerek bölgenin iklimi ve ailesine uzaklığı sebebiyle, gerekse çiftlik alanındaki çalışma koşullarının yetersizliği sebebiyle kabul etmemiştir.

Ahmet Rıza Bey, bu konu ile ilgili anılarında şunları söylemiştir:

> '*'Babam beni Paris'e tarım öğrenimi için göndermişti. Üç yıl sonra sınavlarımı geçiriyordum ki babamın ölümün haberini aldım. İstanbul'a dönüşümde kendime bir iş aradım. Kimse beni ne çiftliğine aldı nede bir sermaye koyarak bir çiftlik işletmek istedi. Sonunda hiç istemediğim halde hükümet işine girmek zorunda kaldım. Ziraat Nazırı (Tarım Bakanı), Arap Hakkı Paşa'ydı. Bakanlıkta bana iş olmadığını söyledi. Fransa'da bir tarım üniversitesi ve üç büyük tarım okulu var: her yıl yüzden çok öğrenci bu okulları bitiriyor, hepsi de iş buluyor. Bizim ülkemizdeyse tarımla ilgili bir şey yapılmadığı ve yapılacak birçok iş bulunduğu halde, kendi parasıyla öğrenim görmüş ve (yurda) dönmüş bir adama iş yok deniliyor''* (Rıza A. , 2001, s. 13).

Muhtemelen bu yıllarda Ahmet Rıza Bey'in Fransa'da ziraat hakkında öğrendiği tarım tekniklerini ülkesinde uygulayabilecek bir alan olmamıştır. Veya yurtdışına devlet desteğiyle giden bir öğrenci olmadığı için yetkililer tarafından güvenilir kabul edilmemiş olabilir. Çünkü

o günkü şartlarda devlet yurtdışına giden öğrencileri kontrol ediyor, öğrencilerin Avrupa siyasi ortamından ve fikirlerinden etkilenmelerini istemiyordu.

Ahmet Rıza Bey ziraat kurumunu eleştirmiş, bu kurumun, Türk tarımının kalkınması ve çiftçinin durumunun düzelmesi için değil, çalışanların geçim yuvası haline geldiği sonuca varmıştır. Köylünün geri kalmasının sebebini modern tarım tekniklerin bilinmemesine bağlarken, eğitim yoluyla köylünün bilgilendirilmesine katkıda bulunmak için Maarif Nezaretine başvurmuştur. Ahmet Rıza Bey, layiha da bu konu ile ilgili şöyle demiştir:

> *''Rençberin cehaleti yeni usulde çiftçiliğin, lüzum ve faydasını anlamaya ve fakr-u zarureti[ihtiyaç) ise alat-ı ziraiyye satun alarak kendi başına iş görmeğe müsait değildi. Sermayey-i nakdiyye ve ilmiyye-i hususiyle em-nu esas olmayan yerde ziraat ilerlemeyeceğinden toprağı zirai ve imardan evvel efkâr-ı umumiyye [kamuoyu] ikaz ve tamir etmek için Maarif Nezaretine müracaat eylemiştir''* (Ata, 2018, s. 179)

Bursa Maarif Müdürü Veli Efendi döneminde 23 Temmuz 1887'de kefalet senedi alınarak, Bursa İdad-i Mülki'sinde 2400 kuruş maaşla müdürlük ve kimya öğretmenliği yapmaya başlamıştır. Öğretmenlik döneminde sadece ders vermekle yetinmeyen Ahmet Rıza Bey, eğitim sorunları ile ilgilenmiş, Maarif Nazırı Mehmet Tahir Münif Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Daha sonra kendisine 300 kuruş maaşla Bursa Maarif Müdürlüğü görevi verilmiştir. Ahmet Rıza Bey, maarif müdürlüğü zamanında eğitimi daha yakından izlemiş, eğitimin ve okulların eksikliklerini tespit etmiştir. Maarif Nazırlığı, Bursa Maarif Müdürü Veli Efendiden 28 Nisan 1888 tarihinde Bursa okulları ve eğitimi hakkında bir rapor istemiştir. Bursa Maarif Müdürlüğü görevini Veli Efendi'den devralan Ahmet Rıza Bey 6 Mayıs 1889 tarihinde raporu hazırlamıştır. Hazırladığı bu raporda Bursa okullarının genel durumunun iyileştirilmesi ve yeni okullarının açılamasını, eğitim müfredatının içinin doldurulmasını önermiştir. Bursa'nın ileri gelenlerinin de eğitimin yaygınlaşması için yardımcı olmalarını istemiş, sanayinin gelişmesi için de meslek okullarının açılması gerektiğini söylemiştir. Bursa'da çok sayıda açılan misyoner okulundan çocukların korunması gerektiğini yetkililere iletmiştir. Bursa'da yayınlanan *Fevaid* ve *Nilüfer* dergilerinde eğitime dair yazılar yazmıştır. Eğitim konusundaki önerilerini dikkate alınmadığını görmüş, bu alanda da bir şey yapamayacağını anlamış ve bu görevinden ayrılma kararı alarak fikirlerini daha iyi ifade edebilmek için Paris'e gitme kararı almıştır.

1.3 PARİS YILLARI

Ahmet Rıza Bey, Fransız ihtilalinin 100. yılı olan 1889 tarihinde Paris'e gitmiştir. Bu onun için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Daha önce, 1887 yılında yüksek öğrenim için gittiği Paris'teki entelektüel ve özgür ortamı bilmektedir. Burada kendini rahat ifade edebileceğini ve daha kolay anlaşılabileceğini aynı zamanda amaçlarını gerçekleştirebileceği yolda daha başarılı olabileceğini düşünmektedir (Temo & Rıza, 2009, s. 287).

II.Abdülhamit'in istibdat yönetimi ve halkın gafleti dolaysıyla düşüncelerini gerçekleştirebilme ortamı kalmadığını, bu mevkide kalmasının bir anlamı olmadığını düşünmüştür. Çünkü, makbul bir memurluğun milletin emanetine sahip çıkması ve boş yere milletin parasını almaması gerektiğine inanmıştır. Böyle bir yönetime itiraz etmeden çalışmak, kendi meşrebine ve düşüncelerine uymadığından zamanı beyhude harcamaya gerek olmadığını düşünerek, devlete ve millete hizmet etmek için ülkesinden ayrılmaya karar vermiştir (Ata, 2018, s. 179-180).

Fransız ihtilalinin 100.yılında Paris'te hem Eiffel Kulesinin açılışını hem de açılacak olan uluslararası fuara (Exposition Universelle, Paris 6 Mayıs-31 Ekim 1889) gitmek istediğini gerekçe göstermiş, fakat Maarif Nezareti'nden resmi bir izin alamamıştır (Ülken, 1999, s. 125). Ancak daha sonra, Maarif Nazırı Mehmet Tahir Münif Paşa'dan resmi olmasa da bir aylığına izin alabilmiş ve Paris'e gidebilmiştir. Paris'e gittikten bir ay sonrada Maarif Nazırlığı'na istifasını sunmuştur. Bu istifa kararından sonra Osmanlı Hükümeti Ahmet Rıza Bey hakkında soruşturma açmış, Sabah gazetesinin 26 Şubat 1896 tarihli sayısında yayımlanan habere göre rahat bırakılmayacağı anlaşılmıştır: ''Devlet-i aliyenin emniyeti dahiliyesini ihale tasaddi etmek cinayetini maznun-u aleyh olup hal-i firarda bulunan Ahmet Rıza Bey'in tutuklanarak mahkemeye sevk edilmesi'' kararı verilmiştir. Bu tutuklama emrine rağmen 1889 yılından 1908 yılına kadar Paris'te kalabilmiş ve Osmanlı'nın sorunlarına buradan çözüm üretmeye devam etmiştir (Ata, 2018, s. 39-41).

Ahmet Rıza Bey, Paris'te kaldığı süre içerisinde,19 yıl boyunca geçimini kendi imkanlarıyla sağlamıştır. Rue Mong'da küçük bir evde yaşamaya başlayan Ahmet Rıza Bey, Türkçe dersleri vermek dışında Mösyö Kirkof aracılığıyla adliyede 50 Frank, daha sonra Yafa Kudüs, ardından Beyrut-Şam demiryolu şirketlerinde 100 Frank karşılığında tercümanlık yapmaya başlamıştır. İlk zamanlarda bu gelirin kendine yettiğini söylese de bu durum uzun

sürmemiştir. Aynı tarihlerde Paris'te öğrenci olan Hakkı Halid ve Vedat Beylerin de yardımıyla Meşveret gazetesini çıkarmaya başlayınca, Sultan II. Abdülhamit'in müdahalesiyle çalışmakta olduğu işlerini kaybetmiştir (Temo & Rıza, 2009).

Bu imkansızlıklara rağmen Ahmet Rıza Bey'in Paris'teki hayatı, araştırma yapmakla ve mücadele etmekle geçmiştir. Paris'e ikinci gelişinde Osmanlı Devleti'nin ekonomik, kültürel ve politik açıdan güçlenmesi için çalışmalara başlamıştır. Aynı zamanda, Paris'in moda ve felsefe akımları ile ilgilenmiştir. Ahmet Rıza Bey Paris'e gelmeden önce, ülkesinde eğitim hayatı devam ederken dönemin fikir ve ideolojileri ile yakından ilgilenmiştir. Ayrıca, daha önce de yakından ilgilendiği pozitivizmi araştırmaya başlamıştır.

Pozitivizm, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında oldukça etkili olmuştur. Orta Çağ Felsefesinin çöküşünü takip eden süreçte, 16 ve 18. yüzyıllar arasında başta fizik, kimya, astronomi, biyoloji ve anatomi dalları olmak üzere genel olarak tüm bilim dallarında meydana gelen Bilimsel Devrim'in bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Pozitivizm, Aydınlanma felsefesinin akılcılığını yeniden ele alan ve özellikle Kant'ın yaklaşımından etkilenmelerle oluşan Alman İdealizmine karşı bir akım olarak, dünya hakkında doğa bilimlerinin sunduğu bilgi dışında hiçbir gerçek bilgi olamayacağını öne sürmüştür (Cevizci, 1999, s. 327).Genel hatları ile tanımlandığında Pozitivizm: Modern bilimi temele alan, doğa ötesi bilgileri ve dini, aklın ve ilimin ve ilerlemenin önünde engel gören bir dünya görüşüdür. (Cevizci, 1999, s. 357).

Comte, 1789 ihtilali sonrası bir kargaşa dönemine giren ve manevi bir boşluğa düşen Fransa halkının bu durumdan ahlaki bir önderlikle çıkabileceğini düşünmüştür. Comte'un düşüncelerinden etkilenen Ahmet Rıza Bey, onun bu düşüncelerini 19. yüzyıl Osmanlı toplumu için uygun bulmuştur. Comte pozitivizminin ihtilalciliği reddederek, ilerlemenin ancak düzen içerisinde gerçekleşebileceğine dair düşüncesi, zaten zor durumdaki Osmanlı Devleti'nin yeni bir sarsıntıya daha dayanamayacağını, dağılıp gideceğini düşünen Ahmet Rıza Bey'e cazip gelmiştir. O, Osmanlı Devleti'nde kurumları daha uyumlu hale getirmek, toplumsal birliği sağlamak, dağınıklıktan kurtarmak biçimindeki düşünceleriyle pozitivizmden etkilenmiş, ilerlemenin bir vasıtası olarak görmüştür.

Ahmet Rıza Bey'in pozitivizmden etkilenmesinin başka sebepleri de vardır. Öncelikle Osmanlı Devleti'nin objektif ve rasyonel esaslara göre değil, padişahların kendi kararlarıyla yönetilmesi Ahmet Rıza Bey ve birçok aydını rahatsız etmiştir. Bu sebeple akılcı ve bilimci

esaslara dayanan bilimin, her sorunu halledebileceğine inanmış ve pozitivizmi benimsemiştir. Öte yandan, topluma yön verecek olanların "uzmanlar" yani aydınlar olduğunu ifade ederek, toplumu dönüştürmede entelektüel bir aydının rolünü vurgulaması, onun sınıfsal konumuna ve buna bağlı olan elitist düşüncelerine uygun düşmüştür (Akşin, 2005, s. 333).

Pozitivizme ilgi duyan Ahmet Rıza Bey, öğrenmek için yoğun çaba sarf etmiş, bununla beraber *Sorbonne* Üniversitesi'nde doğa tarihi derslerine devam etmiştir. Aynı zamanda *Pierre Lafitte*'nin vermiş olduğu pozitivizm derslerine katılmıştır. Bu ilgisinden dolayı, merkezi Paris'te bulunan pozitivistler derneğine (*Societedes Pozitivistes*) üye olmuştur. Ahmet Rıza Bey, bu derneğin düzen devam ederken de ilerlemenin yapılabileceği ilkesini örnek almıştır. Bu bağlılığından dolayı pozitivist değer ve ilkelerine bağlı biri olarak kabul görmüştür. Ahmet Rıza Bey, üye olduğu derneğin yayın organı ''*La Revue Occidentale*'' adlı dergide yazı yazmaya başlamış, yazılarında İslamiyet'in değerleri ve yüceliği konusunu işlemiştir. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili Avrupa gazetelerinde çıkan suçlamalara karşı yazı ve konferanslarıyla cevap vermiştir (Ebuzziya, 1989, s. 124). Ahmet Rıza Bey'in Osmanlı Devleti konusunda vatansever, diğer yandan din konusunda ise zihin ve ruh dünyasının karışık olduğu görülmektedir

Ahmet Rıza Bey, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu padişaha bildirmek için mektuplar yazmaya karar vermiştir. Mektuplarında özellikle maarif işlerinin ve Osmanlı'da devlet ve toplumun nasıl düzeltilmesi gerektiği hakkında yazılar yazmış ve padişaha layihalar halinde göndermiştir. *''Vatanın Hâline ve Maarif-i Umûmiyenin Islahına Dair Sultan Abdülhâmid Han-ı Sânî Hazretlerine Takdim Kılınan Lâyıha''* (Rıza A. , 2011, s. 17) (Ülkenin durumu ve eğitimin iyileştirilmesine dair II. Abdülhamit'e sunulan mektup) başlığıyla padişaha altı adet uyarı mektubu göndermiştir. Yazdığı bu mektuplara hiçbir cevap alamayan Ahmet Rıza Bey, Sadrazama da bir mektup yazmıştır, oradan da cevap alamamıştır. Bunun üzerine birinci layihanın birinci baskısını 1895 yılında Londra'da, ikinci baskısını 'da 1896 yılında Cenevre'de bastırmış, sonra da halka dağıtmıştır (Demirbaş, 1988, s. 11). Ahmet Rıza Bey bütün çabalarına rağmen II. Abdülhamit'ten bir cevap alamadığı gibi üstelik hakkında soruşturma açılmıştır. Bunun üzerine Ahmet Rıza Bey, fikirlerini halka duyurmak için babasının eski arkadaşı Halil Ganem'e ait olan *La Jeune Turquie* gazetesinde siyasi yazılar yazmaya başlamıştır (Rıza A. , 2011, s. 18). Ahmet Rıza Bey bundan sonra, yazılarıyla ve konferanslarıyla açıktan Osmanlı yönetiminin tutumunu eleştirmeye ve hükümeti ikaz etmeye

başlamıştır. Ahmet Rıza Bey, Paris'te bulunan Abdülhamit muhalifleri ile toplantılar yapmaya başlamış, Osmanlı yönetimine karşı muhalefetini sertleştirme kararı almıştır.

Ahmet Rıza Bey'in Paris'teki faaliyetleri, özellikle pozitivist derneğine üye olması, konferansları, yazmış olduğu makaleler Osmanlı yönetimi tarafından yakından takip edilmiştir. Ahmet Rıza Bey, 1891'de Osmanlı kadınlarının durumuyla ilgili bir konferansında ''hürriyetpervane'' gibi ifadeler kullanması sonucu sefaret tarafından hakkında soruşturma açılmış ve yurda dönmesi istenmiştir. Ahmet Rıza Bey, yurda dönmeyi kabul etmemiş, soruşturmaya cevap olarak yazdığı mektupta kendini savunmuştur. Gizli hiçbir derneğe üye olmadığını, vatan ve millet hukukunu müdafaa gerektiğinde bunu Paris gazetelerinde savunacağını ifade etmiştir (Ebuzziya, 1989, s. 124).

Tüm bunlar olurken, Ahmet Rıza Bey, Paris'te okuyan Hakkı Halid ve Vedat Beyler gibi gençlerle ve Prens Sebahattin ve Mizancı Murat ile görüşmeler yapmıştır. Mekteb-i Tıbbiye öğrencileri tarafından 1898 yılında kurulmuş olan İttihad-ı Osmani Cemiyeti ile Fransa'dayken de ilgilenmeye devam etmiştir. İttihad-i Osmani Cemiyeti üyelerinin 1892 yılında tutuklanmasından sonra pek çoğu Paris'e gelmiştir. Paris bu tarihten sonra, Abdülhamit muhaliflerinin toplanma ve faaliyet noktalarından biri haline gelmiştir. Cemiyet üyeleri tarafından Ahmet Rıza Bey'in eserleri, görüş ve düşünceleri bir hayli ilgi görmeye başlamıştır. İttihad-ı Osmani Cemiyeti'ne katılması için Dr. Nazım tarafından davet edilen Ahmet Rıza Bey, bu teklifi kabul ederek fiilen cemiyete katılmıştır. Ahmet Rıza Bey, kısa bir sürede cemiyette ilgi görmeye ve etkili olmaya başlamış, cemiyetin adı konusunda, İstanbul'daki cemiyet üyeleri ile tartışmaya girmiştir. Auguste Comte'un pozitivizminden ilham alarak, İttihad-i Osmani Cemiyeti'nin ismi İttihat ve Terakki Cemiyeti şeklinde değiştirilmiştir.

Ahmet Rıza Bey, II. Abdülhamit tarafından ülkeye dönmesi için ikna edilmeye çalışılmış, ama o bu teklifi kabul etmemiştir. Ahmet Rıza Bey, bu olaylardan kısa bir süre sonra, 1895 yılında *Meşvere*t gazetesini Fransızca ve Türkçe olarak çıkarmaya başlamıştır (Mardin, 1989, s. 180-188). Ahmet Rıza Bey bundan sonra faaliyetlerini daha sistemli bir şekilde sürdürmüştür. Öğrenciliğinden itibaren büyük emeller peşinde koşmuş, sonrasında da 1889 yılında Paris'e geldiğinden itibaren emellerini gerçekleştirmek için yoğun mücadele göstermiştir. Bir yandan zorluklarla mücadele ederek eğitimine devam etmiş, yeni fikirlerle yeni kişilerle tanışmış, diğer yandan ülkesinde bulunan cemiyet üyelerine, fikirleriyle ve düşünceleriyle öncülük etmiştir.

Bundan sonra, Ahmet Rıza Bey'in fikirlerini özgürce yazabileceği, cemiyetin yayın organı haline gelmiş olan *Meşveret* gazetesi vardır.

Tüm bunlardan hareketle; Ahmet Rıza Bey'in Paris'e gitme sebebi Osmanlı'da işlerin iyi gitmediğini ve eksikliklerin olduğunu görerek, mücadele etmek istemesidir. İzinli veya izinsiz olarak gittiğine dair değişik görüşler bulunmaktadır. Birinci rivayete göre izin almadan İstanbul'dan Marsilya'ya giden vapura binip gitmiştir (Malkoç, 2017, s. 11). İkinci rivayete göre Münif Paşa'dan izin alıp gitmiştir (Rıza A. , 2011, s. 16). Ahmet Rıza Bey'in Paris'teki hayatı, ilk başlarda maddi açıdan sıkıntılı geçmiş, aynı zamanda Osmanlı yönetimi tarafından baskılara maruz kalmıştır. Bu şartlar altında olsa da inandığı ilkelerden vazgeçmeyerek mücadele etmiştir. Ahmet Rıza Bey, 1889 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin geri kalma nedenlerini araştırmaya başlamış, araştırmalarının sonunda ülkenin kurtuluşu için toplumun eğitilmesi gerektiğine karar vermiştir.

Kısacası, Ahmet Rıza Bey, 1889-1908 yılları arasında Paris'te yaşamıştır. Paris'e ilk geldiğinde ''*exposition''* sergi alanını gezmiş, dönemin moda fikri olan pozitivizmle ilgilenmiştir. Buradan öğrendiği fikirleri kendi ülkesinin kurumlarında uygulayabilmek için mücadele etmiştir. Aynı zamanda *Meşveret* gazetesini çıkarmasıyla birlikte fikirlerini serbestçe yazabilmiş ve halka ulaştırabilmiştir. Ahmet Rıza Bey'in düşünceleri, Osmanlı Devleti'nde ve Batı'da bulunan Jön Türkler arasında çok ilgi görmüş ve onların lideri haline gelmiştir. Ahmet Rıza, 1908 yılında meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra ülkesine ''hürriyetçilerin babası'' olarak geri dönmüştür.

1.3.1 Ahmet Rıza Bey'in Entelektüel ve Akademik Gelişimi

Ahmet Rıza Bey'in düşünce dünyasında '' Locke, Voltaire, Helvetius, Montesquieu, Herbert Spencer d'Holbach, Gustave Le Bon, Ernest Renan'', gibi Batılı düşünürler olmuştur. Ahmet Rıza Bey'in düşüncelerinin şekillenmesinde en etkili olan düşünür Auguste Comte ve onun geliştirdiği pozitivizmdir (özden, 2004, s. 120). Auguste Comte, pozitivist dönemde dinin ve metafiziğin devrinin kapandığını, dinin yerini insanlık dini diye adlandırdığı bilim dininin aldığını söylemiştir (Bolay, 2002, s. 527-530). Ahmet Rıza Bey'in modernleşme düşüncesini anlamak için, onun etkilendiği Batı'lı düşünürler ve pozitivizm hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir.

Ahmet Rıza Bey pozitivizmle ilgili, öğrencilik yıllarında Dr. Robinet'in Comte ile ilgili bir kitabını okumuştur. Ancak gerçek anlamda pozitivist felsefeden etkilenmesi, Fransa'da yaşamaya başladığı dönemde olmuştur. Ahmet Rıza Bey, Comte'un öğrencisi olan Pierre Lafitte'nin öncülüğünü yaptığı derneğe üye olmuş ve derslerine katılmış, derneğin yayın organı olan *'Revue Occidentale'* de makaleler yazmıştır. Ahmet Rıza Bey yazdığı bu yazılarda pozitivizmi sistematik bir çerçeveye oturtmuştur. Daha sonra bu görüşlerini hem Fransızca hem de Türkçe yayımlamış olduğu *Meşveret* gazetesinde, Jön Türklerin de muhalif ilkesini geliştirecek şekilde düşüncelerini yazmıştır (Balkız, 2015, s. 132).

Ahmet Rıza Bey'e göre, İslam dininden pozitivizme geçiş, Hristiyanlıktan çok daha kolaydır (Zürcher, 2004, s. 47). Öncelikle pozitivizmin Hristiyanlıkla yani dinle ilgisinin olmadığını söylemiştir. Ahmet Rıza Bey'in dinle bir bağı olmamasına rağmen İslam dininin toplumda birliği sağlama konusunda önemli bir unsur olduğunu vurgulamıştır (Akşin, 2000, s. 356-357).

Ahmet Rıza Bey'e göre Doğu toplumlarında pozitivizmi yaymak için, insanları zekâ seviyelerini dikkate alarak anlatmak gerektiğini vurgulamıştır. Comte'un eserlerinin olduğu gibi değil, sadeleştirerek ve yeniden düzenleyerek halka ulaştırmanın başarıyı getireceğini belirtmiştir. Pozitivizmi zorla kabul ettirmeyi düşünmediğini, insanları zorlayarak değil akılla hitap edilmesi gerektiğini söylemiştir. Fransa'da olan eğitim ve basın özgürlüğü Doğu ülkelerinde olmadığı için amaçlarını gerçekleştirmenin kolay olmayacağını, başarı için de çaba göstermek gerektiğine inanmıştır (Kabakçı, 2014, s. 52).

Ahmet Rıza Bey'in, üzerinde durduğu en önemli konu Osmanlı Devleti'nin bir bütünlük içinde tutularak, Batı'nın modernleşmede ulaştığı seviyeye ulaşmasını sağlamaktır. Ahmet Rıza Bey bu ilerlemenin sadece eğitimle gerçekleşebileceğini savunmaktadır.

Ahmet Rıza Bey'in yukarıda bahsettiği görüşlerinden anlaşılacağı üzere, pozitivizmin ilkelerinden biri olan ilerlemenin ancak düşüncenin bilimselleşmesiyle olabileceği savunulmaktadır. Modernleşme sürecinde Ahmet Rıza Bey'in üzerinde durduğu diğer önemli bir konu da eğitimin modernleşmesidir. Onun düşüncesinde halk, cahil bir kitledir. Sosyal olayların farkında olmayan halk, tepki göstermediği sürece bozuk düzenin devam etmesine yardımcı olacaktır. Bu doğrultuda toplumu en kısa sürede eğiterek, aydın kesim ile birlikte hareket etmeye zorlamanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bunun da çok kolay olmayacağını

savunan Ahmet Rıza Bey, devletin aydın kesim tarafından yönetilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Auguste Comte'un ''düzen ve ilerleme'' anlamına gelen '*'ordre ve progres*'' ilkesi, Ahmet Rıza Bey'in düşüncelerini en geniş anlamda etkilemiştir. Osmanlı toplum yapısında ve kurumlarında bu pozitivist düşünceyi uyarlamak için çalışmış ve meşrutiyet rejimini düzen içinde ilerlemenin aracı olarak görmüştür. İlerlemenin akılcı bir eğitimle olacağını, toplumun mutlaka eğitimden geçirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre iktidarı temsil edecek kişilerin aydınlardan olması gerekmektedir. Bu düşüncesiyle halkı cahil görmüş, halka güvenmemiş, diğer yandan halk olmadan hiçbir şeyin olmayacağının da farkındadır. Dinin sosyal hayattaki etkisine, kadının toplumdaki yerine, iktisat alandaki faaliyetlere, askerin durumu gibi konulara pozitivist pencereden bakmıştır. Özetle, Ahmet Rıza Bey'in, tüm düşünceleri pozitivist felsefeye dayanmaktadır

Ahmet Rıza Bey, öğrencilik hayatından beri idealleri olan kendine birtakım hedefler belirleyen ve o hedefin gerçekleşmesi için mücadele eden bir kişidir. Savunduğu ilkelere sahip çıkmış, bunun için Osmanlı yönetimine muhalefet etmiştir. Diğer yandan İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki arkadaşları ile de anlaşmazlıkları olmuş, hatta ileriki tarihlerde yolları ayrılmıştır. Bu olay onun düşüncelerinde tavizsiz, eylemlerin de geri adım atmayan bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Ahmet Rıza Bey'in düşüncelerinin belirlenmesinde ailesinin bilhassa annesinin katkısı çok fazladır. Eğitimli ve kültürlü bir ailede yetişmesi, babasının devlet kurumlarında çalışması, annesinin tahsilli olması ve yabancı dil bilmesi, kendisinin birtakım imkanlara kavuşmasında kolaylık sağlamıştır. Ahmet Rıza Bey, akılcı, sorgulayıcı ve mücadeleci bir kişiliğe sahiptir. Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini savunmuş ve devletin devamından yana tavır göstermiştir. Aynı zamanda yurt içinde ve yurt dışında göstermiş olduğu siyasal ve entelektüel faaliyetler onun bir vatansever olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, Ahmet Rıza Bey'in sosyal, siyasi, askeri, ekonomik, kültürel, sosyolojik ve eğitim faaliyetleri ve yaklaşımları onu tarihte özgün bir yere koymaktadır.

1.3.2 Bir Muhalif Olarak Ahmet Rıza Bey'in Faaliyetleri

1889 yılında Fransa'ya giden Ahmet Rıza Bey, siyasi ve kültürel alanda çalışmalara başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu duruma dikkat çekerek bilhassa eğitim alanında yapılması gerekenlerle ilgili çok sayıda makaleler yazmıştır. Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit'e yazdığı mektupların cevapsız kalması sonucunda kendi düşüncelerini halka bildirmek için arayışlara girmiştir. Kendi düşüncelerini özgür bir şekilde yayımlayabileceği ve özgür bir şekilde muhalefet yapabileceği yayın organı olan *Meşveret* gazetesini 1895 yılında Paris'te çıkarmaya başlamıştır.

Türkçe *Meşveret* gazetesi, 6 Mayıs 1898 tarihine kadar 30 sayı yayımlanmış; Fransızca olan *Meşveret* gazetesi *Mechvéret Supplément Français* ise, 1908 tarihine kadar 202 sayı yayımlanmıştır. *Meşveret* gazetesi, yayın hayatına başladığı ilk yıllarda 15 gün süreyle 6-10 sayfa aralığında çıkmıştır. Türkçe *Meşveret* gazetesinin başlığı altında "*Ve şavirhum fil emr*" (onlarla istişare et. Al-i İmran 3/159) ayeti ile birlikte "*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vasıta-i neşriyatıdır"* ibaresi yer almaktadır (Özcan, 2004, s. 396-398).

Türkçe ve Fransızca *Meşveret*'te Ahmet Rıza Bey, yazdığı makalelerde birbirinden farklı konulara değinmiştir. Türkçe *Meşveret'*te daha çok iç meseleler olan şikâyet, eğitim, ülkeyi kurtarma ve II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimi ile ilgili konular yer almaktadır. Fransızca *Meşveret'*te ise daha çok evrensel ve Comte'un felsefesine yakın fikirler yer almaktadır. *Meşveret* gazetesinin başyazarı daima Ahmet Rıza Bey olmuş, önemli kararları kendisi almıştır. *"Meşveret''* gazetesi bir fikir gazetesinden ziyade daha çok muhalif haberler yapan bir gazetedir. Burada, Abdülhamit idaresinden kaçanların şikayetleri toplanmış, Türkiye'den gönderilen mektuplar takma adlarla yayınlanmıştır. (Ülken, 1999, s. 130).

II. Abdülhamit, şahsına ve Osmanlı'ya karşı muhalif haberler yapan *Meşveret* gazetesinin kapatılması için Fransa Devleti nezdinde 1896 yılında harekete geçmiştir. Ahmet Rıza Bey'in yıkıcı ve hakaret içerikli yayın yaptığı iddiası ile *Meşveret* gazetesi kapatma cezası almıştır. Fakat, basın tarafından yapılan yoğun baskı ve eleştiri karşısında Fransa Devleti, Fransızca *Meşveret'*in yayınının sürmesine izin vermiştir. Bunun üzerine Ahmet Rıza Bey pozitivist Hector Denis yardımıyla, *Meşveret'i* çıkarmak maksadıyla Cenevre'ye geçmiştir (Özcan, 2004, s. 397).

Ahmet Rıza Bey Meşveret gazetesini Cenevre'de çıkarmaya başlamış, fakat Osmanlı Hükümeti *Meşveret*'in basımında kullanılan matbaa malzemelerini satın alınca, gazetenin çıkarılması zora girmiştir. Bunun üzerine Ahmet Rıza Bey *Meşveret*'i çıkarabilmek için gazeteyi Belçika'ya taşımıştır (Ebuzziya, 1989, s. 125). Osmanlı Hükümetinin baskısı nedeniyle *Meşveret'*in basılmasına Belçika Hükümeti de izin vermemiş, Belçika Kral'ı tarafından hakkında sınır dışı kararı verilmesi nedeniyle, Ahmet Rıza Bey gazetesini burada da çıkarma imkânı bulamamıştır (Malkoç, 2007, s. 105).

Meşveret gazetesinin yazıları, sosyal, siyasi, eğitsel ve iktisadi konulara değinen makalelerden oluşmuştur. *Meşveret*'in merkezinde, Osmanlı yönetimine muhalefet etmek ve ülkenin menfaatlerini yabancılara karşı koruma düşüncesi vardır. İç meselelerin çözümünde, dış müdahalelere karşı olan Ahmet Rıza Bey'in düşüncelerinde devletin nasıl yönetileceğine dair yazıları öne çıkmaktadır. Yazılarında, devletin bir uzmanlar grubu tarafından yönetilmesi gerektiğini savunan, elitist bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. *Meşveret'te* 1876 Anayasasının tekrar yürürlüğe girmesi için yapılması gereken mücadeleyi anlatan yazılar vardır. Ahmet Rıza Bey'in bilgi ve tecrübesi aynı zamanda pozitivist bakış açısı yazılarında açıkça görülmektedir, Ahmet Rıza Bey'in en önemli sorun olarak gördüğü eğitim konusu yazılarında sık sık ele alınmakta, iyileştirme yapılması gereken çözümler ortaya konmaktadır.

Kısacası, Ahmet Rıza Bey'in yazılarında pozitivizm etkisi açıkça görülmektedir. *Meşveret*'teki yazılarında ise, İslam ülkelerinin kültürünü Batı'nın gelişmiş olan bilim ve kültürü ile birleştirmeyi ve toplumum eğitim seviyesini yükseltmeyi amaçlayan yazılar yazmıştır. *Meşveret,* Türk basın hayatında, siyasi ve sosyolojik açıdan çok önemli bir yere sahip olmuş, 1895-1908 tarihleri arasında yayın yaptıktan sonra tarihteki yerini almıştır.

Ahmet Rıza Bey, Paris'te bulunduğu ilk yıllarda Osmanlı kadınları hakkında *''*hürriyetpervane*''* ifadeler kullanması ve *Justice* adlı gazetedeki yazıları nedeniyle, Hariciye Nezareti tarafından soruşturma açılmış ve hakkında rapor tutulmuştur. Bu faaliyetlerinden dolayı ülkeye geri dönmesi için çağrıda bulunulması, Ahmet Rıza Bey ile II. Abdülhamit arasında yaşanacakların başlangıcını belirtmesi açısından önemlidir. Ahmet Rıza Bey bu çağrıya olumsuz cevap vermiştir. İstanbul'a dönmediği gibi mücadelesine devam etme kararı almıştır.

Aldığı bu karar sonrasında mabeyn başkatibi olan Ahmet Süreyya Paşa aracılığıyla II. Abdülhamit'e altı adet layiha sunmuş ve benzer yayınları sunmaya devam etmesi istenmiştir. Bu layihalarda genellikle maarif, ilerleme ve medeniyet, seyahatin lüzum ve faydası, yurtdışına gönderilen öğrencilerin durumları, kütüphanelerin tanzimi ve ikmali gibi konuları ele almıştır. II. Abdülhamit'in saltanatının ilk yıllarında bu tür layihaların hazırlanmasını istemiş ve destek vermiştir. Ancak daha sonraki yıllarda II. Abdülhamit'e gönderdiği layihalardan sonuç alamadığını ve cevapsız kaldığını görünce dönemin sadrazamına aynı amaçla bir mektup göndermiştir. Padişahın böyle davranmasını aslında kendisini oyalama amacı taşıdığını düşünen Ahmet Rıza Bey, çabalarını padişahın tutumu nedeniyle karşılıksız kaldığını görünce altı yıl sonra yedinci layiha olarak hazırladığı ve ilk layihalarından oluşan ''*Vatanın Haline ve Maarif-i Umumiyenin Islahına Dair Sultan Abdü'l-Hamid Han-ı San-i Hazretlerine Takdim Kılınan Altı Layihadan Birinci Layiha''* (Temo & Rıza, 2009, s. 298-299) adlı eserini bastırarak halka dağıtmıştır.

Ahmet Rıza Bey devletin ve milletin sorunlarını kendi içinde çözülmesi gerektiğini savunmuş, yabancı müdahaleye her zaman karşı çıkmış ve şöyle demiştir: ''*Devlete ve milletime ait kibah ve nevakısı ecnebilerin intizar-i istihfafına koymak bana çirkin göründü. Kendi kusurumuzu yine edep ve milliyet dairesin dahilinde tahsisini arzu ettim''* (Demirbaş, 1988, s. 4). Bu düşüncesiyle Ahmet Rıza Bey bilhassa eğitim konusundaki sorunların kendi içinde düzeltilmesi gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Dünya devletlerinden yardım beklemek yerine işin ehli insanlar yetiştirmek gerektiğini söylemiştir. II. Abdülhamit'ten istediği karşılığı alamamış olsa da bu konu hakkında şöyle demiştir:

> *''Umumum imdadına müracaat bana çoktan farz olmuştur. Lakin makamı ve saltanatı pek büyük tanıdığımdan öyle bir makamda bulunan zattan velü Sultan Abdü-l hamid sani olsun alenen şikâyet etmek vicdanıma ağır geldi. Neşriyata başlamadan evvel bir defa daha taallümü denemek istedim. Atideki mektubu yazdım yolladım''* (Demirbaş, 1988, s. 5).

Bu sözlerden anlaşıldığı gibi, Ahmet Rıza Bey'in çözüm yolunda ki tavrı aynı şekilde devam etmektedir.

Bu dönemde, Osmanlı Devleti'ni Avrupa sömürgeciliğiyle mücadele eden bir devlet olarak gören Ahmet Rıza Bey'e göre, Avrupalı Devletler Osmanlı topraklarında yaşayan

gayrimüslimler üzerinden müdahale ederek devleti zor durumda bırakmak istemişlerdir. Bunun yanında Osmanlı Devleti yöneticilerinin yanlış tutum içinde olduğunu, II. Abdülhamit'in Kanun-i Esasiyi ilan etmekteki maksadının aslında Avrupalı Devletlerin mali desteğini almak için olduğunu 18 Kasım 1896 tarihli ‘’*Meşveret* gazetesinde şöyle yazmıştır: *'İslahat vaadi dolandırıcı desaisinden başka bir şey değildir. Para için tebaanın, memleketin saadet ve selametini, her şeyini feda ediyor''* (Ata, 2018, s. 47).

Ahmet Rıza Bey, 1889'da Lahey'de toplanan silahsızlanma konferansına katılmış, ardından Danimarka'da yapılan barış konferansına katılarak Jön Türk'lerin amaçlarını anlatmış, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin haklarını savunan bir konuşma yapmıştır. Fakat Osmanlı yönetimi bu durumu onaylamadığı gibi bu faaliyetleri fesatçılık olarak nitelemiş ve engelleme girişiminde bulunmuştur. Buna rağmen Ahmet Rıza Bey, yazdığı yazılarda, gazetelerde ve konferanslar da yaptığı konuşmalarda Osmanlı Devleti'nin bütünlüğüne olan bağlılığını korumuştur. Bu faaliyetlerinden dolayı Osmanlı Hükümetiyle arasının açılmasının yanında, 1902'deki kongresi öncesi İttihat ve Terakki içindeki bazı aydınlarla da arası açılmıştır. Ama yine de Ahmet Rıza Bey'in kişiliği ve düşünceleri eleştirilse de yabancı müdahale hakkında ki görüşleri hiçbir zaman değişmemiştir. Örneğin, 1906-1907 yıllarında Josef Cugaşvili bilinen adıyla Stalin, Ahmet Rıza Bey ile Paris'te görüşmüştür. Stalin Jön Türklerin silahlı bir mücadeleye girmesi gerektiği yolundaki fikrine, Ahmet Rıza Bey kesin bir dille hayır cevap vermiştir (Ata, 2018, s. 48). Elbette onun bu tavrı pozitivizm felsefenin ‘’Düzen ve İlerleme’’ ilkesine bağlılığından gelmektedir.

Bu düşüncelere rağmen, Sultan II. Abdülhamit Ahmet Rıza Bey'i engelleme girişimlerinde bulunmuş kendisine para ve makam teklif etmiştir. Ahmet Rıza Bey'de, hiçbir şey beklentisi içine girmediğini, sadece Meclis-i Mebusan-ı açmasını, ondan sonra, padişahı ilk başta kendisinin takdir edeceğini söylemiştir. Gönderdiği ilk layihadan itibaren, 1908'de II. Meşrutiyetin ilanına kadar, Sultan II. Abdülhamit ile olan ilişkisi, düşüncelerinden dolayı sürtüşme halinde devam etmiştir. Ancak, ‘*'Osmanlı Hanedanı'na düşman olmadığını, vatanı daha çok sevdiğini asıl amacın devletin yıkılması değil düzenin korunması olduğunu, bunun içinde gerekli olan ilerlemenin yapılması gerektiğini''* ifade etmiştir (Temo & Rıza, 2009, s. 299). Bununla beraber, Sultan II. Abdülhamit'in ve yöneticilerin yanlışlarını söylemeye devam etmiştir. Ona göre Avrupa'nın, Türkleri eğitime ve ilerlemeye karşı vahşi bir millet gibi

görmesinin nedeni, padişah ve yöneticilerden kaynaklanmaktadır. Bu durumu değiştirmenin Sultan II. Abdülhamit yönetiminin görevi olduğunu söylemiştir.

Bu düşüncelerin kişisel olmadığı, sadece düşünce farklılığından ve vatan sevgisinden kaynaklandığının göstergesi olan bir olay 21 Temmuz 1905 tarihinde yaşanmıştır. Sultan II. Abdülhamit'e bombalı saldırıdan iki ay önce Ermeni komiteciler gelmiş ve iş birliği teklifinde bulunmuşlardır. Ahmet Rıza Bey bu iş birliğini teklifini kesin bir dille reddetmiştir. Ahmet Rıza Bey, mevcut sorunlara çağın gereklerine uygun çözümler sunduğunu iddia etmiş, (Ramsour, 2011, s. 127) doğru bildiğinden vazgeçmemiştir.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra, Paris'teki Müslümanlar Ahmet Rıza Bey'in etrafında toplanmışlar, kendisi de Müslümanlar arasındaki birliği sağlamak için bir dernek kurma kararı almıştır. Bu karar üzerine İranlı, Mısırlı, Rusyalı Müslümanlardan oluşan üyelerle birlikte, Uhuvvet-i İslamiye Cemiyeti'ni (İslam Dostluğu Derneği) kurmuştur. Ahmet Rıza Bey'den sonra Cemiyet'e Mısırlı Avukat Mahmut Bey Başkanlık yapmıştır. Ahmet Rıza Bey'in Bu düşüncesi, onun birlikte hareket etme konusuna verdiği önemi yansıtmaktadır. Paris'te yaşayan Müslümanları bir araya getirme düşüncesi II. Meşrutiyet sonrasında gayrimüslim cemaatin tepkisini çekmiş ve kendisini İslam yandaşı olarak suçlamışlardır. Ayrıca Müslüman topluluklarında da bu girişime ilgisiz kalması sonucu dernek bir faaliyet gösterememiştir (Rıza A. , 2001, s. 32). Daha sonra da ülkesine dönme kararı alan Ahmet Rıza Bey, İstanbul'a döndükten sonra II. Abdülhamit'le iyi ilişkiler içine girmiştir. II. Meşrutiyet'ten sonra Meclis-i Mebusan başkanlığına kadar yükselmiş, Mütareke Döneminde birtakım görevler üstlenmiş, çalışmalarına devam etmiştir.

1.4 II. MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETİN İLK YILLARINA AHMET RIZA BEY'İN ÇALIŞMALARI

*Meşvere*t gazetesindeki öne çıkan konu Meşrutiyet'in ilan edilmesi meselesiydi. Ahmet Rıza Bey ülkede adaleti ve huzuru sağlamak için Kanun-i Esasiyi bir an önce yürürlüğe koymaktan başka çare olmadığına inanmaktadır. Sultan II. Abdülhamit'in Kanun-i Esasiyi ilan etmeye yanaşmadığını, öyleyse bunu gerçekleştirmek için işin millete düştüğünü ve bunun için çalışmak gerektiğini söylemiştir (Ata, 2018, s. 71). İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde II. Meşrutiyet'in ilanını sağlayan Selanik grubu olmuştur. Daha 1902 yılında yapılan birinci Jön Türk kongresindeki ayrışma sonucunda birliği sağlayamamışlar, Paris grubu kuramı temsil

ederken Selanik grubu ise eylem kısmını temsil emiştir. Bu ayrışma sonucunda Jön Türk propagandaları gecikmiştir. Paris grubu, özellikle Fransız düşüncesinin, yani pozitivizmin ve Anglosakson düşüncesinin etkisinde kalırken, Selanik tarafı ise Alman düşüncesinin ve idealizminin etkisinde kalmıştır (Sönmez, 2012, s. 122-123).

Jön Türklerin ikinci kongresi, 1907'de Ermeni grupların öncülüğünde, Paris'te yapılmıştır. Paris grubunu temsil eden Ahmet Rıza Bey ve taraftarları kongrede azınlıkta kalmıştır. Çünkü Ahmet Rıza Bey yabancı müdahalesine karşı görüş bildirirken taht değişikliği olsa bile bu sorunu ülkenin kendisinin içinde halletmesi gerektiğini savunmuştur. Kongreye katılan Ermeniler ve Prens Sebahattin grubu ise taht değişikliği istemiş bunun içinde yabancı müdahaleden yana tavır almıştır, yabancı müdahalecilerin çoğunlukta olduğu bu kongreden, ordunun ayaklandırılarak II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi yönünde bir karar çıkmıştır. Bu kararın alınmasında, 3. Ordu subayları tarafından Selanik'te 1906'da kurulmuş olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin çalışmaları etkili olmuştur. Paris'te alınan bu kararlardan sonra, Selanik'te bazı subaylar isyan hareketi başlatmıştır. Bu olaylardan sonra II. Abdülhamit 23 Temmuz 1908 yılında Meşrutiyeti tekrar ilan ederek Kanun-i Esasiyi yürürlüğe koymuştur. (Zürcher, 2000, s. 135).

1.4.1 1908-1918: II. Meşrutiyetten I. Dünya Savaşına

1908'de II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra ittihatçı arkadaşları, II. Abdülhamit'e güvenmediklerinden dolayı, Ahmet Rıza Bey'in bir süre daha Paris'te kalmasını istemişlerdir. Hemen İstanbul'a gelmeyen Ahmet Rıza Bey, gelişmeleri bir süre Paris'ten takip etmiştir. Ancak bunun doğru olmadığını kısa sürede anlamış İstanbul'a dönmeye karar vermiştir. İstanbul'a döndükten sonra II. Abdülhamit'le olan ilişkilerinde bu durumun teyit edildiği görülmektedir. Hatta bu durumdan şikayetini şöyle dile getirmiştir: *''Ah arkadaşlar, arkadaşlar! Abdülhamit beni sizin kadar üzmedi''* (Malkoç, 2017, s. 48). Dolayısıyla bu dönem Ahmet Rıza Bey'in İttihat ve Terakki içindeki ağırlığının sarsılmaya başladığı dönem olmuştur.

25 Eylül 1908 tarihinde İstanbul'a dönen Ahmet Rıza Bey, coşkulu bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Kısa bir süre sonra İttihat Terakkinin merkezine uğradığında, gördükleri karşısında hayal kırıklığına uğramıştır. Çünkü, yapmış oldukları mücadelede hiçbir katkısı bulunmayan insanların, kibirli bir tavırla cemiyet merkezinde dolaştığını görmüştür (Malkoç, 2007, s. 126). Bu durum bile ittihatçılarla ileride yaşanacak sorunların ilk izlerini taşımaktadır.

16 Ekim 1908 tarihinde II. Abdülhamit tarafından huzura kabul edilen Ahmet Rıza Bey, 26 Aralık 1908 tarihinde yapılan seçimlerde mebus seçilmiştir. (Rıza A. , 2001, s. 34). Meclis Başkanı seçildikten sonra İttihat ve Terakki içindeki saygınlığı artan Ahmet Rıza Bey cemiyet ile saltanat arasındaki ilişkilere aracılık yapmıştır. Ekim-Kasım döneminde Bosna-Hersek dolayısıyla yaşanan diplomatik krizde Dr. Nazım Bey'le Kasım başlarında Viyana'ya gitmiştir. Bu ziyarete gitmesinde Meclis-i Mebusan Başkanı olmasının yanında, Avrupa kültürünü tanıyor olması ve uzlaşmacı kişiliği de etkili olmuştur. Rus Büyükelçisi Zinovyev'in onun saf ve samimi bir kişiliği ile tanıdığını belirtmesi ve Rus yazar Aleksandr Dinkof Derentali'in 2 Kasım 1911tarihli mektubunda çok dürüst ve sarsılmaz bir otoriteye sahip olduğunu ifade etmesi, bu anlayışın farklı çevreler tarafından onaylandığını göstermektedir (Ata, 2018, s. 74).

Diğer yandan, Ahmet Rıza Bey'i İttihat ve Terakki içindeki Selanik grubu sert bir şekilde eleştirenler olmuştur. Akşam gazetesinde onu kabalıkla ve iş bilmezlikle suçlayanlarla birlikte, Meclis-i Mebusan Başkanlığını haketmediğini söyleyenler de olmuştur. Paris grubundan olan Ahmet Rıza Bey'in, artık kuramdan ziyade eyleme geçmesi gerektiği zaman korkak ve tutarsız davrandığını söyleyenler de olmuştur. Onun pratik davranmadığını, bütün ömrünü yurtdışında muhalif olarak geçirdiğini ve Osmanlı Devleti'nin içinden geçtiği zor durumu kavrayamadığını söyleyerek devlet adamlığını eleştirmişlerdir (Yalçın, 2002, s. 62-63).

Ahmet Rıza Bey'in 23 Ocak 1913 tarihinde Babıali baskınından sonra İttihat ve Terakki ile arası iyice açılmış, meşveret usulünün terkedildiğini görmüş ve ülkede bir iş yapamayacağını anlamış, sonrasında tekrar Fransa'ya gitmiştir. Yurtdışında Türkiye lehine bir ortam hazırlamak için çalışmayı daha uygun bulmuştur. O, ömrünün sonunda ifade ettiği gibi eğitimin siyasetten daha önemli olduğunu düşünmüştür. Ahmet Rıza Bey giderek siyaset dışında kalmış olmasından dolayı eğitim konusuna daha fazla zaman ayırmıştır.

1.4.2 1918-1922: Mütareke Dönemi

Birinci Dünya Savaşı 28 Temmuz 1914 tarihinde başlamış, 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla sonlanmış, ardından Mütareke Dönemi başlamıştır. Osmanlı Devleti pek çok cepheden yenilgiyle dönmüş, şartları ağır olan bir anlaşma imzalamıştır. Yaşanan bu hezimetten İttihat ve Terakki cemiyeti sorumlu tutulmuştur. Daha önce İttihatçılarla yolu ayrılmış olan Ahmet Rıza Bey'in kanaati de bu yönde olmuş hem meclis içinde hem de meclis dışında İttihatçıları ağır bir şekilde suçlamıştır.

Ahmet Rıza Bey Sultan Vahdettin ile iyi ilişkiler kurmuştur. Ahmet Rıza Bey 9 Ekim 1918 tarihinde Ayan Meclis-i üyeliği görevinde iken, padişah Vahdettin tarafından Ayan Meclis-i Başkanlığına atanmıştır. Sultan Vahdettin'in onun aşırı makam hırsına son vermek için böyle bir görev verdiği bilinmektedir. (Rıza A. , Anılar, 2001, s. 91). Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin, bazı bakanlarının İttihatçılarla ilişki içerisinde olmasından şikayetçi olan padişah Vahdettin, bakanların istifası için İzzet Paşa ile bu konuyu görüşmek üzere Ahmet Rıza Bey'i görevlendirmiştir. Ahmet İzzet Paşa bu durum karşısında hükümetten çekilmiştir (Demirbaş, 1988, s. 72).

İttihatçı hükümetin düşmesinden sonra, Ahmet Rıza Bey tıpkı II. Meşrutiyet Dönemi öncesinde olduğu gibi boş durmamış, birtakım inisiyatifler almak için harekete geçmiştir. Ülkede birliği sağlamak ve Lozan konferansına gitmek için Vahdet-i Milliye Heyeti (Milli Birlik Hareketi) kurulmasına karar vermiştir. Vahdet-i Milliye Heyetini oluşturmak maksadıyla dönemin tüm partileri davet edilmiştir. Fakat bu toplantıya Teceddüt Fırkasının katılmasına tepki gösteren Hürriyet ve İtilaf Fırkası katılmamıştır. Ahmet Rıza Bey Teceddüt Fırkasını İttihat ve Terakki Partisinin devamı gibi gördüğü için bu toplantıya katılmasına itiraz etmiştir. Yapılan bu toplantı sonrasında otuz üç kişiden oluşan Vahdet-i Milliye heyeti 6 Mart 1919'da Ahmet Rıza Bey başkanlığında kurulmuştur (Sönmez, 2012, s. 129).

Bu cemiyetin iki amacı vardır: Birincisi ülkeyi sefalete sürükleyen ve devlet hazinesine zarara uğratanların tespit edilmesi, bilhassa nazırların İttihat ve Terakki yöneticilerinin ve taşra temsilcilerinin cezalandırılması. İkincisi,'' cins'' ve mezhep ayırt etmeden ülkenin haklarının savunulması. Dolayısıyla bu birlik hareketinin bir fırka olmadığını, görevini tamamladıktan sonra dağıtılacağı kararı alınmıştır (Akşin, 1998, s. 188-189). Daha sonraki tarihlerde Ahmet Rıza Bey'in Ayan Meclis-i Başkanlığından azledilip tutuklanacağına dair haberler çıkınca, heyet üyeleri yavaş yavaş dağılmaya başlamışlardır.

Vahdeti Milliye Heyeti, kuruluşunu tamamlamasından sonra yabancı devlet elçilerini ikaz ederek, Wilson ilkelerinin adaletle uygulanmasını istemiştir. Daha sonra da bu heyet Kuva-yi Milliye'yi [ulusal güçleri] toplamak ve birleştirmek üzere, gereken hazırlıklarda ve girişimlerde bulunacaktır. Ahmet Rıza Bey, ülkelerin durumları, ihtiyaçları ve toplumsal yapıları bilinmeden Wilson Prensiplerinin insancıl ve ahlak kurallarının her ülkede uygulanamayacağını ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin siyasal yapısı, coğrafi konumu çok iyi bilinmedikçe Wilson

ilkelerinin tam uygulanamayacağını savunmuştur. Vahdet-i Milliye Heyeti üyelerinden, Çürüksulu Mahmut Paşa, Nabi Bey, Reşit Bey ve Ahmet Rıza Bey'den oluşan dört kişilik heyet, Dr. Henry Churchill King ve Charles R. Crane başkanlığındaki Amerikan temsilcileri ile görüşmüştür (Tunaya, 1998, s. 440).Vahdeti Milliye Heyeti özellikle, Amerikan heyeti ile manda ve himaye konusunu görüşmüşlerdir. Ahmet Rıza Bey bu görüşmede Amerikan heyetine şunları söylemiştir.''

> '' *Türkler kendilerine efendi değil dost istiyorlar. Amerika hem insanlık hem de kendi çıkarları için bize yardım edecek olursa makbuldür. Bayındırlık işlerinde ayrıcalık tanınır, tarım gereçleri kendisinden alınır. Amerika'yı seçmekten maksadımız, yansızlığı siyasal araçlarla çıkar sağlamaktan kaçınması ve yayımladığı ilkelerle kendilerini, bütün uygarlık dünyasına karşı bağlamış bulunması ve dış yatırıma ayırabilecek pek çok sermayesi bulunmaktadır. Yapılacak fabrikalarımıza kendi adamlarına getirir. Amerika haklarımızı savunur ve bizim ilerlememize ve gelişmemize yardım eder''* (Rıza A. , 2001, s. 102).

Balkan ve Birinci Dünya Savaşında alınan yenilgiler ile Osmanlıcılık düşüncesi terkedilmiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Türkçülük akımına geçilmiştir. Ahmet Rıza Bey'in bu tarihten itibaren Osmanlıcılıktan Türkçülük ideolojisine geçtiği görülmektedir. Ayrıca, Ahmet Rıza Bey, Damat Ferit ile zıt düşünceler içinde olmasına rağmen, manda ve himaye konusunda bağımsızlık amacı gütmemiştir. Amerikan heyeti ile yaptığı görüşmede dile getirdiği manda ve himaye bağlamındaki ifadeleri eleştirilmiştir

1991 tarihinden itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hiçbir işte kendisi ile istişare etmemesinden şikayetçi olan Ahmet Rıza Bey, dört senelik Meclis-i Mebusan görevinden ayrılmış ve sonrasın da ortaya çıkan siyasi boşluktan faydalanarak sadrazam olmak istemiştir. Fethi Bey ve Anadolu hareketinin lideri Mustafa Kemal Paşa ile sadrazam olma konusunda görüşmeler yapmış ancak bir destek bulamamıştır (Sönmez, 2012, s. 126). Bunun yanı sıra, Ayan Meclis-i kapatıldıktan sonra, Ocak 1919'da Şuray-ı Saltanat toplanma önerisi kabul edilmemişse de 16 Mayıs 1919' da toplanan Saltanat Şurasında görüşlerini ve hükümete eleştirilerini dile getirmiştir (Demirbaş, 1988, s. 79). Ahmet Rıza Bey'in yaptığı bu eleştiriler, yakın ilişki içinde olduğu Damat Ferit Paşa ile arasının açılmasına neden olmuştur (Demirbaş, 1988, s. 71-72). Aynı zamanda Ahmet Rıza Bey, Meclis-i Mebusan'ın kapanmasına muhalefet

etmiştir. Tüm bu nedenlerle birlikte Vahdet-i Milliye Heyetinin faaliyetleri ve son olarak hükümet kurma girişimleriyle tepki çeken Ahmet Rıza Bey, Nisan 1919 tarihinde Meclis-i Ayan Başkanlığından azledilmiştir.

Bu olaylar gelişirken, Mustafa Kemal Havza'dan gönderdiği 21 Haziran 1919 tarihli mektubunda Ahmet Rıza Bey'i, ''vatanperver ve sahib-i kelam mütefekkiri'' olarak nitelemiştir (Temo & Rıza, 2009, s. 294). Mütareke Döneminde tam bir tarafsızlıktan bahseden Ahmet Rıza Bey giderek İstanbul Hükümetinden uzaklaşmış, Anadolu'da başlayan mücadeleye daha yakın durmuştur. Bu yakınlaşmanın nedeni olarak, İstanbul Hükümetinin özellikle Sadrazam Damat Ferit Paşanın Ahmet Rıza Bey'e güvenmemesi veya Anadolu hareketinin Ahmet Rıza Bey görüşlerine önem verilecek birisi olarak görmesi sayılabilir. Dahası aydınlanma döneminin ilkelerini hayata geçirmeyi amaçlayan, emperyalist güçlere karşı mücadele edilmesi, sorunlara kendi içinde çözüm aranması gibi düşünceleri savunan Ahmet Rıza Bey'in ve Mustafa Kemal Paşa ile ortak alanlarının olduğunu göstermiştir (Ata, 2018, s. 104).

İstanbul Hükümeti ile sorunlar yaşayan Ahmet Rıza Bey, 19 Eylül 1919 tarihinde Fransa'ya gitmiştir. Burada yaptığı faaliyetlerle bir nevi Ankara Hükümetinin bir temsilcisi gibi hareket etmesi, İstanbul Hükümeti ile arasının açılmasını bariz hale getirmiştir. Mustafa Kemal'in 21 Haziran 1919 tarihli mektubunda içtihat kavramından bahsetmesi, Ahmet Rıza Bey'in de meşverete çok önem vermesi bu iki kişinin ortak noktalarından sadece birisidir. Yine, 20 Şubat 1920 tarihinde Hazine-i Hassa Müdür-i Umumisi Refik Bey'e gönderdiği mektupta Ayan Meclis-i Başkanlığından ayrılmasının ülkeye hizmet etme yolundan ayrılmak manasına gelmediğini söyleyerek hizmetlere devam edeceğini göstermiştir (Ata, 2018, s. 108). Tüm bunlarla beraber, Ahmet Rıza Bey'in 1908 öncesi düşüncelerinde de görüleceği gibi her şeyden daha fazla önemsediği konu ülkenin bağımsızlığı konusudur.

Ahmet Rıza Bey, İstiklal Harbi döneminde de yabancı devlet adamlarına yazdığı mektuplarla ülkesinin haklılığını savunmaya devam etmiştir. 17 Temmuz 1919'da Fransa Hükümeti başkanı Georges Clemenceau, 21 Mart 1920'de Paris'te Milletler Cemiyeti Konseyi Başkanı Leon Bourgeouis, 21 Ekim 1920'de Paris'ten İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 1 Ağustos 1922'de Paris'ten İngiltere Başbakanı David Lloyd George'a yazmış olduğu mektuplar, Ahmet Rıza Bey'in İstiklal Harbi dönemindeki faaliyetleri arasındadır. Bu dört mektubun önemi barışa vurgu yapmasıdır. Ayrıca, bu mektuplarda Avrupalı devletlerin

Türklere yaptığı haksızlıklardan, bugünkü varlıklarını geçmişte Türklerin hoşgörüsüne borçlu olduklarından bahsetmiştir. Doğuda barış sağlanamazsa gelecekte savaşların kaçınılmaz olduğundan, Rusya ve Bolşevizm tehlikesinden dolayı Anadolu'da Türklerin desteklenmesinin bölge ve dünya barışı için önemli ve gerekli olduğunu söylemiştir (Ata, 2018, s. 108).

Ahmet Rıza Bey'in, üçüncü Fransa dönemi maddi olarak rahat geçse bile ülkenin işgali dolayısıyla üzerinde sorumluluğu daha fazla artmıştır. Ahmet Rıza Bey, yurt dışında faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Mütareke sonrası gittiği Fransa'da memleket meselelerini önemli çevrelere anlatmak için faaliyetlerde bulunmuştur. Bunların dışında, İstiklal Harbi döneminde *İkdam* gazetesi muhabiri Haşim Nahid'le yaptığı mülakatta Paris ve Viyana'da yapılan konferanslara katılarak ülkesine destek olduğunu söylemiştir (Ata, 2018, s. 109). 1922 yılında yazmış olduğu'' *La Faillite Morale De La Politique Occidentela En Orrient Paris''* (Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası), adlı eseri bu dönemde yazmıştır. Ahmet Rıza Bey bu eserinde; Batılı ülkelerin, İslam ülkelerinde medeniyet adı altında yaptıkları sömürgeleri ve ahlaksızlıkları dile getirmiştir (Fındıkoğlu, 1962, s. 9). Bu eser, Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerden, haçlıların yaptığı vahşetlerden, Avrupa'nın nankörlüğünden bahsetmektedir. Diğer yandan Müslümanların medeniyetini ve İslam'ın Rönesans'ını överken, Batı'nın Doğu ülkelerinden yaptığı ilim hırsızlığını da 'ahlaksızlık' olarak nitelemiştir.

18 Kasım 1923 tarihinde emekli olmak için Defterdarlığa başvuran Ahmet Rıza Bey, 1927 yılının yaz aylarında yurda dönmüştür. Ahmet Rıza Bey, yeni kurulan hükümet döneminde etkin bir görev alamamasının siyasi nedenleri olmakla beraber, eğitim ve toplum konusundaki çalışmalarına devam etmiştir. Meclis başkanlığı ve daha sonraki dönemde İttihat ve Terakki Partisinin icraatlarını sert bir şekilde eleştirmiş, kurucu lideri olduğu ve programını yazdığı partiden çıkarılmıştır. Cumhuriyeti kuran kadroların çoğu İttihat ve Terakki Partisinden olduğu için, bu eleştirel tutumundan dolayı Ahmet Rıza Bey'e cumhuriyet döneminde resmi bir görev verilmemiştir. Sağlık sorunları ve görme yetisi bozulan Ahmet Rıza Bey birkaç sefer daha Paris'e gidip geldikten sonra İstanbul'da yaşamaya karar vermiştir (Ata, 2018, s. 111).

1.5 1922-1930: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ

Ahmet Rıza Bey'in, Paris hayatı on dokuz yıl sürmüş, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle de hedefine ulaşmış, eğitim konusundaki düşüncelerini uygulama alanı bulmuştur. Ahmet Rıza Bey, ömrünün neredeyse üçte ikisini eğitim konusunda düşüncelerini yaymak ve geliştirmek için geçirmesine rağmen, maalesef bu konuda istediği başarıyı yakalayamamıştır. Siyasal ortamın çalkantılı olması, millî mücadelenin devam etmesi ve ekonomik sorunların olması, eğitim konusundaki hedefinin gerçekleşmesini etkilemiştir.

Ahmet Rıza Bey, İttihat ve Terakki Hükümetinin icraatlarıyla birlikte yöneticilerin tavırlarını eleştirmiştir ve başarısızlıkla suçlamıştır. Daha önce de belirttiği gibi, 1908 tarihinde Paris'ten İstanbul'a geldiğinde İttihat ve Terakki içindeki insanların cemiyet ile bir ilgisinin olmadığını dile getirmiştir. Daha sonra da Mütareke yıllarında İttihatçılara karşı bir muhalefet grubu oluşturmuştur. Söz konusu bu grup, Ahmet Rıza Bey, Damat Ferit, Çürüksulu Mahmut Paşa ve Nikolaidis Efendi olmak üzere dört kişiden oluşmuştur. Sayıca az olmasına rağmen etkili kişilerden oluşan bu grup Meclisi Mebusan'da güçlü bir muhalefet hareketi oluşturmuştur (Malkoç, 2007, s. 71). Birinci Dünya Savaşına girişin ve alınan yenilginin tek ve en büyük sorumlusu İttihatçılar görülmüştür. Meclis-i Ayanda bir muhalefet partisi gibi bu konuyu işleyen Ahmet Rıza Bey ittihatçıları suçlamıştır. Ahmet İzzet Paşa 14 Ekim 1918 tarihinde sadrazamlığa atanmış, daha sonra da hükümeti kurmuştur. Ahmet Rıza Bey bu hükümeti İttihatçılarla gizli bir anlaşma yapmakla suçlamış, meclisteki görüşmelerde ağır bir şekilde eleştirmiştir (Metin, 1997, s. 159).

Tüm bu suçlamalardan dolayı, 25 gün işbaşında kalabilen Ahmet İzzet Paşa, 8 Kasım 1918'de istifa etmiş, ardından da Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuştur. Padişah Vahdettin'in Meclis-i feshetme kararı sonrasında Ahmet Rıza Bey tepki göstermiş, padişahın huzurundan çıkarken Başmabeyinciye, dünyanın demokrasiye geçtiği bir dönemde meclisin kapatılmasının yanlış olduğunu söylemiştir. (Çetin, 2015, s. 260-261). Ardından Tevfik Paşa Hükümeti istifa etmiş, yerine kurulan Damat Ferit Paşa Hükümetine de Ahmet Rıza Bey sıcak bakmamıştır (Malkoç, 2017, s. 129).

Damat Ferit Paşa Hükümetinin kuruluş döneminde, İttihat ve Terakki Hükümetinin yeniden kurulması için Ahmet Rıza Bey'den istekte bulunulmuş, o da Fethi Bey'le hükümet konusunda birtakım görüşmeler yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile de hükümet konusunda görüşmüş, fakat

bu girişimler birkaç gün içerisinde sonuçsuz kalmıştır. Mustafa kemal Paşa, Ahmet Rıza Bey'e kabine listesini göndermiş, o da listedeki kişileri tanımadığını iş birliği yapamayacağını söylemiştir (Özel, 2014, s. 54).

Ahmet Rıza Bey, Mütareke Dönemi boyunca Fransa merkezli çalışmalarıyla, Avrupa kamuoyunu bilgilendirmek için yazdığı makalelerde, verdiği konferanslarda Anadolu hareketi lehine faaliyetlerde bulunmuştur (Akşin, 1998, s. 274-275). Tüm bu çalışmalarına rağmen Kuva-yı Milliye'ye, Mustafa Kemal ve arkadaşlarına ya da ulusal bir devlet kuruluşuna çok sıcak baktığı net olarak anlaşılmamıştır. Anadolu'da gelişen harekete kayıtsız kalmamakla beraber Müdaafa-ı Hukuk hareketinin içinde de bulunmamıştır. Damat Ferit ile birlikte olmamasına rağmen tam bağımsızlık konusunda kesin bir tavır göstermemiştir (Malkoç, 2017, s. 90).

Ahmet Rıza Bey, Roma'nın Fransa Büyükelçisi Barrere ile manda ve himaye konusunda bir görüşme yapmış ve bu görüşmede ilginç tespitlerde bulunmuştur. ''ABD'nin Türk mandasını almayacağını, İngiltere'yi uygun görmediğini, Fransa'nın ise İngiltere'nin tepkisini çekmemek için Türk mandasını üstlenmeyeceğini, bu durumda Fransa kültürüne yakın olan Belçika'nın üstlenmesini doğru bulduğunu söylemiştir''. Ahmet Rıza Bey bu görüşmede sınırlarla ilgili görüşler beyan etmiştir. Ona göre;'' İtalyanlar ve Yunanlar Türkiye'yi terk edecek, Çukurova, Edirne, İstanbul, Türklere kalacak, Ermeni Devletine, Van, Muş, Bitlis, Erzurum civarı bırakılacaktır''. Ahmet Rıza Bey bu fikirleriyle anlaşılmaz bir tavır takınmıştır (Akşin, 1998, s. 239). Ahmet Rıza Bey daha önce, I. Dünya Savaşı döneminde İttihat ve Terakkiye karşı çok sert eleştirilerde bulunmuş, tek kişilik bir muhalefet gibi hareket etmiştir.15 Eylül 1915 tarihli Meclis-i Mebusan oturumunda Ermeni malları ile ilgili kanuna itiraz etmiş, bu konu ile ilgili kanun uygulamasının barıştan sonraya bırakılmasını istemiştir. Ermeni tehciri hakkında görüş bildirmeyen Ahmet Rıza Bey. Ermeni mallarına el konulması ve satılması ile ilgili konuya çok sert tepki göstermiştir. Ahmet Rıza Bey ve İttihat ve Terakki arasındaki uzaklık özellikle, Ermeni sorunu ile ilgili konulardan dolayı daha fazla açılmıştır (Tunaya, 2001, s. 324).

Ahmet Rıza Bey 31 Ekim 1919 tarihinde Cevat Bey'e yazdığı mektubunda şöyle demiştir;

''Amerika ayarı Türkiye mandasını reddedecek olursa ki herkes reddedecek zannında bulunuyor ve İngiltere buna çalışıyor. Islahat ve kontrol vazifelerinin Belçika, İsviçre,

gibi bitaraf bir memlekette havalesi teklif edilirse acaba yine mincihetin Fransa muaveneti kazanılmış, temin edilmiş olmaz mı.''

Bu cümleden sonra tarafsız bir ülkenin bu işleri yapmasının İngiltere'nin müdahalesini engelleyeceğini belirtmiştir (Yalçın, 2002, s. 398).

Ahmet Rıza Bey, Anadolu hareketine bakışı 31 Temmuz 1920 tarihli mektubunda Cavit Bey'e şöyle bir soru yöneltmiştir; ''*fakat nerede daha iyi, daha müessir çalışabileceğim kestiremiyorum. Anadolu'ya geçsem bilmem iyilik edebilir miyim''?* (Yalçın, 2002, s. 399). Tekrar bir ay sonra kaleme aldığı mektubunda Anadolu'nun durumunun kötü bulduğunu, Rusya'dan yardım beklendiğini, oysa Rusya'nın buna karşılık verecek durumda olmadığını, kendisinin yardıma ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Anadolu hareketinin ya kavga etmek ya da barış yapmak durumunda olduğunu, imzalanan antlaşmayı uygulamaya başladıktan sonra, askerlerin silahsızlandırılacağından ve Kuva-yi Milliye'nin dağıtılacağından bahsetmiştir. Bu dönemde Fransa'da bulunan Ahmet Rıza Bey, Fransa ile Kuva-yi Milliye arasındaki sorunları düzeltmek için gayri resmi olarak arabuluculuk görev üstlenmiş, Mustafa Kemal ile görüşmeye gitmek istemiş ama bu çabasından bir sonuç çıkmamıştır (Malkoç, 2017, s. 92).

Ahmet Rıza Bey, 3 Kasım 1920 tarihli mektubunda *Temps* gazetesinde Ankara'nın Hilafet ve Saltanatı Kaldıracağı hakkındaki haberi okuduğunu ve Ankara'nın böyle bir hakka sahip olmadığını anlatmıştır. Bunun Kanun-i Esasi'nin 4. maddesine aykırı olduğunu, bu sorunun ancak Umumi Mecliste görüşülebileceğini, üstelik bu konunun İslam alemini de ilgilendirdiğini yazmıştır (Yalçın, 2002, s. 400-402). Aralık sonlarında Cavit Bey'e gönderdiği bir başka mektupta ise Kuva-yi Milliye ile ilgili şöyle görüş bildirmiştir: ''*Kimi ne yaptığını bilmeyerek Anadolu'daki Kuva-yı Milliyeye ehemmiyet ve proje veriyor''* (Yalçın, 2002, s. 407-408).

Roma kongresine katılan Ahmet Rıza Bey Londra Konferansı'nın hazırlıklarında da yer almıştır.1921 yılının ilk günlerinde Fransa başbakanı Georges Leygues ile görüşmüştür. Londra Konferansına kadar, İstanbul Hükümeti ve Anadolu hakareti arasında, Vahdeti Milliye ile başarılamayan birleşmeyi sağlamayı, sonra da İstanbul'da oluşturulacak bu güçle Anadolu'yu birleştirmeyi düşünmüştür. İstanbul'un bu birleşmeye olumlu baktığını ve padişahın kendisini bunun için davet ettiğini düşünmüştür. Ayrıca ''*Ankara buna muvafakat etmezse Anadolu-Ankara'dan ibaret değildir''* şeklinde görüş bildirmiştir. Bu görüşlerden sonra Mustafa Kemal

Paşa, Ahmet Rıza Bey'in mektuplarına cevap vermemiş ve Anadolu'nun üst düzey temsilcileri, Roma Kongresi sırasında onunla görüşmemişlerdir (Yalçın, 2002, s. 416).

Ahmet Rıza Bey bu anlaşmazlıklara rağmen yine çalışmalarına devam etmiş, bununla birlikte Cavit Bey'e yazdığı 12 Eylül 1921 tarihli mektubunda şu eleştirileri dile getirmiştir.

> *''Kilikya işini Ankara hükümeti daha geçen sene benim hal ve tesviye ettiğim veçhile kabul etmiş olsaydı bugün Fransa bize her veçhile müzaherette bulunacaktı. Hatta oradaki silahları bile bize kalacaktı. İlerisini görmemek, düşünmemek o işi bozdu… Bu iş için Franklin Bouillon'un tekrar Ankara'ya göndermiş, Franklin Bouillon'un bazı iktisadi vazifeler verilmiş olduğunu işittim… Ankara'nın hükümeti siyasiyasi de Talat Paşa hükümetinin en fena zamanlarına rahmet okutuyor''* (Yalçın, 2002, s. 417).

Ahmet Rıza Bey ülkesine dönmeden kısa bir süre önce 1 Ağustos 1922 tarihli mektupla İngiltere Başbakanı Lloyd George'un izlediği politikaları eleştirmiş ve kendisinin Türkiye lehine bir politika takip etmesini önermiştir. Bunun da İngiltere'nin lehine olacağını da hatırlatmıştır. Ahmet Rıza Bey'in yurtdışında ülkesi için yürüttüğü mücadele basına yansımıştır. *İkdam* gazetesi, onun 1922'de yazmış olduğu eserindeki (Batı'nın Politik Ahlaksızlığı) düşüncelerini şöyle aktarmıştır:

> *''Türkün tarihi hayatında bir leke gibi görülen vakaların daha çirkin numunelerini Avrupalı milletlerin tarihinde de mevcut olduğu eserde gösteriliyor. Ve netice, Türklere insani ve müsavi bir surette muamele edilmesini, Şark'ta sulhun ancak böyle adilane hareketle takarrür edebileceğini istilzam ediyor''* (Malkoç, 2017, s. 94).

Büyük Taarruzdan sonra Budapeşte'deki Pester Lloyd gazetesinde yayımladığı makalesinde, Ankara'nın, fetih ve istila düşüncesinin olmadığını, sadece Anadolu'daki haklarını korumak ve işgalden kurtarmak olduğunu yazmıştır. Avrupa'daki bu faaliyetlerinin yanında Viyana'da yapılan Parlamentolar Birliği'nin toplantısında Türkiye'yi temsil etmiştir (Malkoç, 2017, s. 94).

Büyük savaşların ardından gelişen şartlar, Osmanlı'da karmaşık ve çatışmalı bir siyasal ortam meydana getirmiştir. İttihat ve Terakki düşmanlığının yanında kurulan partiler ve bunların arasındaki çekişmeler bu tablonun ana hatlarını oluşturmuştur. Bu dönemden sonra

İttihat ve Terakki ile arası açılan Ahmet Rıza Bey, Anadolu hareketi ile de net bir ilişki kuramamıştır (Malkoç, 2007, s. 74).

İttihat ve Terakki'nin programını yazan Ahmet Rıza Bey, cemiyetin kurucu kadrosunda yer almış, bir dönemde liderliğini yapmış fakat bu kadro ile cumhuriyete giden yolda birlikte olamamıştır. Hem kendi hem de Mustafa Kemal Paşanın isteği ile Mütareke Döneminde yurt dışında ülke yararına önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu kadar çabaya rağmen, Ahmet Rıza Bey'in cumhuriyet kurulurken ve sonrasında cumhuriyet kadrolarında görev alamamasının nedenleri arasında yukarıda bahsedilen siyasi nedenlerin olması yanında kişisel tavırları da etkili olmuştur. Ermeni sorunu meselesi, manda ve himaye konusundaki görüşleri, hilafet ve saltanatın kaldırılmasına karşı beyanatları, Kuvay-ı Milliye hakkındaki tutumu, ulus devletin kuruluş döneminde net bir tavır göstermemesi gibi görüş ayrılıklarından dolayı Ahmet Rıza Bey yalnız kalmış ve cumhuriyet döneminde görev alamamıştır.

Son senelerini Vaniköy'deki çiftliğinde geçiren Ahmet Rıza Bey, hatıralarını ve İttihat Terakkinin tarihini yazmaya başlamıştır. Resmi görevlerinden ayrıldıktan sonra mücadelelerini sorgulama imkânı bulmuş ve öz eleştiri yapmıştır. Ahmet Rıza Bey, karşılaştığı İbrahim Temo'ya Yaptığı mücadelenin arkadaşları tarafından değerinin bilinmediğini söyleyerek üzüntülerini dile getirmiştir. İbrahim Temo ise Ahmet Rıza Bey'in bu sözlerine, II. Meşrutiyetin ilanından sonra arkadaşlarının davranışlarında değişiklikler olduğunu, geleceği göremediklerini söylemiş ancak bu durumun yine mücadele ve çalışmayla aşılacağı cevabını vermiştir. (Temo & Rıza, 2009, s. 294).

Ahmet Rıza Bey, hayatının son dönemlerini maddi zorluklar içinde geçirmiştir. Hiç evlenmemiş ve yalnız yaşamış, kütüphanesini elinde bulunan siyasi evraklarla birlikte, aile yadigarı elması ve çok sevdiği çiftliği, satmak zorunda kalmıştır (Temo & Rıza, 2009, s. 306). Daha sonra, Vaniköy sırtlarında, çocukluğunun geçtiği çaprazlı çiftliğinde babasından kalma evde kalmaya başlamıştır. Ertesi yıl ayağının halıya takılıp düşmesiyle kalçası kırılan Ahmet Rıza Bey için zor günler başlamıştır. Arkadaşı Ağaoğlu Hasan tarafından durumu Mustafa Kemal'e bildirilmesiyle konuya el atılmış, İstanbul Valisi Muhiddin Üstündağ tarafından Şişli Etfal Hastanesine kaldırılmıştır. Bir buçuk ay kadar süren tedavisi sonuç vermemiş 26 Şubat 1930 Çarşamba günü Şişli Etfal Hastanesinde vefat etmiştir (Ebuzziya, 1998, s. 462).

Ahmet Rıza Bey'in vefatı nedeniyle 7 Mart 1930'da Beyrut'ta çıkan *El 'ahrar* gazetesinde çıkan haberde cenazeye İstanbul halkı ile, polis ve jandarma kuvvetleri ile devlet yetkililerinin katıldığı bilgisi yer almaktadır. Bununla beraber İbrahim Temo *İctihad'*ın 15 Nisan 1930 tarihli sayısında Ahmet rıza Bey'in hakkettiği bir şekilde cenaze töreninin düzenlenmediğinden bahsetmiştir. Törene 60-70 kişinin katıldığını daha fazla katılım olması gerektiğini bunu bir vefa borcu olduğunu ifade etmiştir (Ata, 2018, s. 113).

2. İKİNCİ BÖLÜM
AHMET RIZA BEY'İN EĞİTİM KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ VE FAALİYETLERİ

2.1 1884-1908: II. MEŞRUTİYET ÖNCESİ EĞİTİM İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Tanzimat Döneminde çıkarılan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitime bir düzenleme getirilmiş, fakat burada kabul edilen esaslar tam anlamıyla uygulanamamıştır. II. Abdülhamit döneminde, eğitim alanında önemli değişiklikler yapılmasına rağmen, Müslüman halkın eğitim konusundaki eksikliği ortadan kaldırılamamıştır. 1869 Maarif Nizamnamesi II. Abdülhamit döneminde uygulanmaya çalışılmış, ilk, orta ve yüksek okul öğretiminde önemli gelişmeler yaşanmış, okul ve öğrenci sayısında bir artış olmuştur. 1 Eylül 1869 tarihli nizamnâme 198 madde ve beş kısımdan oluşmaktadır. Bu nizamnamede eğitimle ilgili her konuda düzenlemelere yer verilmiştir. Nizamname ilkokuldan üniversiteye tüm öğretim kademelerinde yapılacak eğitim ve öğretimin özelliklerini, okutulacak dersleri, kayıt kabul işlerini, kız ve erkek çocukların öğrenimlerini ne şekilde yapacaklarını, idarecilerin, hizmetlilerin ve öğretmenlerin aylık ücretleri gibi konular düzenlemiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi, Maarif Nâzırı Saffet Paşa'nın (1814-1883) ve Şura-yı Devlet Maarif Dairesi üyelerinin çalışmaları sonucu ortaya çıkmıştır (Çağır & Türk, 2017, s. 65).

II. Abdülhamit'in tahta çıkması ve Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile başlayan bu dönem, maarif tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Tanzimat Dönemi'nde yapılmak istenilen yeniliklerin çoğu planlamadan öteye gidememiş, II. Abdülhamit'le birlikte bu dönemde eğitim alanında yenilikler uygulamaya konulmuş, birçok okul açılmış, gerekli görülen düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat ile adım atılan yenilikler, bu dönem ile uygulama alanı bulmuştur (Akyüz, 2001, s. 225).

Tanzimat Döneminde eğitim çalışmalarının büyük çoğunluğunun İstanbul ile sınırlı kaldığı düşünülecek olursa, II. Abdülhamit döneminde eğitim hizmetlerinin İstanbul dışına çıkması, bu hizmetlerin diğer şehirlere ulaştırılması ile önemli mesafeler kaydedilmiştir. Bu dönem boyunca okul sayısındaki artışla birlikte yabancı ve azınlık okullarının da sayısı oldukça artmıştır. Bu dönemin en belirgin özelliği meslek ve sanat okulunun açılması yanında yine bir ilk olan, Sağır, Dilsiz ve Körler Okulunun faaliyete geçmiş olmasıdır. Ortaöğretimde kızların eğitiminde gelişmeler sağlanmıştır. Rüştiye ve idadiyelerin yaygınlaştırılmasına önem verilmiş

ancak ekonomik sebeplerle ilkokullara aynı özen gösterilmemiştir. II. Abdülhamit döneminde, eğitim hizmetlerinde nicelik bakımından görülen olumlu gelişme, nitelik bakımından ise aynı düzeyde olmamıştır. Azınlık okulları ve yabancı kurumları hariç, okullar, öğretmenler, kitaplar, basın sıkı bir denetim altına alınmış, yeni düşüncelere izin verilmemiştir. Ders programlarından hayata dair konuların işlendiği dersler iptal edilirken, din ve ahlak derslerinin saatleri artırılmıştır. Maarif Nezareti,1895'ten itibaren ilk defa ülke çapında istatistikleri yayınlamaya başlamıştır. Yine ilk defa 1898-1904 yılları için Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye adıyla, ülke genelinde, önemli eğitim öğretim yıllıkları yayınlanmıştır. Bu belgeler ülkenin eğitim sorunlarının bilinmesi ve sorunların çözümü için faydalı olmuştur (Akyüz, 2001, s. 225-226).

II. Abdülhamit dönemi boyunca eğitim alanında kaydedilen gelişmeler ve yeniliklerle birlikte modern eğitimin temelleri atılmıştır. Otuz üç yıllık Abdülhamit döneminde 1876 yılında 250 olan rüştiye 619'a, 5 idadi 104'e, 200 olan iptidai ise yaklaşık 9000'e 1 tane olan Darülmuallimin ise 32'ye yükselmiştir. Bunun dışında 10.000 kadar eski olan sıbyan mektebi yenilenmiştir. Darülfünun gibi pek çok okul, kapılarını ilk kez bu dönemde açmıştır. Eğitimde 1876-1908 arası dönemde önemli mesafeler kazanılmıştır (Duran, 2017, s. 74).

Bu dönemin aydınlarından biri olan Ahmet Rıza Bey, II. Abdülhamit yönetimini sert bir şekilde eleştirmiş, sorunların her zaman eğitim yoluyla çözülmesi gerektiğini savunmuş ve eğitim sisteminin yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Ahmet Rıza Bey, Hariciye Nazırlığı Tercüme Odası'nda kâtip olarak çalışmaya başlamış, 1882 yılında bu görevinden istifa etmiştir. Daha sonra 1879 yılından beri Konya'da sürgün olan babasının yanına ziyarete gitmiş, bu ziyaret Ahmet Rıza Bey'in ülke sorunlarına bakışını ve çözüm önerilerini etkilemiştir. Eserlerinde belirttiği gibi ziraat eğitimine yönelmesinde, ülkenin kalkınmasında en önemi güç olarak ziraatı gördüğünü, bunu için de toprağın verimli kullanılmasında yattığını düşünüyor olması etkili olmuştur. Ziraat alanındaki sorunların çözümüyle köylünün geri kalmışlığının önüne geçileceğini dolayısıyla devletin sorunlarını çözüleceğine inanmaktadır. Ahmet Rıza Bey'e göre ülkede yatırım yapılması gereken kurumlardan öncelikli olan maarif, sonra da ziraattır. Fransa'da ziraat eğitimini tamamladıktan sonra ülkesine dönen ve bu alan da iş bulamayan Ahmet Rıza Bey Maarif Nazırlığına iş için başvurmuştur.

2.1.1 Bursa'daki Eğitim Faaliyetleri

II. Abdülhamit döneminde Bursa'da geleneksel eğitim veren sıbyan mekteplerinin yanı sıra çok sayıda ilkokul açılmıştır. Bu ilkokulların daha çok mahalleler çevresinde açıldığı görülmüştür. Bu dönemde ülkedeki diğer ilkokullarda olduğu gibi Bursa'da da Maarif Nezaretince belirlenen ders programı uygulanmıştır. Dönemin hedefi olan usul-i cedide (yeni usul) üzere öğretimin gerçekleştirildiği ilkokul sayısının Bursa merkezde, köylere nazaran daha yoğun olduğu görülmüştür. Bu arada diğer ilkokullarda da usul-i atika (eski usul) üzerine öğretim yapılmaya devam edilmiştir (Vurgun & Engin, 2019, s. 264). Usul-i atika sisteminde dini ve geleneksel anlamda derslerin verildiği Osmanlı klasik eğitim sistemidir. Usul-i cedide ise eğitim sisteminde bir yenileşme, özellikle öğretmenlerin geleneksel öğretim yönlerini bırakıp yeni ve etkili öğretim yöntemlerini uygulaması demektir (Akyüz, 2001, s. 207). İlkokullar özellikle 1890 yılından sonra sayı olarak artmıştır. Yine bazı okulların açılış törenleri diğer eğitim kurumlarında olduğu gibi II. Abdülhamit'in tahta çıkış yıl dönümlerinde yapılmıştır. İlkokulların idaresinin şehirdeki maarif komisyonuna bırakıldığı Bursa'da, ilkokullar için ayrıca bir komisyon kurulması, dönemin ilköğretim yönetiminde önemli bir gelişmedir. Bu durum, Bursa'da ilkokulların gelişiminin merkez tarafından takip edilmesi, Bursa'nın önemsendiği göstermiştir. Ayrıca dönemin sonunda Maarif Nezaretince Bursa'ya müfettiş gönderilmesi, ilkokullarla ilgili sorunların tespit edilmesi bakımından anlamlıdır. Bundan başka ilkokullarda aşı uygulaması da çocukların sağlığına dikkat edildiğini göstermesi bakımından önemlidir (Kodaman, 1991, s. 63).

Ahmet Rıza Bey, Veli Efendi'nin Maarif Nazırlığı döneminde 23 Temmuz 1887'de Bursa Mekteb-i İdadi Mülkisi'nde kimya öğretmeni ve okul müdürü olarak işe başlamış, görevindeki başarısından dolayısıyla Bursa Maarif Müdürü olmuştur (Rıza A. , 2011, s. 15). Maarif Nazırı Veli Efendinin isteği üzerine Bursa'nın okullarına ilişkin bir rapor hazırlayıp 1889 tarihinde Maarif Nezaretine sunmuştur (Su, 1978, s. 268-269). Bu rapor, en önemli kentlerden biri olan Bursa'da ilköğretimin iyi durumda olmadığını göstermektedir. Ahmet Rıza Bey'in düzenlediği rapora göre, 1889 yılında Bursa'da 23 ilkokul bulunmakta ve burada 1200 öğrenci öğrenim görmektedir. Kızlara ait bir okul olmadığından dolayı kızlar ise birtakım özel evlerde ve düzgün olmayan şartlarda eğitim görmektedir. Mevcut 23 okuldan Reyhan ve İbrahim Paşa dışındaki okullar, eğitim için sağlıklı olmayıp, fiziki şartları kötü durumdadır. Her mahalleye göre

okullarda öğrenci sayısı 12 ile 80 arasında değişmektedir. Öğretmenler genellikle öğrencilerden aldıkları ücretlerle idare etmektedir. Okullarda eski yöntemde yani usul-i atika üzere öğrenim gerçekleşmekte olup "Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvit, Muhammediye, İnşa" gibi dersler okutulmaktadır. Öğretmenler genellikle mahallenin imamlarından oluşmaktadır. Buradan hareketle şehirdeki okulların büyük bir kısmının sıbyan mektebi olduğu görülmektir (Vurgun & Engin, 2019, s. 262).

Ahmet Rıza Bey, ilkokulların sayı olarak yeterli olmadığını, fakir mahallelerindeki okulların ödenek olmadığı için kapalı durumda olduğunu, bazı öğrencilerin yarım saatlik mesafe ile açık olan okullara ulaştığını söyleyerek, maddi şartların Bursa'daki ilkokul eğitimini bariz bir şekilde etkilediğine dikkat çekmiştir. Ayrıca, sıbyan mekteplerinin durumunun iyi olmadığını hem çevrenin ve fiziki şartların hem de öğretmen ve öğretim yöntemlerinin oldukça yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Sonra da Bursa'daki ilkokulların sorunlarının çözümü için neler yapılması gerektiğini içeren önerilerini sıralamıştır (Akyüz, 2001, s. 229).

Ahmet Rıza Bey'e göre, mevcut 47 okulu, sadece onarmak çözüm için yeterli değildir. Bunun yerine, Müslüman mahalleler belirli bir oranda 10 bölgeye ayrılıp her bölgeye yeni bir erkek ve bir kız okulu yapılmalıdır. Bu okullarda 150 öğrenci için birer büyük etüt salonu ile 50'şer kişilik derslik, öğretmenler odası ile yemek ve teneffüs için genişçe bir bahçe olması gerekmektedir. Okulların masrafları rüşdiye ve idadi de olduğu gibi maarif sandığından ödenmelidir. Öğrencilerden alınan ücretler düzenli bir şekilde okul görevlisi tarafından toplanmalı ve öğrencilere karşılığında makbuz verilmelidir. Gelirler maarif sandığında her perşembe toplanmalı, öğretmen maaşları buradan düzenli olarak ödenmelidir. Böylece ilkokullar için önem arz eden liyakatli öğretmenlerin istihdamında ve geçiminde kolaylık sağlanmış olacaktır. Yine terbiyeli ve zeki çocuk yetiştirmek için okul görevlisine dolgun aylık verilmelidir. Ahmet Rıza Bey'e göre ders ve teneffüs zamanlarının düzenlenmesi, okul sağlığı ve iç düzenin sağlanmasında okul görevlilerine büyük iş düşmektedir. 150 öğrenciyi bir muallim-i evvelin nitelikli bir şekilde okutamayacağından hareketle öğretmen ihtiyacı ortaya çıkacaktır. Bunun için de açılması planlanan Darülmuallimin ikinci sınıfındaki öğrencilerinden faydalanılmalıdır (Vurgun & Engin, 2019, s. 262).

Ahmet Rıza Bey, Bursa'nın tarihi ve ekonomik olanaklarının iyi kullanılmadığını eğitimin üzerinde devletin denetiminin olmadığından bahsetmiştir. Özellikle azınlık okullarının

denetlenmesi gerektiğini, Hristiyan misyonerlerin bu boşluktan faydalanarak Türk çocuklarını kandırdığını anlatmıştır. O tarihte beş misyoner okulundan dördü Protestan biri Katolik mezhebine aittir. Hristiyanlar en uzak köylere kadar gidip insanlık yararına hizmet adı altında öksüz çocukları kandırarak, Hristiyanlığın sempatizanı yapmak ve kendilerine kazandırmak için faaliyette bulunmuşlardır. Bu dönemde köylerde rüştiye okulları yoktur. Bu okullarda eğitim görmek isteyen çocuklar bu haktan yararlanamıyorlar, fakir olanlar da şehir merkezine gidip bu eğitimi alamıyorlardı. Ayrıca, bu dönemde mülki idadiye gidebilmek için ilk önce rüştiyeden mezun olmak gerekiyordu. Rüştiye okuluna gidemeyen çocuklar mülki idadiye başlayamıyor dolayısıyla yüksek öğrenimden mahrum kalıyorlardı (Ata, 2018, s. 28).

Evkaf-ı münderise, yıkılmış vakıf malları demektir. 1882'de II. Abdülhamit'in fermanı ile kurulan bu vakıf, ilkokulların masraflarının karşılanması için Maarif Nezaretine devredilmiştir. Bursa'nın değişik yerlerinde, birkaç büyük okul yapmaya ve eğitimin masraflarını karşılamaya yetecek şekilde çok sayıda evkaf-ı münderiseye ait mallar vardır. Bursa'da bulunan bu vakıf malları zamanla başka kişilerin eline geçmiş, amacı dışında kullanılmıştır. Ahmet Rıza Bey raporunda, evkafı münderisenin mallarının tespit edilmesi ve eğitimin hizmetine tekrar geri kazandırılması gerektiğini ifade etmiştir (Su, 1977, s. 13).

Bursa okullarının durumunu belirttikten sonra dile getirdiği çözüm önerilerinin temelinde, eğitimde fırsat eşitliğinin yanında özellikle yoksul köy çocuklarının devlet tarafından denetimi yapılan okullarda parasız eğitim almaları gerektiği düşüncesi vardır. Böylece bir yandan okumak isteyen yoksul çocukları misyonerlerin elinden kurtarmak, diğer yandan da eğitimde fırsat eşitliği sunulması mümkün olacaktır. Yine, raporunda bu sorunları çözmek için üç farklı okul açılması ve mevcut okulların da şartlarının iyileştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Açılması gereken okullar Darüşşafaka, Darü'l Muallimin-i Sıbyan ve İdad-i Mülki'dir (Ata, 2018, s. 29).

O tarihlerde ‘’Cemiyet-i Tedrisiyey-i İslamiye adı altında İstanbul'da eğitimle ilgili bir dernek bulunmaktadır. Bu derneğin aldığı kararların 22.maddesinde, Darüşşafaka okullarının kuruluş amacı ve niteliği hakkında bilgiler mevcuttur. Bu karara göre, Darüşşafaka'nın yetim erkek ve kız çocukları için bir okul olduğunu, gerekli görüldüğünde yenilerinin açılacağından bahsederken, aradan on beş yıl geçmesine rağmen ülkede herhangi bir şehirde yeni bir Darüşşafaka okulunun açılmadığı görülmüştür. İstanbul'daki Darüşşafaka okulundan esinlenerek önce erkekler sonra da kızlar için Darüşşafaka'nın birer tane daha şubesinin

açılmasını isteyen Ahmet Rıza Bey, böylece Bursa'da hem kültürel hem de ekonomik alanda canlanma yaşanacağını söylemiştir. Ahmet Rıza Bey raporunda, bu okula öğrencinin giriş şartlarından, ayrıca nasıl eğitim verileceğinden ve gelirlerin nasıl sağlanacağından bahsetmiştir (Su, 1977, s. 11).

Ahmet Rıza Bey, Bursa'daki okullarının düzeltilmesi ve eğitiminin geliştirilmesi için çok önemli çalışmalar yapılması gerektiğini söylerken, halktaki fakirliği ve yoksulluğu göz önünde bulundurmak gerektiğini söylemiştir. Geçim derdinde olan köylünün durumunu istismar eden Katolik ve Protestan derneklerinin, bu durumdan faydalandıklarını üzüntülü bir şekilde dile getirmiştir. Bursa'da misyonerlerin amaçları uğruna köylere kadar giderek öksüz çocukları ve ailelerini kandırdıkları, buna karşılık hiçbir önlem alınmadığı, Bursa'da Cemiyeti İslamiyye'nin ihtiyaç sahibi çocuklar için bir yatılı okulu dahi olmadığından bahsetmiştir (Su, 1977, s. 12).

Ahmet Rıza Bey, Daruşşafaka'nın yatılı bir okul olması, gündüzlü öğrencinin asla alınmaması gerektiğini söylemiştir. Bu okulun ders programı, ilkokul ve rüştiye okullarıyla aynı olmalı, yani Darüşşafaka'dan mezun olan bir öğrenci doğrudan doğruya mülki idadiye gidebilmelidir. Bursa'nın merkezinden uzak, fakir köy çocukları ve bir de şehirde bulunan öksüz çocuklar ücretsiz olarak ve bu şartların dışındaki çocuklardan okumak isteyenler, senelik ''yirmi lira'' ücret karşılığında Darüşşafaka okullarına kayıt yaptırabilecektir. Fakat derslerden ve iyi ahlaktan, ilkokullardan birinci çıkan öğrenci teşvik ve ödüllendirilmek üzere Darüşşafaka'nın dördüncü senesine parasız kabul edilmelidir. Evkaf-ı münderisenin geliri artarsa aynı oranda öğrenci sayısı da artacaktır. Ayrıca kızlara özgü de bir Darüşşafaka okulu da kurulup açılmalıdır. Azınlık okullarının vakıfları her yıl Bursa'da birer ikişer kez okullarının yararına konserler vermek için yetkililerden izin istemektedirler. Bu derneklerin konser gelirlerinden Darüşşafaka okulları için yüzde on pay alınmalı, bunun yanında tiyatro, cambaz ve sair oyuncular ayda bir defa Darüşşafaka okulları yararına oyunlar oynamaya zorlanmalıdır. Sıbyan, rüştiye ve mülki idadi okullarında görevli öğretmenlerin hepsi haftada ikişer saat Darüşşafaka' da onursal olarak ders okutmak zorunlu olmalıdır. Darüşşafaka'da mekteb-i mülkî veya sultanî mezunlarından bin kuruş ücretle bir müdür bulunmalı ve Fransızca ile tarih derslerini okutulmalıdır. Bir Lisan-ı Osmani (Osmanlıca) öğretmeni ile bir sıbyan öğretmeni okulda görevli olarak bulunmalı ve diğer dersler onursal öğretmenler tarafından verilmelidir (Su, 1977, s. 12).

Ahmet Rıza Bey'in bu faaliyetleri, eğitim konusundaki görüşlerini yansıtması açısından önemlidir. Eğitimin sorunlarını çözmek için milli eğitimi seven cesur bir valinin var olması aynı zamanda vatan için, çalışan milli duyguları benimseyen, vatansever bir komisyonun kurulması gerekliliğine değinmiştir. Ahmet Rıza Bey eğitim konusunda yapmak istediklerini gerçekleştirebilmek için zorluklarla karşılaştığını, bu zorlukları aşmak için de siyasete girmek gerektiğini söylemiştir (Su, 1977, s. 13). Çünkü eğitimi destekleyen bir siyasi irade olmadan amaçlara ulaşmanın zor olduğunu önceki tecrübelerinden bilmektedir.

İkinci olarak, Darü'l Muallimin-i Sıbyan okulunun eğitim sorunları ve çözümü üzerinde durmuştur. Bu okul gereksiz ders fazlalığı, yetersiz öğretmenlerin ve yöneticilerin elinde olması, mezun olanların iş bulamaması, bunun yanında mahalle imamlarının baskısı gibi nedenlerle kapanmıştır. Ahmet Rıza Bey, bu okul için yeni bir ders programı ekleyerek tekrar açılması gerektiğini belirtmiştir. Darü'l Muallimin-i Sıbyan iki yıllık bir okuldur. Birinci yıl öğrenci sayısına sınır konmazken, ikinci yıl sadece on öğrenci ile sınırlandırılmıştır. Öğretmen okuluna girebilmek için'' Arapçadan Sarf ve Nahiv ve Tecvit, Farsçadan temel kurallar, Hesaptan (Matematik) Tadat ve Tarkım (ölçü ve tartı) Türkçeden yazı'' bilmek (Su, 1977, s. 14) şarttır. Okulun ders programı olarak, öğrenciler her gün iki ders görecek, öğleden sonra öğretmenler sıbyan mektebini ziyaret edip eğitim metodunu denetleyecekler, en az haftanın bir günü sınav yapacaklar. İkinci seneye geçen öğrencinin öğleden sonra staj yapması, bunun karşılığında ücret alması bu okula olan ilgiyi artıracaktır. Bu rapora göre okulun iki yıllık ders programı şöyledir: 'birinci yıl altı saat Lisan-ı Osmani (Türk Dili), iki saat Hesap, İki saat Coğrafya, iki saat Tarih-i Umumi, ikinci yıl ise altı saat Usulü Tedrisi, iki saat Lisan-i Osmani (Türk Dili), iki saat Hesap, bir saat Terbiye'yi Etfal, bir saat Muhtasar Tarih-i Tabi'' (Su, 1977, s. 15) dersleri okutulacaktır.

Ahmet Rıza Bey, 1889 tarihli eğitim raporunun üçüncü okulu olan Bursa Mülki İdadinin, yatılı olarak eğitim vermesi gerektiğini söylemiştir. Mülki idadinin başarılı olması rüştiyelerin eğitiminin iyi olmasına bağlıdır. Bu okulun ders programı şöyledir: ''birinci yıl Lisan-i Osman-i, Fransızca, Hasbi Nazari, Hendese, Tarih-i Umumi, Coğrafya, Tarih-i Tabi, Hikmet, Kimya, Jimnastik gibi dersler verilecektir. İkinci yıl ise Fransızca, Kimya, Zootekni, Usul defteri, ekonomi politik, Resim, Fenni mesaha ve Harita Tersimi'' (Su, 1977, s. 15-16) dersleri verilecektir.

Ahmet Rıza Bey, bu okulların öğrencilerinin yılda birkaç defa öğretmenler gözetiminde ipek fabrikalarına gitmeleri, dağlardaki bitkileri incelemeleri maden ve harita çizimi için dağlarda pratik yapmaları gerektiğini söyleyerek eğitim konusundaki farklılığını göstermiştir. Zaten, Ahmet Rıza Bey'in bir konu hakkında söylediği önerilerin yanında uygulamaya ne kadar çok önem verdiğini önceki faaliyetlerinde bilinmektedir. Bunun yanında, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinin konferans vermelerini istemesi (Su, 1977, s. 16) toplum eğitimine verdiği önemini göstermektedir.

Ahmet Rıza Bey ayrıca milli eğitimin başka fikirlere ve yenilikler açık olması gerektiğini söylemiştir. Yenilikleri dışarıdan ne olduğu gibi almayı ne de eskiyi tamamen atmayı uygun görmeyerek bir orta yolun seçilmesi gerektiğini savunmuştur. Eğitime ziraat ve bayındırlık için olan yatırımdan daha çok önem verilerek eğitimin çağa uygun hale getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ahmet Rıza Bey, raporunun devamında kızların eğitiminin halkın mutluluğu için önemine vurgu yapmış, eğitimin sorunları için çözüm önerileri sunmuştur. Ders kitaplarının yetersiz olduğundan bahsederken, ders programlarının hayata hazırlayacak bilgilerle dolu olması, bu bilgileri çocuklara kazandıracak şekilde anlaşılır olması gerektiğini yazmıştır. Okul binalarının bakımsız, sağlık koşullarının yetersiz olduğundan bahsetmiştir. Yetenekli öğretmenlerin azlığının yanında çoğunu bilgisiz ve yenilik düşmanı olarak eleştirirken, bu durumun düzeltilmesi gerektiğini söylemiştir. Okulların denetlenmesi, çocuklara ve ülkeye faydalı kurumlar haline getirilmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur. Okula başlayacak çocukların 6 ile 10 yaş arasında ve sağlıklı olmasını belirten Ahmet Rıza Bey, dayağın yasak olması ödül verilerek başarının teşvik edilmesi üzerinde durmuştur (Su, 1978, s. 5-11).

Ahmet Rıza Bey, 1869 yılında yazılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesinden 20 yıl sonra hazırladığı bu raporda, ilkokul eğitiminin 4 yıldan 3 yıla indirilmesi gerektiği üzerinde durmuş, ders programı hakkında değişik bir öneri sunmuştur. ''Birinci yıl: Elifba, Kur'an okuma dersi, yazı, sayı sayma ve yazma. İkinci sene: Kur'an, Tecvid, İlm-i Hal, Kıraat, Ahlak, Yazı (Sülüs), Hesap (Toplama, Çıkarma) İmla. Üçüncü sene ise: Muhtasar sarf-i Osmani, İmla, Hesap (çarpma ve Bölme), Yazı (Sülüs), Muhtasar Tarih-i Osmani, Malumat-ı Nafia ve Tarih-i Tabiyye dair, Muhtasar Tarih-i Osmani'' (Ata, 2018, s. 33).

Düzenlemiş olduğu bu raporda eğitim sisteminde kapsamlı bir değişiklik isteyen Ahmet Rıza Bey, bu fikirlerinde kararlı görünmektedir. Okullarda bu iyileştirmeler olmayacaksa Milli

Eğitim Müdürlüğü'ne gerek kalmayacağından, bu işleri Milli Eğitim Müdürü yerine görevli bir katiple birlikte muhasebecinin yürütebileceği, tasarruf edilen maaşla idadiye iki öğretmenin atanmasının daha faydalı olacağını söyleyerek raporunu bitirmiştir (Su, 1978, s. 6).

Maarif müdürü Ahmet Rıza Bey'in raporu değerlendirildiğinde, mevcut sorunlardan hareketle acil bir yenilik çalışmasının başlaması gerektiğine işaret ettiği göze çarpar. Maarif Nizamnamesine esas olarak bağlı kalmakla birlikte ilkokullar söz konusu olduğunda nizamnamedeki bazı hükümlerin de yenilenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ahmet Rıza Bey'in raporunda üzerinde durduğu gibi nitelikli ilkokul eğitiminde en büyük sorun maddiyattır. Yani ilkokulların yenilenmesi finansman meselesinin öncelikle çözülmesi gerektiği konusu Bursa'daki ilköğretimin temel meselesi olmuştur. Bu durumu sadece Bursa'da değil diğer vilayetlerde de görebilmek mümkündür. II. Abdülhamit döneminde eğitim politikalarının uygulanmasında ve eğitimin yaygınlaştırılması çalışmalarında finansman meselesiyle sürekli karşılaşılmış ve bu husus, istenilen hedeflerin gerçekleştirilmesinde ve başarıya ulaşılmasında engel teşkil etmiştir. Ahmet Rıza Bey'in maarif müdürü olarak ilkokullar özelinde Bursa için ortaya koyduğu bu rapordaki sıkıntıların daha sonra da devam ettiği görülmektedir.

Ahmet Rıza Bey düzenlediği bu rapor dışında Bursa okulları ve halkın eğitimi için sadece devletin mevcut imkanlarıyla değil, kendi çabalarıyla da sorunlara çözüm bulmaya çalışmıştır. Bursa kabristanlığı içinde bakımsız halde bulunan inas rüştiye okulunun daha iyi bir binaya taşınması (Eğri, 2014, s. 141) gerektiğini Maarif Nezaretine bildirmiştir. Bu konu ile ilgili Maarif Nezareti'nin cevap vermemesi üzerine, kendisi okul için bir bina kiralayarak ücretini cebinden karşılamıştır (Temo & Rıza, 2009, s. 298).

Bunların dışında Bursa'da eğitim faaliyetlerine devam etmiş olan Ahmet Rıza Bey *Fevaid* adlı dergide halkın eğitimi için yazılar yazmıştır. *Fevaid* dergisi Bursa'da önemli eğitim çalışmaları olan Murat Emri Efendi tarafından çıkarılan ilk çocuk dergisi olarak kabul edilir. Bu dergide Vilayeti Mekteb-i İdad-i Mülk-i Müdürü Cedidi olarak tanıtılan Ahmet Rıza Bey, edebiyat başlığı adı altında ilk yazsının 28 Mart 1888 tarihinde yazmıştır. İlk yazısında Bursa halkına seslenerek, medeni bir memleket olabilmek için fennin ve eğitimin öneminden bahsetmiştir. İlerlemeye ve eğitime engel olan cehaletle mücadele için *Fevaid* ve *Nilüfer* yazarlarının birlikte mücadele etmeleri gerektiğini ve bu yolda güzel işler yapılacağını umduğunu yazmıştır. Bu ilk sayısında, Bursa halkına yazdığı bir gazelinin olduğunu, daha

sonraki yazılarında ise fenden, eğitimden ve özellikle çiftçilikten bahsedeceğini yazmıştır. Çiftçi Ahmet Rıza olarak yazdığı gazelinde; eğitimin, fennin, çiftçiliğin öneminden ve güzel ahlaktan bahsetmiştir (Ata, 2018, s. 34-35).

Fevaid dergisinde ki yazılarında ipek böcekçiliği, ipekçilik, fen bilimlerinin önemi ve sanayinin gelişimi hakkında bilgiler vermiştir. İpek böcekçiliğinin ihmal edildiğini oysa bin üç yüz sene evvel İstanbul'un ipekçilikte merkez ve ünlü olduğunu şimdiki yöneticilerin bundan dahi haberi olmadığını söyleyerek eleştiriler yapmıştır. Daha sonra, yazılarında ipek böcekçiliği ve ipek sanayisi hakkında teknik bilgilerin olduğu dört konu daha işlemiştir. Ahmet Rıza Bey'in bu çabası, Bursa'ya gelmeden kısa bir süre önce kurulan Bursa Harir Darü-t-talimi'nin işlerliğini artıracak ve ipek böcekçiliğini ve sanayisini teşvik edecek bir yandan Bursa ekonomisinin canlanmasına faydalı olacaktır (Ata, 2018, s. 36-37). Ahmet Rıza Bey'in bu faaliyeti hem üretime hem de eğitime faydalı olacaktır. Ahmet Rıza Bey'e göre en önemli çalışmalardan biri de sanayi alanında yapılması gereken yeniliklerdir. Bir devletin ve milletin ilerlemesinde, güçlü olmasında, bekasının korunmasında, sanayinin çok önemli olduğunu belirterek sanayi alanında, yeniliklerin yapılması, çalışanların eğitilmesini ve bilgili bir toplumun oluşturulmasını savunmaktadır.

Ahmet Rıza Bey'e göre sorunları çözmenin, medeniyette ilerlemenin ilk adımı ve temeli eğitime dayanır. Ülkenin varlığı ve mutluluğu, devletin büyüklüğü ve geleceği, adaleti, can ve mal güvenliği eğitimle sağlanır. Eğitimsiz bir ilerleme olsa bile bunun faydalı olmayacağından bahseder. Eğitim ilerlemedikçe ve toplumun eğitimine önem verilmedikçe devletin geleceğinin tehlike içinde olacağını söyleyen Ahmet Rıza Bey, bir eğitimci olarak toplumsal sorunlarının çözümünde eğitime ne kadar keskin bir rol biçtiği görülmektedir. Ahmet Rıza Bey, Bursa okulları ve eğitimi için yapmak istediklerini Maarif Nazırlığı'na ilettikten sonra söylediklerinin dikkate alınmadığını görmüştür. Ahmet Rıza Bey kişisel yapısı itibariyle düşüncelerinin eyleme geçmesini arzu eden bir fikir adamıdır. Böyle bir ortamda çalışamayacağını ve düşüncelerini gerçekleştiremeyeceğini anlayan Ahmet Rıza Bey Bursa'daki Maarif görevinden ayrılmıştır.

2.1.2 Fransa Dönemi Eğitim Faaliyetleri

Ahmet Rıza Bey, Bursa'da Maarif Müdürlüğünde yapmak istediği yenilikleri gerçekleştirememesi ve bunu II. Abdülhamit yönetiminde başaramayacağını anlaması üzerine, daha önce1889 yılında öğrenim için gittiği Paris'e bu sefer düşüncelerini özgür bir ortamda gerçekleştirebilmek için gitmiştir. Ülkesinde Maarif Müdürlüğüne kadar yükselmiş olana eğitimci Ahmet Rıza Bey, Paris'teki entelektüel ortamı iyi değerlendirmiş, kütüphaneye gitmiş, konferanslara katılmış, kitaplar satın almış, bunların yanında Pierre Lafitte'in pozitivist okulunda öğrenci olmuştur.

Bu çabaları ve çalışmaları eğitimci kişiliğinin oluşmasına, ayrıca ülkesindeki eğitimle Fransa'daki eğitimi kıyaslaması ve bazı dersler çıkarması açısından faydalı olmuştur. Şöyle ki; Paris'teki öğrencilik döneminde ziraat okulunda matematik ve mekanik derslerinden sınava girdiğinde zorlandığını, ülkesindeki eğitimin yetersiz olduğunu, hatta bu dersleri görmediği için özel bir okulda hazırlanmak zorunda kaldığını söylemiştir. Ülkesindeki eğitimin eksikliğini öğrencilik döneminde fark eden Ahmet Rıza Bey, öğretmenlik döneminde bu yenilikleri Bursa okullarında uygulamak istese de maalesef ne toplum ne de yöneticiler yardımcı olmuşlardır.

Ahmet Rıza Bey Paris'te ilk iş deneyimi olarak Türkçe öğretmeye başlaması, eğitimcilik yönünün ağır bastığını göstermektedir. Bu dönem içinde eğitime, Batı medeniyetine ve ilerlemeye dair kitaplar okumuş, ülkesinde yaptığı öğretmenlik dönemimdeki şartları mukayese etmiş, Avrupalı ülkelerin nasıl ilerlediğine dair araştırmalar yapmıştır. Bu araştırmalar sonrasında devleti ve milleti içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmak için sanayi ve ziraatın önemini insanlara anlatmak gerektiğine inanmıştır. İlimsiz bir ilerlemenin topluma faydalı olmayacağını anlamış, toplumun ilerleyebilmesi için ahlaki ve akli ilimlerden başka bir yol olmadığı kanısına varmıştır (Ata, 2018, s. 181). Diğer yandan görüşlerini benimsediği pozitivist felsefeyi öğrenmek için Sorbonne Üniversitesinde doğa tarihi derslerine katılması ve Pierre Lafitte'nin derslerine devam etmesinin yanında, kütüphanelere giderek araştırma yapması, konferanslara katılması kendini yetiştirmeye verdiği önemi göstermektedir. Bu özellikleriyle beraber Ahmet Rıza Bey bilgi birikimini artırmış, entelektüel kişiliğiyle de insanlar üzerinde etkili olmuştur.

Bu konferansların birinde kadınlar için ‘’hürriyetpervane’’ sözlerini kullanması öteden beri kadın eğitimine ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Esasen, resmi olarak Osmanlı

hükümetiyle arasının açılması yine kadınlar için eğitim ve özgürlük istediği için olmuştur. Hakkında soruşturma açılmasına rağmen, Osmanlı Hükümetiyle ilişkisini kesmemiş, aksine görüşlerini içeren layihaları sunarak çalışmalarına devam etmiştir. Maarifin tarihi, yurtdışına giden öğrencilerin durumu, kütüphanelerin düzenlenmesi, seyahatin lüzumu ve faydası gibi hem sosyal hem de eğitim konularını içeren altı adet layihayı, iki buçuk sene içerisinde II. Abdülhamit'e sunmuştur. Osmanlı Hükümeti bu layihaları karşılıksız bırakınca altı yıl sonra yedinci layihayı da hazırlayarak, ilk layihalarla birlikte bastırıp dağıtmıştır.

Ahmet Rıza Bey yazıklarında amacının, eğitim aracılığı ile toplumun kültür hayatının iyileştirilmesi, ziraat ve sanayinin gelişmesiyle ülkenin kalkınması olduğu görülmektedir. Kullandığı yöntem, yazıları ve layihaları bu durumu ortaya koymaktadır. Ahmet Rıza Bey, layihasında vatan ve aile sevgisini, insanlığa hizmet etmeyi kendisine öğreten annesine ithaf ettiğini, Paris'teki hayatında ise Pierre Lafitte'e minnettarlığını belirterek başlamıştır (Ata, 2018, s. 178). Yazdığı birinci layihayı hiçbir değişiklik yapmadan bastırılıp dağıtılmasını, gelirinin Darüşşafaka okullarına vermek şartıyla izin vermiştir. Layihada eğitim konularına değinen Ahmet Rıza Bey ziraat alanına yapılacak yatırımla köylünün durumunun düzeleceğini zannettiğini, fakat ilk dönemdeki düşüncelerinde sorunların nedenini yanlış anladığını, çözümünü de yanlış belirlediğini sözlerinde ifade etmiştir. Daha sonra da tüm sorunların çözüm adresi olarak eğitimi görmüştür. Eğitimdeki sorunların çözümünün mevcut şartlarda gerçekleşmeyeceğini, eğitim sisteminin yetersiz olduğunu söylemiştir. Bir çözüm üretebilmek için de II. Abdülhamit yönetiminin buna izin vermeyeceğini düşündüğü için devlet görevinden istifa ettiğini söylemiştir (Ata, 2018, s. 183).

Ahmet Rıza Bey eğitim sorununu sadece millet için değil padişah ve ailesi içinde ele aldığını söylemiştir. Padişahın sorumluluklarını bilmesi gerektiğini ahlakı ve adaleti bozulmuş bir devletin düzelmesinin kolay olmayacağını, eğitim olmadan devletin hedeflerini gerçekleştirmesinin zor olacağından bahsetmiştir. Padişahın devletin geleceği için eğitim konusuna önem vermesi gerektiğini tarihte başarılı olan devlet adamlarının yanlarında her zaman ilim adamlarının olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde eğitime önem veren yöneticiler döneminde toplumum ilerlemesi ve adaletin sağlanmasının kolay olduğunu, tarihte bunu örneklerinin olduğunun bilgisini vermiştir. Selçuklu Sultanı Melikşah'ın, İlim sahibi Nizamü'l-mülk'ü yanından ayırmaması ve ona önem vermesiyle ilim sahibi adamlar çoğalmış, sağladıkları adalet sayesinde toplum huzur bulmuştur. Makedon Kralı Filip ve İskender gibi

yöneticilerin Aristo'ya yazdığı mektuplar, Antikon'un Zenon'a gönderdiği davetnameler, eski padişahların ilim adamlarına ve filozoflara verdiği değer sonrasında gelen başarıların nereden kaynaklandığını bilmemiz açısından önemlidir (Ata, 2018, s. 185-186).

Ülke sorunlarının çözümünde eğitimin önemini bilen Ahmet Rıza Bey, aynı zamanda erkek ve kadını bir bütün olarak kabul etmiştir. Ahmet Rıza Bey, Osmanlı Devleti'nin ilerlemesi, toplumun huzur bulması için kadının en iyi okullarda ve şartlarda eğitilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kadın eğitimine önem vermeyen devletlerin geleceğinin tehlike altında olduğunu söylerken kadının eğitimi Ahmet Rıza Bey için cumhuriyet döneminde de önemli bir konu olmaya devam etmiştir (Ata, 2018, s. 187). Ahmet Rıza Bey'e göre toplumum ilerlemesi ve gelişmesi için çocuklar daha küçük yaşta eğitilmeli, okullarda iyi bir eğitim verilmeli ve devletin sorumluluğunda olmalıdır. Okulların ders programlarının devlet belirlemeli, ilk önce ahlak kuralları öğretilmeli, çağın zamanına uygun dersler verilmelidir (Ata, 2018, s. 209-210)

Ahmet Rıza Bey eğitim konusunda devlet ve toplumun birlikte hareket etmesi gerektiğini, aynı zamanda her bölgenin ileri gelenlerinin o bölgenin eğitiminden sorumlu olduğu anlayışını vurgulamıştır. Eğitim konusunda halkı harekete geçirmek için gerekli gazete ve broşürler dağıtılmalı, tiyatro gibi faaliyetler düzenlenmelidir. Böylece halka birlikte hareket etme özelliği kazandırılmış olacaktır (Ata, 2018, s. 6).

Ahmet Rıza Bey en önemli özelliklerinden biri İttihat ve Terakki'nin liderlerinden biri ve pozitivizmin Türkiye temsilcisi olmasıdır. Bu düşünsel ve eylemsel yönü dışında onun en önemli özelliği eğitim hakkındaki düşüncesidir. Onun eğitim düşüncesi devletin ve toplumun bütün yönlerini kapsamaktadır. Bursa Maarif Müdürlüğü'nde görev yaptığı sırada eğitimdeki eksiklileri görmüş, Paris'e gidince de bu konudaki düşüncelerini padişaha bildirmiştir. Ahmet Rıza Bey, Osmanlı Devleti'nin sorunlarını bildiğini ve bu sorunun ancak eğitimle giderilebileceğini söylemiştir. Ona göre alınabilecek diğer bütün tedbirler eğitimden sonra gelmelidir, bu tedbirler ancak o zaman bir şey ifade edebilir.

Ahmet Rıza Bey *Meşveret* gazetesinin ilk sayısında İttihat ve Terakkinin programı hakkında bilgiler vermiş, sonra da İttihatçılarla fikirleri yüzünden ters düşmüş, onları gündelik siyaset üzerine Batı'nın düşünce hayatını derinlemesine incelememekle suçlamıştır. 1896 yılında II. Abdülhamit'e gönderdiği layihalarda eğitimin içindeki durumdan bahsettiği ve çözümlerini anlattığı mektubun hiçbir karşılık bulmadığını söyledikten sonra, ülkenin

geleceğinin tehlike altında olduğunu anlatmıştır. Bu durum Ahmet Rıza Bey'in eğitime verdiği önemi göstermenin yanında *Meşveret*'teki yazılarında eğitim konusunun öne çıkacağını göstermiştir (Ülken, 1999, s. 127).

Fransızca *Meşveret*'in ilk sayısında yayımladığı programda ilerlemenin önemine değinerek bunun ancak eğitimle olabileceğini söylemiştir. Türkçe *Meşveret'i*n ilk sayısında ise toplumun birlikte hareket etmesi gerektiğini söyledikten sonra, cehalet devam ettikçe ilerlemenin sağlanamayacağını, Kanun-i Esasi'nin uygulanmasında herhangi bir gelişme görülemeyeceği yazılarında dile getirmiştir. Ahmet Rıza Bey, iyi bir insanın yetiştirilmesinin önemine değinmiş, eğitim ve ilime önem veren ve ekmeğini alnının teriyle kazanan, topluma faydalı insan (Akşin, 2000, s. 307) yetiştirmek gerektiğini söylemiştir. Ahmet Rıza Bey'e göre, çağdaş değerleri benimseyen anlayışı toplumda yerleştirebilecek, bu dönüşümü sağlayabilecek olan tek şey eğitimdir.

Ahmet Bey'e göre eğitim sadece insanın kendisini tanımasına yarayacak bir araç olmadığını, bireyin toplum içindeki görevlerinin neler olduğunu gösteren iş birliği yapabilme özelliği kazandıran bir araçtır. Ahmet Rıza Bey'in altı adet layihasının konusunun eğitim olması bu açıdan önemlidir. Eğitime bu kadar ilgi göstermesinin yanında, eğitime engel olanlara da tepki göstermiştir. Ahmet Rıza Bey'in bu düşüncesi toplum eğitimine verdiği önemi göstermektedir (Mardin, 1989, s. 127).

Ahmet Rıza Bey'in pozitivizmden çok fazla etkilenmiştir. Bunun nedeni ise, Fransız ihtilalinden sonra Auguste Comte'un Fransız toplumu için uygun gördüğü pozitivizmin ilkelerini, 19. yüzyıl Osmanlı toplumu için de gerekli görmesidir (Özden, 2004, s. 120-121). Ahmet Rıza Bey'in Osmanlı toplumu için felsefe, sosyal ve siyasal sistem açısından çerçevesi ''merkeziyetçi, otoriter, deneyci, gelenek ve metafizik karşıtı'' olan pozitivist kaynaklı bir model uygun görmüştür. Ayrıca o, bu pozitivist sistemin Osmanlı toplumunun günlük yaşamına ve eğitim alanına girmesi için mücadele etmiştir. Ahmet Rıza Bey'in düşünce dünyasını oluşturan temel unsurlar arasında, pozitivist felsefenin yanında öncelikle eğitimin çok önemli bir yeri vardır. Ahmet Rıza Bey, aydınlanmanın ve meşruti sistemin sürdürülebilir olması için en önemli koşulun halkın eğitimli olması gerektiğini söylemiştir (Petrosyan, 1974, s. 272). Ahmet Rıza Bey, eğitimin hem devlet ve toplum hayatındaki öneminden, hem de halkın

yöneticilerle birlikte hareket etmesini sağlayan önemli bir unsur olduğundan bahsetmiştir. Ona göre halk, yapılan modernleşme hamlelerini sadece eğitimle anlayabilir ve sahiplenir.

Ahmet Rıza Bey, halkın özgürlüğünün ve bağımsızlığının gerçekleşmesi için tüm toplumun bunu anlaması ve birlikte hareket etmesi gerektiğini söylemiştir. Ona göre bir toplum bilimin ve eğitimin önemini anlamış bir şekilde vicdan ve düşünce özgürlüğüne sahipse, yasalara rağmen bu toplum özgürdür. En özgür yasaların olduğu bir ülkede yaşayan halk, eğitimsiz ve kültürsüzse özgür değildir ve köle gibi bir hayatı vardır (Petrosyan, 1974, s. 272-273). Halk eğitimi ve ilerlemeyi anlayabildiği oranda özgürdür, insanın özgür düşüncesinin önünde yasalar dahi duramaz çünkü bilinçli halk bu yasalarla mücadele edecektir. Çağdaş düşünceyi anlayamamış, modernleşmeden haberi olmayan eğitimsiz halklar, hak ve özgürlüğü olmadığı için yasalara karşı tepki gösteremezler. Eğitimsiz toplum ilerlemenin önünde büyük bir engeldir, bu bakımdan modernleşmenin tamamlanabilmesi için toplumun eğitimine yatırım yapmak gerekmektedir.

Ülkenin kalkınabilmesi ve yaşadığı zorlukların üstesinden gelebilmesi için toplumun eğitilmesinden başka çare olmadığını söylemiştir. Eğitim konusunun önemini mektuplarında ve konferanslarında sık sık dile getirmiş, zaman zaman eğitimle ilgili ayet ve hadislerden örnekler vermiş bu konuda dini referans olarak kullanmıştır. Bu durum onun pozitivist tavır ve üslubuna uygun olmasa da kendisi, halkın eğitilmesi ve eğitimin yaygınlaşması için gelenekten ve dinden sonuna kadar yararlanma düşüncesindedir.

Ahmet Rıza Bey, halka bir şeyler öğretmek için onların anladığı dilden konuşmak gerektiğini söylerken bunun yolunun geleneksel ve İslami kuralları kullanmaktan geçtiğini söylemiştir (Rıza A. , 2011, s. 27). Ahmet Rıza Bey yazılarında eğitim konusuna öncelik vermiş, bütün sorunların eğitimle çözüme kavuşacağına inanmıştır. Hedefe ulaşmak için de eğitimle ilgili tüm referansları kullanmıştır. Ona göre toplumda, sosyal ve siyasi açıdan bir değişim ve gelişim yaşanacaksa bu değişim ancak eğitim ve öğretim yoluyla olacaktır.

Ahmet Rıza Bey, ilim ve fen olmadan, geçici olarak olan bir ilerleme mümkün olsa da bunun yararlı olmayacağını, toplum eğitime katılmadığı müddetçe memlekette nitelikli insanın yetişmeyeceğinden bahsetmiştir. Ayrıca, eğitimli insanlar yetişmedikçe devletin tehlikeden kurtulamayacağını söyleyen Ahmet Rıza Bey, sanayide ve ilimde becerisi olan toplumların, hiçbir zaman yok olmayacağını savunmuştur (Demirbaş, 1988, s. 13).

Ahmet Rıza Bey, çeşitli dergilerde yazdığı makalelerde ve verdiği konferanslarda eğitim konusundaki düşüncelerini açıkça dile getirmiştir. Osmanlı yöneticilerine, bilhassa II. Abdülhamit'e gönderdiği layihalarda eğitimin önemini vurgulayan düşüncelerini korkusuzca söylemiştir. Bu layihalarda yapılan uyarıların ülkenin menfaatine olan konular olduğunu ve padişahın bu uyarıları dikkate alması gerektiğini söylemiştir. Ahmet Rıza Bey'e göre halkın talepleri, haklarını koruyan can ve mal güvenliğinin sağlayan bir sistemin hayata geçirilmesidir. Ancak anayasal meşruti bir sistemi hayata geçirmekle halkın yararına olan bir yönetim oluşturulabilir. Böyle bir yönetim eğitim konusuna çok önem vermeli, ilkokuldan üniversiteye kadar olan bir eğitim programını uygulamalıdır (Berkes, 2006, s. 394).

Sina Akşin, toplum ve eğitim konusuna farklı bir bakış açısı getirmiştir. Akşin'e göre; yönetimi ele almadıktan sonra eğitime biçim verilemeyeceğini, öncelikle Ahmet Rıza Bey'in bir siyasi programı olması gerektiğini söylemiştir. Çünkü Abdülhamit'e karşı öne sürülecek tek seçenek meşrutiyet sistemidir. Okullu subayların büyük çoğunluğu İttihatçı olduğundan, yapılacak olan meşrutiyetçi bir ihtilal Osmanlı Devleti'ni fazla sarsmayacaktır. Ahmet Rıza Bey de bu yönde bir tutum ve davranış göstermiştir (Akşin, 2000, s. 358). Ahmet Rıza Bey, yapılacak olan bir ihtilalin düzen içinde olması gerektiğini ve ilerlemenin bu şekilde olabileceğini düşüncelerinde sıkça dile getirmiştir.

Ahmet Rıza Bey, Fransa hayatında bir yandan pozitivist felsefeyi öğrenirken bir yandan da ülkesinde meşrutiyetin tekrar ilan edilmesi için II. Abdülhamit'le mücadeleye girişmiştir. Çünkü, o eğitim konusunda yapmak istediklerini, siyasi ortam elverişli olduğunda yapabileceğini bilmektedir. Ahmet Rıza Bey ülkesinin ilerleyebilmesi için eğitimin ne kadar çok önemli olduğunu belirtmiş ve düşüncelerini hem ülkesinin yöneticileri hem de halkla paylaşmıştır. Fransa'da geliştirdiği bu düşüncelerini ülkesinde uygulayabilmek için II. Meşrutiyetin ilanıyla ülkesine dönmüştür.

2.2 AHMET RIZA BEY'İN II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDEKİ EĞİTİM FAALİYETLERİ

1869 tarihinde düzenlemiş olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, II. Meşrutiyetin ilan edildiği dönemde de yürürlükte kalmış, uygulamada birtakım sorunlar baş göstermiştir. Bu sorunu düzeltmek isteyen Meşrutiyet hükümeti (1908) tarihinde birtakım kararlar almıştır. Ya bu nizamnamenin hükümlerini meşrutiyetin gerektirdiği şekilde, zamanın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlemek veya yürürlükten kaldırmak ya dayeni bir Maarifi Umumiye Nizamnamesi hazırlamak düşüncesinde olan hükümet ikinci yolu tercih etmiştir. Bu kararın ardından yeni bir Maarif-i Umumiye Nizamnamesi kanun tasarısı hazırlanmıştır. Tüm eğitim meselelerini bir bütün olarak ele alan bu nizamname 3 fasıl olmak üzere 220 maddeden oluşmuş, fakat bir türlü yürürlüğe konulamamış, parça parça çözüm yoluna gidilmiştir. Maarif Nazırı Emrullah Efendi, eğitimi Tuba Ağacına benzeterek yenilik hareketlerine üniversitelerden başlanması gerektiğini söyleyerek, eğitimin nereden başlanması gerektiğine dair ortaya çıkan soruna, bu bağlamda bir çözüm önerisi getirmiştir (Koçer, 1991, s. 170).

Maarif Nazırı Emrullah Efendinin Tuba Ağacı Nazariyesi görüşüne göre, eğitimde yapılacak yenilikler ilköğretimden değil, üniversiteden başlamalıdır. Emrullah Efendiye göre ilk önce yapılması gereken yenilik bilimsel düşünceyi geliştirmektir. Bu bilimsel gelişmeyi üniversiteler yapabilir. Emrullah efendiye göre, toplumun ilerlemesi bilimlerin üniversitelerde geliştirilmesi ile sağlanacaktır. Ayrıca, toplumun ihtiyaç duyduğu donanımlı insanın, kısa sürede üniversiteler tarafından yetiştirilebileceğini söylerken, eğitimdeki düzenlemelere ilköğretimden başlamanın hem uzun zaman alacağını hem de kapsam olarak daha masraflı olacağını söylemiştir (Akyüz, 2001, s. 301). Bu düşüncesine rağmen ilköğretimde yapılacak reformları ihmal etmemiştir.

Maarif Nazırı Emrullah Efendi'ye göre eğitimde yapılacak düzenlemelerin başarısı, bu alanda gerekli öğretmenlerin yetişmesiyle mümkün olabilecektir (Ergün, 1996, s. 452). Ona göre bu öğretmenler yüksek dereceli okullarda (Darülfünun) eğitim almalıdır. Ancak, Emrullah Efendi eğitim için yapmak istediği düşüncelerini gerçekleştirememiş, onun için eldeki imkânlar dahilinde ilköğretimi teşkilatlandırarak işe başlamış, eğitim alanında yol kat etmeye çalışmıştır. Bir taraftan düzenlemeye üniversiteden başlanılması gerektiği görüşünü savunmuş olsa da ilköğretimi de geri plana atmamıştır (Koçer, 1991, s. 171).

Meşrutiyet hükümeti, 1908-1918 yılları arasında, eğitim için bazı kararlar almıştır. Osmanlı'dan beri, özellikle II. Abdülhamit döneminde yapılan eğitim kurumlarının korunması ve ders programlarının yenilenmesi, fiziki bakımdan kötü durumda olan okulların bakımı ve tamiri yapılarak hizmete sokulmalıdır. Bunun birlikte yeni eğitim kurumlarının öğretime açılması, eğitim teşkilatının düzenlenmesi, ders programlarının düzeltilmesi, eğitim ve öğretimin millileştirilmesi planlanmıştır (Kodaman, 1991, s. 191).

II.Meşrutiyet'in ilanıyla ile birlikte, siyasi ve fikir hayatında bir hareketlenme yaşanmıştır. Fakat Balkan Savaşları (1912-1913) bu ortamı bozmuş, birtakım tedbirler uygulanmaya konulsa da eğitim meselesine her zaman öncelik verilmiştir. II. Meşrutiyet'le birlikte özgürlük ortamı meydana gelmiş, bu ortam eğitim kurumlarını da etkilemiştir. Bundan dolayı ilk başlarda okullara ''hürriyetçi mektepler'' denmiştir. Fakat bu kavramla aslında okulların karşı karşıya kaldığı, karışıklık, düzensizlik, vurgulanmak istenmiştir. Ancak, 31 Mart vakası sona erdikten sonra bu okullarda düzen sağlanabilmiştir. (Akyüz, 2001, s. 265).

Özellikle, Balkan Savaşları sonrasında okullara ilgi belli düzeyde artmış, savaşın yol açtığı felaketlerden sonra, ''devleti eğitim ve öğretmenler kurtaracaktır'' anlayışı ortaya çıkmışsa da eğitime yönelik bu anlayış yüzeysel kalmıştır. Bu dönemde, İnas Darülfununu adında kızlar için bir yüksek öğretim kurumu açılmış, geleneksel sıbyan okulların birçoğu kapatılmıştır. İlk resmi ana okulları bu dönemde açılmış, eğitimde drama ilk kez bu dönemde kullanılmaya başlanmış, medreseler için düzenlemeler yapılmış, öğretmen yetiştirilmesinde yenilikler yapılmış, aynı zamanda öğretmenler mesleki örgütlenmeye gitmişlerdir. Okul, öğrenci ve öğretmen sayısı artırılmış, okulların niteliği konusunda önemli bazı adımlar atılsa da pek fazla gelişme gösterilememiştir. Okullara sosyal, sayısal ve günlük yaşamla ilgili bazı dersler konulmuş, ilk defa ülkenin renkli haritaları hazırlanmıştır. Bunun yanında eğitimde bilimin esasları öne çıkmış, Avrupa'nın önemli eğitimcilerinin fikir ve yöntemleri çok daha iyi tanınmaya başlanmış, pedagojik eğitime önem verilmiştir (Akyüz, 2001, s. 266).

Dönemin ilk yıllarında, Osmanlıcılık fikri ülke insanlarını bir arada tutabilecek ve birliği sürdürebilecek bir unsur olarak görülmüş, bu düşünce ders kitaplarında yer almıştır. Fakat Balkan Savaşları ve sonrası ortaya çıkan felaketlerin etkisiyle Osmanlıcılıktan vazgeçilip Türkçülük unsuruna geçilmiştir. Bu çerçevede yeni bir nesil yetiştirme düşüncesi doğmuştur. Bu düşünce ancak cumhuriyet döneminde tamamlanacaktır. Meşrutiyet döneminde eğitimde

büyük girişimler olamamıştır. Çünkü, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları ve bunların yol açtığı felaketler Meşruiyet döneminde eğitimin gelişmesini engellemiştir. (Alkan, 2004, s. 199).

II. Meşrutiyet ile birlikte anaokullarının eğitimde yenilik ve gelişmeler yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ilk yarısında yabancılar ve azınlıklar ana okullarını açmışlar, ancak Müslümanların ise resmi ana okulları Balkan Savaşından sonra açılmış ve yaygınlaşmıştır. Bu okullar açıldığında yeterli sayıda Müslüman öğretmen olmadığı için derslere, Ermeni ve Yahudi öğretmeler girmiş, okulun işleyişi onlara bırakılmıştır. Ana okullarının ilk ve ayrıntılı programı 1914 yılında yapılmıştır. Anaokulu programında ilk cümle şöyledir; 'bu okullar bir öğretim ve ders okulu değil, bir yaşam ve hareket okulu, çocuk bahçesidir. Yaşam ve Hareketleri Dersleri, ahlak dersleri, Tabiat Bilgisi ve Bahçe Dersleri, Resim, Anadili, Müzik, Jimnastik'' gibi ders programları olan bu okulların uygulama ilkeleri İtalyan eğitimcisi Maria Montessori'den alınmıştır (Akyüz, 2001, s. 267).

II. Meşrutiyet döneminde, Maarif Nazırı Emrullah Efendi ile, eğitim konusu ile ilgilenen diğer mebuslarla özellikle de meclis oturumlarında sert tartışmalar yaşanmıştır. Emrullah Efendi'nin hazırladığı Maarif-i Umumiye Kanunu, meclis içinde farklı eğitim görüşüne sahip olan milletvekillerinin muhalefeti nedeniyle onaylanmadığından, ilköğretimdeki sorunları çözmek için başka kanun tasarısı düzenlenmiştir. Hazırlanan bu düzenlemeye göre her vatandaşın okuma yazma öğrenebilmesi için ilköğretimin zorunlu ve ücretsiz olması benimsenmiş, her çocuk için zorunlu ilkokul kanunu çıkartılmıştır. Bu çocuklar okudukları okulun öğretmenine haftalık veya başka adlarla bir ücret vermeyecekler, sadece velilerden okul masrafları alınacaktır (Koçer, 1991, s. 190).

İptidai okullarında ise tam düzenleme 23 Eylül 1913'de Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı çıkarıldıktan sonra olmuştur. Bu dönemde İstanbul'da kız ve erkek olmak üzere 63 iptidai okulu vardır. Bu okullardan 44'ü resmi binalarda, 19'u ise kiralık binalarda eğitim vermektedir. Bu okullarda Fransız eğitim sistemi uygulanmıştır. Öğrenim süresi 6 yıla çıkartılmış, bu okullara ''Resim-İş, Beden Eğitimi ve Müzik'' dersleri dahil edilmiştir (Kodaman, 1991, s. 66-70).

II. Abdülhamit döneminde sayıları çoğaltılmış olan idadilerin II. Meşrutiyet döneminde öğretim kalitesinin artırılması için düzenlemeye gidilmiştir. Şehirlerdeki idadilerinden on tanesi, 1908 yılından sonra yükseköğretime öğrenci hazırlamak için sultani okullarına

dönüştürülmüştür. Bu düzenlemeden sonra ilk kız lisesi, İstanbul İnas Sultanisi adında faaliyete geçmiştir. Daha sonra İstanbul İnas Sultanisi 1913-1914 ders yılında ‘’Bezmialem Valide Sultanisi ‘’şeklinde düzenlenmiştir. (Akyüz, 2001, s. 273). Bu okullarda, Fransız lisesi eğitim sistemi uygulanmıştır. Önce “lise” denilmesi tasarlanmış, ancak bu terim yerine Arapça “leyse” diyenler olduğu gibi karşı çıkanlar da olmuştur. Bu okullar yatılı olacak ve son sınıflarında öğrencilerin iyi bir yabancı dil öğrenmeleri için Doğa Bilimleri ve Riyaziye (Matematik bilimleri) dersleri Fransızca okutulacak, öğretmenleri sınav ile alınacaktır. Geri kalan idadilerde ise eğitim gündüz olacak ve buralarda Fransız eğitim sistemindeki modern liseler düzeyinde bir program uygulanacaktır. İdadiler ile sultaniler arasındaki fark, öğretim sürelerinin uzaması ile ilgilidir. Yüksekokula girmek için verilen bakalorya (uluslararası sınav) sınavına hem idadilerin hem de sultanilerin mezunları girebilecektir (Tutsak, 2002, s. 168). II. Meşrutiyet’ten sonra önem kazanan kız idadilerinde, Batı’daki kız okullarına benzer bir program uygulanmıştır. Ayrıca 19 Ekim 1909’da İstanbul’da ‘’Osmanlı Fransız Kız Sanayi Mektebi’’ açılmıştır (Koçer, 1991, s. 197).

II. Meşrutiyet döneminde sultani okullarında önemli değişiklikler yapılmıştır. sultanilerin programları 1912-1913 eğitim-öğretim yılında değiştirilmiş ve eğitim süreleri 12 yıla çıkartılmıştır. İlk beş yılı ilköğretimi, ondan sonraki dört yılı birinci devreyi ve son üç yılı ikinci devreyi oluşturmaktadır. Erkek ve kız sultanilerinin birinci ve ikinci devrelerine sınıf-ı mahsus (özel sınıf) ilave edilmiştir. İkinci devresine devam etmek istemeyen kızlar bu özel bölümde ev işleri ve aile hayatına, erkekler ise ticarete ve serbest işlere yönelik dersler almışlardır. Sultani okullarının programları 1915’de yeniden düzenlenmiş, yeni programda Osmanlıcılık yerine Türkçülük esaslı eğitim verilmeye çalışılmış, ‘’Türkçe ve Türk edebiyatı ile İslam ve Osmanlı öncesi ve Türk tarihine’’ verilen önem artırılmıştır (Aytekin, 1991, s. 137)

Bu dönemde bazı isimler eğitim alanındaki fikirleri ile ön plana çıkmışlardır. Batılı anlamda ferdiyetçiliği savunan Prens Sebahattin, eğitimin amacını da kişisel yetenekleri artırmak olarak görmüştür. Bilgiye değil, millî duyguları sağlam gençlere ihtiyaç olduğunu ifade eden Edhem Nejat ise, tarımın ve köylerin kalkınmasını amaçlayan bir öğretimden bahsetmiştir. Benzer şekilde İ. Hakkı Bey (Baltacıoğlu)de üretim ve yaratıcılığa dayalı bir eğitimi savunmuş, ülke için tarıma dayalı bir ilkokulun tarımsız bir öğretmen okulundan daha faydalı olacağını ifade etmiştir. Abdullah Cevdet ise Batıcı görüşlerinin genel kapsayıcılığı

içinde hümanist bir yaklaşımla davranış oluşturmayı eğitimin amacı olarak görmüştür (Sakaoğlu, 1985, s. 484).

Ahmet Rıza Bey, bir toplumun başarısının eğitim ve bilimdeki başarısı ile sağlanacağını bugün eğitimin öneminin daha fazla anlaşıldığını, güç ve kuvvetin savaş meydanlarında değil eğitimde olduğunu savunmuştur. (Kuran, 2012, s. 550). Dolayısıyla Ahmet Rıza Bey, Osmanlı İmparatorluğunun kurtuluşunun, ekonomik, politik ilerlemesinin ve halkın eğitilmesiyle sağlanabileceğini savunmuştur.

26 Aralık 1908'de yapılan seçimlerde İstanbul mebusu seçilen Ahmet Rıza Bey'in adı Maarif Nazırlığı için geçse de II. Abdülhamit onu Meclis-i Mebusan başkanlığına atamıştır. Meclis başkanı olduğu dönemde de eğitim çalışmalarına devam etmiştir. Fransa'da yaşadığı dönemde iken söylediği, yazdığı ve yaptığı işlerle, devletin ve toplumun sorunlarının çözümünde en önemli unsurun eğitim olduğun her fırsatta söylemiştir. Toplumun ve devletin geri kalma nedenlerini araştırmış, araştırmalarının sonunda ülkenin kurtuluşu ve toplumu düzelmesi için eğitimin her alanda uygulanması gerektiğine karar vermiştir.

2.2.1 İstanbul'daki Eğitim Faaliyetleri

II. Meşrutiyet dönemi öncesi Ahmet Rıza Bey'in yazılarından ve faaliyetlerinde anlaşılacağı üzerine, onun II. Abdülhamit'le yaşadığı tartışmaların temel nedeni saltanat değil, yönetim uygulamalarından kaynaklanmaktaydı. Ayrıca bu dönemde diğer konularla beraber, eğitim konusunda İbrahim Temo, Prens Sebahattin gibi dönemin diğer aydınlarıyla da aynı düşünceye sahip olmadıkları, onlarla sürtüşmeler yaşadığı bilinmektedir (Tunaya, 1998, s. 52-53).

Ahmet Rıza Bey düşüncelerinde ve eğitim anlayışında pozitivizmin etkisi görünürken, Prens Sebahattin'in düşüncelerinin temelini Le Play ve okulu oluşturmuş, ‘’Fransız eğitim sistemi yerine İngiliz eğitim sistemini’’ temel almış, daha doğrusu Fransa'daki ‘*’Science Sociale’’* ekolünün görüşlerini benimsemiştir. Prens Sebahattin eğitimin önemli olduğunu ama her şey demek olmadığını söylemiş, herkesin Kanun-i Esasi meşrutiyet gibi kavramların eğitimden çok şey beklediklerini ama hayal kırıklığına uğrayacaklarını belirtmiştir. Prens Sebahattin'e sosyal üstünlüğü sağlamada, hükümet ve organları ne kadar güçsüzse, eğitim o kadar güçsüzdür, dolayısıyla eğitim bir amaç değil araçtır (Sebahattin, 1965, s. 39). Oysa Ahmet

Rıza Bey Prens Sebahattin'den çok farklı düşünmüş, devlette ilerleme ve düzenin eğitimle olacağını söylerken, tüm sorunların çözümünün en temel noktasını eğitim olarak görmüştür.

Ahmet Rıza Bey, eğitim yapısı ve durumuyla ilgili olarak, İbrahim Temo'nun Paris'te sürgünde iken, ilköğretimde yapılması gereken düzenleme tekliflerini beğenmemiş, bunların zaten II. Abdülhamit yönetiminde bulunduğunu belirtmiştir. İbrahim Temo ilköğretimde yapılması gereken düzenlemeleri şu şekilde dile getirmiştir: ''Bütün Osmanlı vatandaşları için ilk eğitim yedi yaş sonrası zorunlu ve parasızdır. İlkokuldan itibaren bütün programlar devlet denetiminde ve gözetiminde olacaktır. Dört yıl ilkokul okuduktan sonra daha ileri öğretim okullarına gidemeyen çocuklar için iki yıllık iş bilgisi öğretimi yapılmalıdır. Azınlık ve yabancı okullarının ders saatlerinin yarısı Türkçe olmalıdır. Türk ilkokullarını bitirmeyenler veya Türk ilkokullarına denk bir sınavdan geçip başaramayanlar Osmanlı memuriyetine kabul edilmezler. 'Bu tasarıya Ahmed Rıza Bey, İbrahim Temo'nun eğitim için öne sürdüğü düşüncelerin, Abdülhamit tarafından yeni açılan okullarda uygulandığını, Temo'nun yeni ve farklı bir şey söylemediğini, ifade ederek tasarıyı tartışmaya bile gerek duymamıştır (Temo & Rıza, 2009, s. 158-159).

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile azınlıklar arasında yeni uygulanacak eğitim politikası hakkında anlaşmazlıklar çıkmıştır. İttihatçılar, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını önlemek ve varlığını sürdürebilmek için Osmanlı kimliğinin oluşması amacıyla eğitime düzenleme getirmek istemişlerdir. İttihatçılar azınlıklar için, ''okullar sayesinde Türk olmayanların Türkleştirilmesi, okulların denetlenmesi ve Osmanlılığa aykırı kısımların çıkartılması, resmi ve özel okullarda anadil üzerine ders yapılması bunun yanında Türkçenin mecbur olması'' gibi şartları belirlemiştir (Kerimoğlu, 2007, s. 134). Meşrutiyetin başında, basın, yayın, örgütlenme ve özgürlüğün tanınması nedeniyle özel öğretim kurumları önceki dönemden daha fazla gelişme göstermişlerdir. Azınlıklar bu özgürlükçü havadan faydalanarak okullarının denetlenmesini engellemişlerdir (Akyüz, 2001, s. 277). Ahmet Rıza Bey, Osmanlı birliğini bozacak düşüncesiyle, eğitim konusunda azınlıklara verilen bu ayrıcalıkları eleştirmiştir. Ahmet Rıza Bey'in bu düşüncesi İttihatçılar arasında kabul görmemiş, İbrahim Temo da İttihatçılar gibi görüş bildirmiştir (Kodaman, 1991, s. 165). Hem Prens Sebahattin hem de İbrahim Temo gibi aydınların yanında, ittihatçılarında, farklı görüşler belirtmesi Ahmet Rıza Bey'in eğitim konusunda yalnız kaldığını göstermiştir.

Ahmet Rıza Bey Meclis Başkanlığı döneminde yaptığı çalışmalarda, yetkisini ve gücünü eğitim konularına sarf etmesine rağmen, üstlendiği devlet görevlerinde eğitim politikasını belirleyecek bir yetkisi olmamıştır. Bununla beraber devlet yönetiminde her zaman çağdaş okullardan mezun, uzmanlar grubu oluşturulmasını savunmuştur. Eğitimin yukarıdan aşağı olması gerektiğini savunan ve aydınlanmacı bir eğitim anlayışına sahip olan Ahmet Rıza Bey, açılışı uzun sürse de kişisel girişimleriyle ancak bir kız okulu açılmasını sağlayabilmiştir. Ahmet Rıza Bey, kızların eğitimini toplumun huzuru ve ülkenin geleceği için çok önemli görmüştür. Meclis-i Mebusan Başkanı olduktan sonra, II. Abdülhamit tarafından kendisine sunulan, Yıldız Sarayı yakınlarında bulunan Fehim'in konağını, at, araba gibi hediyeleri almamış, bunun bir soruna yol açmaması için kendisinden başka bir istekte bulunmuştur. Ahmet Rıza Bey bu konuyu anılarında şöyle anlatmıştır:

> *‘’Padişah tarafından verilen rütbe ve nişanlan redle başlayan bu bir tür muhalefet, padişahı kuşkulandırmıştı. Sultan Abdülhamid bana bir hediye vermek istiyordu. Yıldız yakınlarında Fehim'in konağını ihsan buyurmuştu, kabul etmedim. At, araba göndermişti. Rica ettim, onları da geri aldılar. ’Kanun-u Esâsî'yi yeniden bağışladıktan sonra, Ahmed Rıza Bey'le barışmıştık sanıyordum. Niçin böyle yapıyor, benden bir şey almıyor?" demiş. Padişahı gücendirmek iyi olmayacağından, bir şey almak gerektiğini düşündüm. Hatırıma Kandilli ‘de, Âdile Sultan'ın yıkıntı durumundaki sarayı geldi. Oraya, Bebek'teki koleje benzer pek iyi bir kız okulu yapılırsa, yurda büyük bir hizmet edilmiş olacağını düşündüm’’* (Rıza A. , 2001, s. 38-39).

Müşir Cemil Topuzlu ile Yıldız sarayına gitmiş, Başkatip Cevat Bey vasıtası ile Kandilli’ de bulunan Adile Sultan Sarayını isteyen Ahmet Rıza Bey bu girişimiyle hem II. Abdülhamit’le ilişkisini bozmayacak hem de eğitim sistemine modern bir kız okulu kazandıracaktır. Kandilli’de Sultan Abdülaziz’in kız kardeşi Adile Sultan’a ait olan bu bina, II. Meşrutiyet döneminde harabe haline gelmiştir. Ahmet Rıza Bey bu binayı Galatasaray Sultanisi gibi modern aynı zamanda Bebek’teki Robert Kolejinin karşısına denk gelecek bir yerde, bu koleje benzer bir kız okulu yapmak düşüncesindedir (Temo & Rıza, 2009, s. 326). Ahmet Rıza Bey’in bu girişimi, Osmanlı Devleti bünyesindeki eğitim üzerinde, Batı egemenliğine karşı bir duruş olarak kabul edilebilir. Bu dönemde yabancı devletler, Osmanlı’da sayıca fazla eğitim kurumları açmışlar ve denetime tabi tutulmadıkları gibi Osmanlı aleyhine faaliyetlerde

bulunmuşlardır. Ahmet Rıza Bey yabancı okullar ile ilgili bu durumu 1889 tarihli eğitim raporunda dile getirmiş ve yetkilileri uyarmış çözüm önerilerini sıralamıştır.

Ayrıca Ahmet Rıza Bey 1900 yılında Paris'te düzenlenen Barış Kongresinde Batılıların eğitim kurumları aracılığıyla Osmanlı toplumuna Hristiyan kültürünü yerleştirme girişimlerini ve zararlı faaliyetlerini eleştirmiştir. Yine Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşi, ilk Türk kadın gazeteci Selma Hanım'ın 1900 yılında Paris'te kadınlar kongresinde konuşma yapması, Türk kadınlarının özgürlük ve güvenliğinin dini ve sosyal yasalarla korunduğunu ifade etmesi, ülkenin haklarını koruma amaçlı olduğu düşünebilir. Ahmet Rıza Bey daha önce de düşüncelerinde ifade ettiği gibi yabancı müdahalesine karşı çıkmış, sorunların kendi içinde çözülmesi gerektiğini savunmuştur. Ahmet Rıza Bey'in ve Selma Hanım'ın görüşlerindeki ortak bakış açısı hem kadın eğitimine verdikleri önemi hem de ülke menfaatlerini savunma düşüncesi olarak değerlendirilebilir. Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşi Selma Hanım'ın yurtdışında eğitim görmüş olmasına rağmen, açmaya çalıştığı bu okullarda kızların yurt içinde eğitim görmesini istemiştir. Ahmet Rıza Bey bu düşüncesiyle, kızların eğitim için dışarıya gitmesine karşı olanların tepkisini ortadan kaldırmayı düşünmüştür (Ata, 2018, s. 95).

Ahmet Rıza Bey, okul için II. Abdülhamit in huzuruna çıkmış ve aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir.

> *''Padişahtan Cevat Bey aracılığıyla onu istedim. Hemen" denilerek olumlu yanıt verildi. Huzura kabul edildiğim zaman, pek memnundu. Beni kutlayarak, "Ne iyi düşünmüşsünüz, orası güzel bir okul olur. Ancak bina, yıkıntıdır; onaranına başladığınız zaman ben de yardım ederim. Kızımın da okul işlerine merakı vardır. Onu da kuracağınız derneğe alınız," buyurdu. Tahttan indirilmemiş olsaydı, okulu onanınım da yaptırarak, bize büyük yardımı olacaktı''* (Rıza A. , 2001, s. 39).

Ahmet Rıza Bey'in kız okulu açmasına tepkili olanlar karşısında bu gelişmeyi destekleyenlerde olmuştur. *Sırat-ı Müstakim* 'de kaleme alınmış 8 Haziran 1911 tarihli yazıda, Ahmet Rıza Bey'in bu girişimini destekleyenlerin olması açısından önemlidir. Gazete yazısında İstanbul'da Türk İslam geleneklerine göre eğitim veren bir okulun eksikliğinden bahsedilerek, Kandilli İnas Sultanisi kız okuluna destek verenlerden övgüyle söz edilmiştir. Gazete haberinde Ahmet Rıza Bey'e destek verenleri, cehalete karşı savaş açan mücahidler olarak nitelenmiştir

(Ata, 2018, s. 98). *Sırat-ı Müstakim 'in* haberine göre, Ahmet Rıza Bey'in Kandilli İnas Sultanisi'ni açma girişimi, toplumun bir kesimi tarafından gönülden desteklendiği görülmüştür.

Ahmet Rıza Bey okul binasının tamiratı için yaptığı çalışmalardan anılarında şöyle bahsetmektedir:

> *''Otuz üç kişiden oluşan Sultâni-i İnâs Cemiyeti'ni [Kız Lisesi Demeği] kurdum. Ülkenin ileri gelen kişilerini demeğe aldım. Haftada, on günde bir toplanmaya başladık, işe başlamak için, her şeyden önce para gerekiyordu. Saray pek yıkıktı. Onarım için Osmanlı Bankası'ndan faizsiz üç bin liralık bir borç açtım. Bu parayla onarımı, hava gaznı, kaloriferi yaptırdım. Derslikler ve mutfak yapımı için girişimde bulundum; temelleri atıldı, zemine kadar yapıldı. Okulun ilk harcamalına karşılık olmak üzere bir piyango düzenlendi. Toplanan paralar bankaya teslim ediliyordu. Banka da bu paralan vermiş olduğu borca karşılık tutuyordu''* (Rıza A. , 2001, s. 39).

Okulun tamiratı için uğraşıldığı dönemde, önce Balkan Savaşının ardından da Birinci Dünya Savaşının çıkması dolayısıyla, okula Enver Paşanın isteği ile Arap göçmen çocuklar yerleştirilmiştir. İttihat ve Terakki hükümetinin savaş politikalarını sert bir şekilde eleştiren Ahmet Rıza Bey, bu tutumundan dolayı da hükümetle arası açılmıştır. Ahmet Rıza Bey'e göre, hükümetle arasının açılmasını fırsat bilen Maarif Nazırı Ali Şükrü Bey okula el koymuştur. Ayrıca, Maliye Bakanı Cavit Bey de maddi destek sözü verdiği halde sözünü tutmamıştır. Bunun yanında okul işlerini tartışmak üzere toplanan yönetim kurulundan bir sonuç çıkmadığı gibi okulu Maarif Nazırlığı'na bırakma teklifi yapanlar olmuştur. Talat Paşanın etkisiyle Enver Paşa da okula yardım kararından vazgeçmiştir. Yine, Hindistan hükümdarlarından kadın Begüm Han İstanbul'a geldiğinde Sultan-ı İnas'ı ziyaret etmiş ve okula yardımda bulunmak istemiştir. Ahmet Rıza Bey'e göre İngiliz elçisi bu yardımı engellemiş, o da yangın felaketine uğrayanlara yardımda bulunmuş ve ülkesine gitmiştir (Rıza A. , 2001, s. 40).

Adile Sultan İnas Mekteb-i Sultanisi'nin açılışı uzun sürmüş, kısa sürede Ahmet Rıza Bey'in istediği bir şekilde eğitim kurumu haline gelememiştir. Bunun nedenleri arasında yukarıda saydığımız olumsuz gelişmelerin yanında 31 Mart Ayaklanmasının çıkması da vardır. Meclisi basan ayaklanmacılar Ahmet Rıza Bey'in meclis başkanlığından ayrılmasını istemişler ve kendisinin eğitim konusundaki çalışmalarını eleştirmişlerdir. Ahmet Rıza Bey'in aktardığına göre, ayaklanmanın lideri Vahdeti meclis kürsüsünden, Fransızca öğreterek kızları gavur

edeceği iddiasıyla İnas mektebi aleyhinde sert bir konuşma yapmış, hiçbir mebus bu suçlamaya karşılık vermemiştir (Rıza A. , 2001, s. 40). Bu olaylar Ahmet Rıza Bey'in okul açma girişimlerinde birçok engelle karşılaştığını göstermesi açısından önemlidir.

Adile Sultan İnas Mekteb-i Sultanisi'ne muhalif görüşler ve çıkan olaylar gazetelere yansımıştır. Ahmet Rıza Bey, bu dönemde görüşleri ve faaliyetleri nedeni ile Derviş Vahdeti tarafından Volkan gazetesinde tepki gösterilmiş hatta ölümle tehdit edilmiştir (Tunaya, 1998, s. 223). Ahmet Rıza Bey bu tepkilere cevap vermiş, dinine saygılı ve sadık olduğunu, tesettüre de taraftar olduğunu, bir okul için bu kadar öfkenin nedenini anlamadığını söylemiştir. Ayrıca, Ahmet Rıza Bey, kadın adlı eserini yayınladığında, kadınların giydiği kılık kıyafetin milli adaba uygun olmasını savunmuş ve bunu hükümetin denetlemesi gerektiğini belirtmiştir (Ata, 2018, s. 100). Bir Müslüman topluluğunda devletin kadınların kıyafetinden daha önemli konularla uğraşması gerektiğini söylerken, buna rağmen bu tepkiye bir anlam verememiş ve tepkisini şöyle dile getirmiştir:

> *''Ülkenin en büyük gereksinmesi, aile örgütü, aile düzenidir. Bu da kadınların öğretimi ve eğitimiyle olacaktır. Ben bu gerçeğe, daha Paris'te Millî Kütüphane' de çalışırken varmıştım. 31 Mart olayı bu konudaki girişimlerime ilk darbeyi vurdu. Softaların saldırısını pek doğal buldum. Kadını tutsak gibi kullanmak isteyenler, kızların öğretim ve eğitimine, özgürlüğüne razı olmazlar; girişimlerim lehinde söz söyleyen, makale yazan pek azdı. Kadınlar içinde bile, lehte yazanlar bulunmadı''* (Rıza A. , 2001, s. 41).

Modern bir anlayışla kız çocuklar için açılacak olan Kandilli Adile Sultan İnas Mekteb-i Sultanisi'nin 17 Ekim 1909 tarihinde açılması planlanmış (Temo & Rıza, 2009, s. 327) olsa da bu plan Balkan Savaşı nedeniyle aksamıştır. Çağdaş ve modern bir yöntemlerle eğitim yapılması planlanan bu okul, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşı ve Birinci Dünya savaşının araya girmesiyle 1916 tarihinde açıldığı için, İstanbul'un ikinci kız lisesi olmuştur. İnas sultanisinde Alman Johanna Grummer (Hanna Grummer Hindbecklin), 150 kişilik yatılı okulun ilk müdiresi olarak 1916-1918 yılları arasında görev yapmıştır (Alakom, 2015, s. 40). Dönemin şartları içinde büyük mücadelelerle ortaya çıkan bu okul, Ahmet Rıza Bey'in II. Meşrutiyet'ten önce yazmış olduğu *Kadın* adlı eserindeki kızların eğitimi düşüncesinin pratiğe geçmiş halidir.

Ahmet Rıza Bey'in belgeleri arasında, Kandilli Adile Sultan İnas Mekteb-i Sultanisi'nin açılışıyla ilgili pek çok belge vardır. Okul, kendisini en çok ilgilendiren konulardan birisidir.

Kendisi, siyaseti bırakıp, çiftliğine çekilmeyi düşünmüş ve ömrünün son yıllarını Kandilli Sultanisi'nde öğretmenlik yaparak geçirmek isteğini belirtmiştir (Rıza A. , 2001, s. 41).

2.2.2 Eğitimin Millileştirilmesine Dair görüşleri

Ahmet Rıza Bey'in, 1909'da gazeteci Hasan Fehmi, Zeki ve Ahmet Samim'in öldürülmesiyle ilgili olarak İttihat ve Terakki yöneticilerini suçlaması ve diğer konulardaki eleştirileri ve görüş ayrılıkları sebebiyle 1911'de İttihat ve Terakki ile yolları ayrılmıştır (Sönmez, 2012, s. 126). Dört sene yaptığı Meclis-i Mebusan Başkanlığından, Halil Bey'in başkanlığa getirilmesiyle ayrılmıştır. Daha sonra 1911'de vefat eden Sami Paşa'nın yerine, kendi isteği üzerine V. Mehmet Reşat tarafından Ayan Meclis-i üyeliğine getirilmiştir. Ahmet Rıza Bey'in Meclis-i Mebusan Başkanlığından ayrılmasında, savunduğu Osmanlıcılık düşüncesinin geçerliliğini yitirmesi de etkili olmuştur (Temo & Rıza, 2009). Bu tarihten sonra Ahmet Rıza Bey'in, Osmanlıcılık düşüncesinde Türklerin ve Türkçenin hâkim olduğu görülmüştür. Bunun yanında Osmanlı toplum yapısının değişmesi, farklı milliyetçi akımlar sonrasında toprak kaybı yaşanması, Ahmet Rıza Bey'in bu noktaya gelmesinde etkili olmuştur. Bu gelişmeler sonrasında toplumun kimlik belirleme sürecinde sadece Türklük düşüncesi kalmıştır. Ahmet Rıza Bey bu noktadan sonra hem Türklüğü hem de İslam'ı, toplumu belirleyecek ve toplumu birleştirecek bir unsur olarak görmüştür (Demirbaş, 1988, s. 79).

Ahmet Rıza Bey, Fransa'ya gittiğinde değişik fikir akımlarıyla tanışmıştır. Onun, Fransa'da bulunduğu dönemde milliyetçilik akımları yükselmekteydi. Fransa'da daha önce eğitim gören Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi şahsiyetler burada milliyetçiliklerini kuvvetlendirmişlerdir. Prens Sebahattin, Mizancı Murat gibi Osmanlı aydınları arasında milliyetçilik, etnik ya da milli kimlik, güç ve refah kazanmak uğrunda araçsallaştırılmıştır. Osmanlının son dönemi ve cumhuriyetin ilk döneminde de etnik kimlikler siyasetin temel uğraşı durumuna gelmiş ve siyasallaştırılmıştır. Kimlik sorunu o zamandan beri Türk siyasal yaşamının temel belirleyeni olmuştur. Ahmet Rıza Bey güç kazanabilmek ve siyasi rakibinin önüne geçmek için Türkçü olmasa bile Türkçülüğe karşı muhalefet etmemiştir. Ülkenin ilerlemesinin devamını sağlayabilmek için bir fikir etrafında birleşmek ve bu amacın gerçekleşmesi için çalışma yapmıştır (Dursun, 2009, s. 27).

İttihat ve Terakki'nin 1908 sonrası geldiği konum, Ahmet Rıza Bey'in eğitim konusunda yapacaklarını da etkilemiştir. Meşrutiyetten önceki yaşamında söylediği, yazdığı ve yaptığı

çalışmalarda, eğitimin devletin ve toplumun sorunlarını çözecek en önemli unsur olduğunu defalarca söylemiştir. Seçkinlerin modern uygarlığı halka taşıma görevi olduğu anlayışında (Georgeon, 2006, s. 35) olduğu gibi, Ahmet Rıza Bey'e göre eğitim bireye toplumsal sorumluluklarını öğretmek dolayısıyla kamunun sorunlarını çözmek için önemli bir araçtır.

İttihat ve Terakki Paris şubesinin Ahmet Rıza Bey imzasıyla yayınlanan belgesinde ''bir *memlekette adalet maarif-i hürriyet ile kaimdir. Hürriyet ancak usul-ı meşveretle olur''* sözü, Ahmet Rıza Bey'in Paris sonrası ülkesinde yapacağı çalışmaların göstergesi gibidir. Ahmet Rıza Bey her zaman adalet, özgürlük ve eğitim konusuna öncelik vermiştir. Ahmet Rıza Bey henüz bu dönemde eğitim konusunda bir faaliyete geçmemiş olsa da dönemin önemli yayın organlarında *Sırat-ı Müstakim*'de Edhem Nejat imzalı bir eğitim yazı çıkması, basının eğitime önem vermeye başlamış olması açısından önemlidir. *Sırat-ı Müstakim*'deki yazı bir bakıma Ahmet Rıza Bey'in eğitim konusundaki düşüncelerinin ayrıntılandırılmış hali gibi benzerlik göstermektedir. Eylül 1911 tarihli yazıda, Japonya, Fransa ve Avusturya'daki kız eğitiminden örnekler veren yazar, Osmanlı Devleti'ndeki kız eğitimi ile ilgili önerilerini ortaya koymuştur. Edhem Nejad'ın önerileri arasında Ahmet Rıza Bey'in düşüncelerine benzerlik açısından en dikkat çekici olan ziraatın, kızlar ve aile eğitiminin, ekonomik ve toplum sağlığı gibi konuların üzerinde durmuş olmasıdır (Ata, 2018, s. 79).

Ahmet Rıza Bey 1918'de Meclis-i Ayan'da bulunduğu süreçte eğitim konusunda, Türklük bilincini kullanma gereğini doğru bulmuştur. Bir zamanlar Türk denildiğinde akla gelen mertlik, doğruluk, özgürlük, adalet, kuvvet, ahlak gibi güzel niteliklerin akla geldiğini, fakat yönetimden kaynaklanan nedenlerle milletin doğuştan kazandığı özelliklerin kaybolduğunu söylemiştir. Ahmet Rıza Bey, Türk'lerin büyük bir millet olduğunu, içeriden ve dışarıdan gelen tehdit unsurlarıyla hala mücadele edebildiğini, gördüğü zulüm karşısında sabırlı davrandığını, ölüm korkusu olsa bile doğruluktan ve istikametten ayrılmadığını düşüncelerinde ifade etmiştir (Rıza A. , 1895, s. 30-31).

Ahmet Rıza Bey'in Osmanlı gayrimüslimlerinin eğitim konusundaki hakları ile ilgili görüşlerinin, II. Meşrutiyet döneminde de devam ettiği görülmektedir. Ahmet Rıza Bey'e göre, azınlıklara yönelik dini eğitim ve öğretim ayrıcalıklarının desteklenmesi, Osmanlı birlik ve bütünlüğünü bozmak anlamına gelmektedir. Ahmet Rıza Bey önceki döneme göre artık bir Türk milliyetçisi olarak tanımlanmıştır (Rıza A. , 2011, s. 30). Kendisi II. Meşrutiyet'ten önce

de Osmanlı olmak demek Türk olmak demek veya Türk'e benzemek demek düşüncesini taşımıştır. Azınlıklara yönelik dini eğitim ve öğretim ayrıcalıklarının desteklenmesi Osmanlı Devleti'nin birlik ve beraberliğinin bozulmasına sebep olacaktır.

Ahmet Rıza Bey, düşüncenin bilimselleştirilebilmesi ve bunun ifade edilebilmesi için gerekli ön koşul olan dil sorunu üzerinde durmuştur. Dil meselesi, dönemin aydınları üzerinde durulan önemli bir konu olmuştur. Radovişli Mustafa Bey'in, Ahmet Rıza Bey'in 1895 tarihli layihasından on yıl önce Selanik bölgesi için yaptığı değerlendirmeyi Ahmet Rıza Bey de bu dönem için dile getirmiştir. Radovişli Mustafa Bey, Selanik'e bağlı birçok yerleşim bölgesinde Müslüman halk arasında Osmanlıcanın yaygın bir şekilde kullanılmadığından bahsetmiştir (Somel, 2005, s. 129). Ahmet Rıza Bey'de Osmanlıcanın aynı durumda olduğundan bahsederek, tüm Osmanlı topraklarında Osmanlıcanın öğretilmesi ve konuşulması gerektiğini savunmuştur. 1895 tarihli layihasında da *'' Arabistan ahalisine Türkçe okutmak kimsenin aklına gelmedi''* (Rıza A. , 1895, s. 35) diyerek görüşünü savunmaya devam etmiştir.

Ahmet Rıza Bey, Türkçenin geliştirilmemiş olmasını en önemli sorun olarak görmüştür. Ülke başarılarının artık savaş meydanlarında alınan zaferlerle değil, eğitim konusundaki ilerleme ile olacağını, bunun içinde dil konusunun önemi üzerinde durularak bir akademi kurulmasını önermiştir. Ahmet Rıza Bey, Fransa'da yaşadığı dönemde, 1893 yılında Süreyya Paşa aracılığıyla, II. Abdülhamit'e dil konusundaki gelişmişlikle medeniyet arasındaki ilişkinin doğru orantılı olduğuna dair görüşlerini bildiren bir yazı göndermiştir. Bir devletin güçlü olabilmesini sağlayan unsurlardan biri olan dilin öneminden bahsetmiş, Yunanistan örneğini vermiştir. Eğitimi toplumsal ilerlemenin en önemli unsuru olarak gören Ahmet Rıza Bey'in entelektüel birikiminin arka planı bu layihada görülmektedir. Padişahı sorunların çözümünde baş sorumlusu olarak görmüştür. Ahmet Rıza Bey, padişahı bu sorunların çözümüne ikna etmek için İslam tarihinden Rönesans dönemine, farklı dönemlere ve farklı toplumlara dair örnekler vermiştir (Sönmez, 2012, s. 137).

Ahmet Rıza Bey'in milliyetçilik anlayışında insanlığın ortak değerlerini koruma düşüncesi vardır. Onun düşünce dünyasında ne aşırı milliyetçilik ne de yabancı düşmanlığı vardır. Ahmet Rıza Bey'e göre vatanseverlik; bir düşmanlık unsuru olmak şöyle dursun ahlakla, mantıkla ve güzel duygularla beslendiği takdirde milletler arası yakınlaşmayı ve dostluğu sağlayacak bir dürüstlük unsuru olmalıdır. Vatanseverliğini ülkesini sevmekle birlikte, insanları da hakikatleri

de aynı tutkuyla ve aşkla sevmek olarak görmüştür. Ahmet Rıza Bey'in milliyetçilik düşüncesi halklar arasında ayrımcılık yapmak değil, aksine ülkesine hizmet için benimsediği dünya vatandaşlığı anlayışı kapsamındadır. Kısacası, Ahmet Rıza Bey özgün bir Türk milliyetçiliğini savunduğu için kendini ırkçı olarak değil, bir vatansever olarak görmüştür

2.3. MECLİS-İ AYAN DÖNEMİNDE EĞİTİM KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ VE ÇALIŞMALARI

Ahmet Rıza Bey II. Meşrutiyet döneminde hem Meclis-i Mebusan Başkanlığı hem de Meclis-i Ayan üyeliği sırasında eğitimle ilgilenmiş, bu konuda önemli girişimlerde ve görüşmelerde bulunmuştur. Ahmet Rıza Bey, Meclis-i Ayan döneminde eğitimle ilgili konulara öncelik vermiş, ömrünün sonunda ifade ettiği gibi eğitimin siyasetten daha önemli olduğunu düşünmüş, bundan dolayı eğitime daha fazla zaman ayırmıştır. Ahmet Rıza Bey genel bütçe konuşmalarında, Darüleytamlar, Mühendis Mektebi, Mekteb-i Ali tesisi, Mekatib-i Sultaniye leyli öğrencisinden alınmakta olan ücretler hakkında Maarif Nezaretine görüş bildirmiştir. Ahmet Rıza Bey 19 Mart 1918 tarihli meclis oturumunda yine eğitimin durumu ve sorunları ile ilgili konuşmalar yapmış, İttihat ve Terakki hükümetini eleştirmiştir. Eğitim üzerine yaptığı konuşmalarını çok uzun tutması nedeniyle diğer üyeler tarafından eleştirilmesine rağmen bütçe, eğitim ve kültürel gibi 20'nin üzerinde değişik konularda görüş, eleştiri ve önerilerde bulunmuştur (Kuneralp, 1999, s. 6).

Bu eleştirilerine 1917-1918 yılı Maarif Nezareti bütçesiyle başlayan Ahmet Rıza Bey, hakimiyet-i milliye ve eğitimdeki meseleler hakkında konuşma yapmıştır. Bu dönemde eğitime ayrılan bütçenin, önceki döneme göre daha fazla olmasına rağmen hizmetlerin daha az olduğunu söyleyen Ahmet Rıza Bey, İttihat ve Terakki hükümetine tepki göstermiştir. Maarif Nezaretinin eğitim politikalarından beklenen en önemli şeyin ülkenin eğitim sorunlarını çözmesi, aklın ve bilimin temel alındığı eğitim sistemini okullarda uygulanması ve milletin ahlakını yükseltmeye hizmet etmek olduğunu bildirmiştir. Ahmet Rıza Bey'in ahlaktan bahsederken demek istediği, eğitim konusunda yapılması gereken her şeydir. Ahmet Rıza Bey'in düşüncelerinde eğitim konusunun öncelik kazanması hiç şaşırtıcı değildir. Çünkü fikir dünyasının çerçevesini oluşturan temel unsurlar arasında pozitivist düşüncenin özellikle eğitimin önemli bir yeri vardır. Ahmet Rıza Bey, Yeni Osmanlıların çizgisini sürdürmekle birlikte, sürekli olarak meşruti monarşi ilkelerinin gerçekten sağlanması için önemli koşulun halkın eğitilmesi olduğunun altını çizmiştir (Petrosyan, 1974, s. 272).

Ahmet Rıza Bey, öğretmenlerin nitelikleri konusunda görüşlerini belirtmiş ve öğretim yöntemlerinden bahsetmiştir. Ayrıca, bu öğrencileri yetiştiren öğretmenlerin sorumluluğunun Maarif Nezaretine ait olduğunu söylemiştir. Ona göre, öğretmenler görevlerini bilmeli öğrencilerine sorumluluk bilincini, nezaket kurallarını, büyüklerine karşı saygılı davranmalarını öğretmeli ve sorumluluklarının neler olduğunu anlatmalıdır. Öğretmenler dayak ve şiddete başvurmamalı, fazilet ve olgunlukla öğrencilere davranmalı ve ahlak sahibi olmalıdır. Bunlara dikkat etmeyen öğretmenin, milletin parasını gereksiz yere alacağından hem de eğitimin asıl amacı olan ahlaktan öğrencilerin mahrum kalacağından bahsetmiştir. Dolayısıyla, ahlak derslerinden sonuç alınamadığında matematik, fen ve lisan derslerinden sonuç alınamayacağını ifade etmiştir. Ayrıca Yahudi, Rum ve Ermeni okullarının Maarif Nezaretine bağlı okullardan daha iyi durumda olduğunu belirtmiştir (Ata, 2018, s. 85).

II. Meşrutiyetin ilk yıllarında basın, yayın, örgütlenme, özgürlüğünün tanınması ile birlikte özel öğretim kurumları, önceki dönemden daha fazla gelişim göstermişlerdir. 1915 tarihinde Hususi Mektepler Talimatnamesi çıkartılmıştır. Azınlıklar, Meşrutiyet döneminin özgürlükçü havasından yararlanarak, başlangıçta denetlemeye yönelik her türlü girişime karşı çıkmış, bu yoldaki çabaları başarısızlığa uğratmışlardır. Bu dönemde, Anadolu'da Türklerin okullarının iyi durumda olmaması, bunun yanında Ermeni okullarının çok iyi derecede eğitim vermesi gibi nedenlerle, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan unsurlar arasında eğitim kalitesi açısından çok fark oluşmuştur. Yabancıların okulları bu dönemde sayıca çoğalmış, fakat 1914 tarihinde I. Dünya Savaşının başlamasıyla, bu kurumlar Osmanlı aleyhine tutum takınınca kapatılmıştır. 1913-1914 tarihinde Osmanlı'da yabancı ve azınlıklara ait 215 ilkokul ve 806 öğretmen 80 orta dereceli okul ve buralarda 1600 kadar öğretmen vardır. 1918 yenilgisi ile yabancı okul ve kurumları tekrar açılmış ve sayıları artmaya başlamıştır. Genellikle bu okullar misyonerlik faaliyetinde bulunmuşlardır (Akyüz, 2001, s. 277-279).

Eğitimdeki bu kötü durumun sebeplerinden bir tanesinin de öğretmen seçimlerindeki yanlışların olduğunu söyleyen Ahmet Rıza Bey, ders programlarının da düzgün ve yeterli olmadığını ortaya koymuştur. Öğretmenlerin siyasi amaçlarla işe alınmasının yanlış olduğunu, dolayısıyla öğretmenlerin okulda aşk ve heyecanla çalışmadığını söylemiştir. Bir başka ifadeyle, işin ehline verilmemesi, o işin doğru yapılmaması sonucunu doğurmuştur. Yine, Meclis-i Ayan konuşmasında Kanun-i Esasinin 16. maddesini hatırlatarak (Gözübüyük & Kili,

1982, s. 28) programların eksik olduğunu eleştirmiş, bu maddeye göre eğitimin devletin koruması altında olduğunu belirtmiştir.

Nafıa Nazırı (Bayındırlık Bakanı) Ali Münif Bey'in mevcut eğitim kanunları hakkında yaptığı savunmaya karşılık olarak, ülkede kanunların tam olduğunu fakat uygulamada sıkıntılar yaşandığını söylemiş ve hükümetin uygulamalarını eleştirmiştir. Gerek ülke içinde gerekse diğer devletlerdeki maarif nazırlığına bağlı okullarda iş birliğinin olmamasının eğitimde birtakım sorunlara yol açtığından ve işlerin doğru yürümediğinden bahsetmiştir. Galatasaray Sultanisinden mezun olan bir öğrencinin Fransa'da ziraat tahsili için gittiğinde, ülkesinde aldığı eğitimin yetersiz olması nedeniyle zor durumda kaldığını ve sorunlarla karşılaştığını anlatmıştır. Daha önce eğitim hayatında böyle bir sorunla karşılaşmış olan Ahmet Rıza Bey, Osmanlı Maarif Nezaretinin eğitimdeki eksikliğini örnek göstererek, uygulamaların yanlışlığını ortaya koymuş ve eleştiri getirmiştir. Ders programlarının her seviyede takibinin kolay olması, ders konularına hâkim uzman öğretmenlerin ders vermesi ve bunun devamlılığını sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Bu öneriler dikkate alınmadığı taktirde eğitimde aksaklık yaşanmaya devam edeceğini, öğretmenlerin yanlış istihdam edileceğini, bununda halkı aldatmaktın başka bir işe yaramayacağını anlatmıştır. Bu sorunlara çare bulunmadan açılan okullara yapılan masrafların bir işe yaramayacağını, bunun halkı kandırmak demek olduğunu, okul açmanın eğitim iyi olduğunda değerli olduğunu söylerken niteliğine önem verilmesinin öneminden bahsetmiştir. Yatılı okulların durumunun iyi olmadığından, öğrencilerin yaşam koşullarının zor olduğundan bahsetmiştir (Ata, 2018, s. 87).

II. Meşrutiyet döneminde, öğretmenin sosyal alanda değişimi etkileme gücü çok açık olarak anlaşılmıştır. 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı eğitiminde, öğretmenin temel dayanağı olan program, ders kitabı ve öğretim unsurlarının birçoğu bozulmuştur. Öğretmenin iyi yetişmesine önem verilmediği taktirde yapılacak bütün programların boşa gideceği görülmüştür. Bu durumu düzeltmek için öğretmen okullarının ders programına, aklı ve bedeni zinde tutan beden eğitimi dersi konulmuş, fenni temellere dayanan bir alfabe ve çocuk edebiyatı dersleri de programa eklenmiştir. Okul görevlileri yerine öğretmenler öğrencilerle ilgilenmiş, olumlu sonuçlar alınmıştır. Ayrıca öğretmenler konferans verme imkanına kavuşmuşlardır (Ergün, 1996, s. 310-319).

Ayan Meclisi'ndeki konuşmalarında Ahmet Rıza Bey, özellikle üzerinde durduğu ve önemsediği bir konu Alman Maarif müfettişi Franz Schmidt'in ve Maarif Nezaretindeki görevi

olmuş ve bu görevlendirmeye karşı tepkisini dile getirmiştir. Bu görevlendirmenin ekonomik boyutuna da değinen Ahmet Rıza Bey, 4 Mart 1915 tarihinde ayda 17.100 kuruşla işe başlayan, yılda 2052 lira ile ataması yapılan Schmidt'in 1918'de sona eren çalışma süresinin 3 yıl daha uzatılmasını ve maaşını eleştirmiştir. Ayrıca Ahmet Rıza Bey, daha öncede savunduğu gibi ''kendi sorunlarımızı kendi içimizde çözüm bularak halletmek gerektiğini'' ifade ederek siyasi boyutunu da dile getirmiştir. Ahmet Rıza Bey Franz Schmidt'in yaptığı işlerin kendileri tarafından yapılabilecek işler olduğunu, yurtdışında okumuş vekillerin de bu yeteneğe sahip olduğunu, ayrıca Ziraat Darülfününa ait programı kendisinin de yapabileceğini ifade etmiştir. Ali Münif Bey'in ülkede henüz eğitim sisteminin düzelmediğini, gelişmesi için yabancı yardım alındığını söylemesine tepki göstermiştir (Baltacıoğlu, 2011, s. 379-381).

Ahmet Rıza Bey, mecliste eğitim ve kültür alanında yapılan yanlışları ifade etmeye devam etmiştir. Asar-ı İlmiyye Encümeni'nin (İlmi Eserler Kurulu) yaptığı işlerdeki yanlışları ve başarısızlıkları dile getirmiş ve encümen üyelerinin aldıkları maaşları eleştirmiştir. Basılan bazı eserlerde yanlışların devam ettiğini, bu durumun tespit edildiğini hatta Divan-ı Yahya (Yahya Efendinin şiirlerinin toplandığı eser) eserinde olduğu gibi basımdaki yanlıştan dolayı bu eserin satılmadığını ifade etmiştir. Ahmet Rıza Bey meclis oturumunda Galatasaray Sultanisi için ayrılan bütçenin miktarı ve okulun harcamalarına dair sorular da sormuştur. Ayrıca, Hicaz, Yemen ve Medine-i Münevvere'deki okulların giderleri ve okulların durumunu sormuş, Lisan-i Osmani (Osmanlıca) öğretmelerinin görevleri ve masrafları hakkında bilgi istemiştir. Ahmet Rıza Bey, yurtdışına gönderilen öğrencilerin masraflarında maksadın ne olduğu sorusuna, Ali Münif Bey'in eğitim müfettişlerinin harcırahı olduğunu belirtmesi üzerine, bu işin elçilikler vasıtasıyla yapılabileceğinden ve daha masrafsız olacağından ekonomik boyutunun önemli olduğundan bahsetmiştir. Hatta yurtdışına kendi imkanlarıyla giden öğrencileri için hükümetin teftiş hakkının olmadığını savunmuştur. Bursa Maarif Müdürlüğü döneminde düzenlediği raporundaki aksaklıkların bu dönemde de devam ettiğini görmüş, bu dönemde eleştirilerine ve faaliyetlerine bir görevli olarak değil bir denetleyici olarak devam etmiştir (Ata, 2018, s. 89).

Ahmet Rıza Bey, kamu eğitimini ilgilendiren konuları da ele almış, rasathane ve takvim ile ilgili sorunları da maarif bütçesinin ele alındığı oturumda konuşmuştur. Rasathane ve takvim ile ilgili olarak konuşurken Rasathane bütçesini de sormuş, Müneccimbaşı adıyla yayınlanan takvimin mevcutlarıyla kıyaslandığında en iyisi olduğuna dair görüşlerini belirtmiştir. Bu takvimin Asarı İlmiyye Tetkikat Encümeninden (İlmi Eserler Kontrol Kurumu) veya Darül

Hikmetü'l- İslamiyye'nin (İlim ve Hikmet Akademisi) nazar-ı teftişinden veya kontrolünden geçip geçmediğini sorarak eleştirilerini dile getirmiştir. Bir ülkedeki takvimin muntazam olmasının o ülkenin işlerinin düzenli olmasına yardım edeceğini söyleyen Ahmet Rıza Bey bu konuyu kamunun eğitiminin bir parçası olarak ele almıştır. Ülkenin kültür hayatının durumu hakkında, Darü'l-Bedai ve Darü'l-Elhan'dan bahsetmiş, hükümetin bu alandaki icraatlarını eleştirmiştir. Ali Münif Bey'in bu konuların maarifin konusu olmadığını söylemesi üzerine Ahmet Rıza Bey, bu konudaki itirazlarını dile getirmiş, şiir ve temaşaya Maarif Nazırlığı'nın destek vermesi ve koruması altında olması gerektiğini savunmuştur. Bu kurumların maarif nezareti tarafından denetlenmesi, desteklenmesi ve varlığına devam etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Darül-Elhan'dan iyi eserler çıkması için ilgili kanunların işin ehli kişilere sorularak yapılmasının yanında, bu kurumun dergisinin de çıkmasını söylerken, meşkhane ve saz derneği haline gelmesini eleştirmiştir. Ahmet Rıza Bey, Meclis-i Ayan kütüphanesinin iyileştirilmesini ve zenginleştirilmesini tavsiye ettikten sonra bu oturumundaki konuşmasını bitirmiştir (Ata, 2018, s. 89-90).

Toplum eğitiminin Kanun-i Esasinin 16. maddesine göre devletin denetiminde ve sorumluluğunda olduğunu söyleyen Ahmet Rıza Bey, birinci layihasında belirttiği gibi (Rıza A. , 1895, s. 35) kamunun eğitiminin sadece örgün eğitimde değil yaygın eğitimde olduğunu savunmuş ve bunu uygulamaya çalışmıştır. Dolayışıyla Ahmet Rıza Bey'in 19 Mart 1918 tarihindeki Meclis-i Ayan konuşmaları onun kamunun eğitimi üzerine görüşlerinin bir özeti gibidir.

2.3.1 Devlet Yöneticilerinin Eğitimine Dair Görüşleri

Ahmet Rıza Bey'in, Paris'te bulunduğu dönem olan 1880'lerde meydana gelen siyasal skandallardan dolayı demokrasiye olan güven sarsılmış,''*elitist''* görüş öne çıkmıştır (Mardin, 1991, s. 18). Ahmet Rıza Bey bu *''elitist* ''görüşün devlet yönetiminde söz sahibi olması gerektiğini savunmuştur.''*Elitizm'* 'kavramı en genel anlamıyla şöyle tanımlanır: "Bir toplumda, başta politik alan olmak üzere, tek tek hemen her alanda ön plâna çıkan, doğuştan getirdiği yetenekleriyle veya sonradan kazandığı birikimlerle seçkinleşen insan ya da grupların var olduğunu veya olması gerektiğini savunan yaklaşım ya da tavır" (Cevizci, 1999, s. 315).

Ahmet Rıza Bey devlet yönetiminde elitistlerin söz sahibi olması gerektiğini savunmuştur. Avrupa'da kalışının son yıllarında, demokrasiye karşı duyulmaya başlanan şüphenin de

etkisiyle olsa gerek, devlet yönetimi hakkındaki görüşleri netleşmeye başlamıştır (Mardin, 1989, s. 212). Onun, aydın bir elitin öncülüğü altında iş bölümü esasıyla, düzen ve ilerlemeye dayalı oluşturulmak istenen toplum tasarımının, Comte ve Lafitte'den izler taşıdığı söylenebilir (Zürcher, 2004, s. 52). Ancak bunun yanı sıra, diğer Jön Türkler gibi Ahmet Rıza Bey, Batıdaki elitist görüşlerden haberdar olmuş ve kendi düşüncelerini bu teorilerle kaynaştırmıştır.

Ahmet Rıza Bey'in *Meşveret'*te yazdığı yazılarda, devlet yönetimi konusundaki düşünceleri ön plana çıkmaktadır. Bu düşüncelerinde zaman zaman sert bir tavır ve otoriterlik eğilimleri gözlemlenmektedir. Fransızca *Meşveret*'te yayımlanmış olan 'Les Deux Pouvoirs' isimli makalesinde ortaya çıkan günlük hadiseleri bastırmak için İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin biraz daha kuvvete başvurabileceğini yazmış ve bu durumu normal olarak karşılamıştır. Yine, Fransızca *Meşveret* yazarı Albert Fua'ya göre; Ahmet Rıza Bey'in otorite düşüncesi, düzen ve ilerlemenin sağlanabilmesi için kuvvet ve iktidar kavramlarına dayanan siyasi bir sistemin oluşması yönünde görülmektedir. Gazeteci Albert Fua Ahmet Rıza Bey'in düşüncesindeki hükümet şeklinin ''bir vekiller topluluğunun ve karar vericilerin ılımlaştırdığı anayasal bir yönetim olduğunu söylemiş, devlet yönetiminde ''elitist'' bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Devlet yönetiminin iyi eğitim almış bir uzmanlar topluluğu tarafından yönetilmesi gerektiğini yazılarında ve düşüncelerinde çok sık dile getirmiştir (Ergenekan, 2012, s. 117).

Ahmet Rıza Bey, öğrenciliğinden itibaren ziraat, sanayi ve eğitimdeki eksikleri görmüş devleti yönetenlerin sorumluluğunu aynı zamanda neler yapılması gerektiğini dile getirmiştir**.** Ahmet Rıza Bey'e göre, devlet yöneticilerinin görevlerinden biri de ordunun ihtiyacı olan reformları yapmasıdır. Bunlardan en önemlisi ise ordunun eğitilmesi ve çağdaş teçhizatlarla donatılarak güçlendirilmesidir. Ordunun saldırıcı bir güç değil de bir savunma gücü olduğunu belirtmektedir. Çünkü vatan savunmasının her şeyden önce geldiğine inanmaktadır. Bunun yanında devlet kendi sorunlarını kendi çözmeli, yabancı müdahalelere izin vermemeli düşüncesini önceden beri savunmaktadır. Ayrıca devlet yöneticilerinin görevleri arasında sanayi alanında yapılması gereken reformlar ve yatırımların olduğunu söylemiştir. Bir devletin ve milletin ilerlemesinde, güçlü olmasında, bekasının korunmasında, sanayinin çok önemli olduğunu belirterek sanayi alanında, teknolojinin geliştirilmesi, çalışanların eğitilmesini ve bilgili bir toplumun oluşturulmasını savunmaktadır.

Ahmet Rıza Bey'e göre devletin modernleşmesinde, ilerlemesinde ve bekasını koruyabilmesindeki en önemli unsur eğitimdir. Halkın eğitilmesinin bir devlet görevi olduğunu

söylerken, eğitim olmadan olan bir ilerlemenin temelsiz olduğunu söylemektedir. Ona göre yapılan reformlar bir kesimi değil, bütün toplumu kapsamalıdır.

Ahmet Rıza Bey yazmış olduğu '*Vazife ve Mesuliyet'* kitabının '*Padişah ve Şehzadeler'* bölümünde üst düzey yöneticileri konu edinir. Son dönem Osmanlı yöneticilerinin eğitilmesinde sorunlar olduğunu dile getirmektedir. Daha sonraları devletin başına geçecek olan şehzadeler çok kötü şartlarda yetişmektedir. Bu durum ülke yönetiminde büyük sorunlara sebep olmakta, ülkeyi ve toplumu felakete sürüklemektedir. Çünkü ülkeyi başarılı bir şekilde yönetmek aynı zamanda toplumu eğitmek, yöneticilerin görevidir. Bu yüzden şehzadeler iyi şartlarda yetiştirilmelidir. Ahmet Rıza Bey'e göre yöneticilerin hayatları şeffaf olmalı, topluma karşı sorumluluklarını bilmeleri gerekmektedir. Düşüncelerinde sürekli olarak, gelişmiş Avrupa ülkeleri ile Osmanlı Devleti ve toplumu arasında karşılaştırma yapan Ahmet Rıza Bey'e göre, gelişmiş olan Avrupa devletlerinin başarı sebebi, kendi vazife ve mesuliyetlerini bilmesidir. Yöneticiler ve halk ortak bir hukuk ve görev bilincine uyduğunda mutlu bir toplum ortaya çıkacaktır. Mutlu bir toplumun ortaya çıkması için yöneticilerin ve halkın eğitilmesi gerekmektedir (Rıza A. , 2011, s. 25).

2.3.2 Kadınların Eğitimine Dair Görüşleri

Osmanlı toplumunda kadınların konumu ve bilgi edinmelerine yönelik özgün bir uygulamadan söz edilebilir. Bu uygulamanın içerik ve çerçevesini İslam ve gelenek düzenlemiştir. Osmanlı Devleti, Batı ile sıkı bir kültürel ilişkiye girdiği Tanzimat Döneminden itibaren kadın algısı zamanla büyük değişime uğramıştır. Eğitimin yaygınlaşması, toplumun günlük hayatta işlerine yarayacak bilgilere ulaşması, Batı'da çıkan sanayi inkılabı sonrasında oluşan modernleşme, Osmanlı toplumunu dolaylı ve doğrudan etkilemiştir (Rıza A. , 2011, s. 31).

Tanzimat'tan itibaren birçok aydın, kadın sorunu ile ilgili çalışmalar yapmış, irili ufaklı kitaplar yazmışlardır. Ahmet Rıza Bey, kadın ile ilgili sorunları belirlemek ve bu sorunu düzeltmek için '*'Vazife ve Mesuliye*t' 'adlı eserinin üçüncü cüzünü kadının eğitimi konusuna ayırmıştır. Kadın ile ilgili yazılmış olan bu eser, toplumsal ilerlemenin sağlanması için kadın sorumlulukları yanında eğitimlerini de konu edinmektedir. Ahmet Rıza Bey toplumdaki kadın sorunu ile ilgili kitap yazmakla kalmamış bizzat kendisi birtakım girişimlerde bulunmuştur. (Rıza A. , 2011, s. 32).

Bu eserde kadın, toplumsal düzenin ve mutluluğun anahtarı olarak görülürken, kadının eğitimi ve toplum içindeki rollerinin ne olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ahmet Rıza Bey kadının rolü hakkında şöyle demiştir: *"Bir kavmin ahlak ve medeniyetiyle kadınların hal ve mevkii arasında bir rabıta ve münasebet vardır. Cemiyeti beşeriye bir teraziye benzetilecek olursa bu terazinin bir gözü kadın diğer gözü erkektir"* (Rıza A. , 2011, s. 113). Ahmet Rıza Bey, bu düşünceleriyle kadının toplumdaki yerinin önemli olduğunu belirtmektedir. Bir toplumun ilerlemesinde ve ahlaklı olmasında kadının önemi çok büyüktür (Rıza A. , 2011, s. 119). Ailenin düzeni, aile içi sevgi ve huzur kadına bağlıdır. Kadın bilgili ve ahlaklı ise iyi bir toplum ortaya çıkacaktır.

Ahmet Rıza Bey, Osmanlı'daki sorunlardan dolayı kadının toplumda hak ettiği yerini alamadığından bahsetmiştir. Bundan dolayı toplumda kadın-erkek eşitsizliği ortaya çıkmış, birlik sağlanamamıştır. Osmanlı toplumunda kadınların eğitimine önem verilmemesinden dolayı, kadınlar sanatla uğraşamamış, bilimsel çalışmalar yapamamış, yönetimde görev alamamış, ülkesine bu açıdan hizmet edememiştir. Bu durumum Osmanlı sarayındaki kadınlar için de geçerli olduğunu savunan Ahmet Rıza Bey'e göre, saray kadınlarının bilgisiz ve eğitimsiz olması Osmanlı Devleti'ne zarar vermiştir. Ona göre bir toplumun kadınlarının hem eğitimli hem de ahlaklı olması, o devletin düzenin korunmasına ve ilerlemesine katkı sağlayacaktır (Rıza A. , 2011, s. 115).

Bir ülkenin, maddi ve manevi açıdan güçlü olması ve ilerlemesi, iyi bir eğitim sisteminin olmasına bağlıdır. Bu da toplumdaki vazifelerin yerine getirilmesini ve birlikte hareket edebilme özelliğini kazandıracaktır. Bu görevlerin eğitimli kadınlar tarafından yerine getirebileceğini savunan Ahmet Rıza Bey *"Bireylerde vicdan ve şefkat gibi duyguların geliştiği ilk yer ana kucağıdır,''* demiş ve kadın eğitiminin temel gerekçesini de ortaya koymuştur (Rıza A. , 2011, s. 117) .

Osmanlı Devleti'nde kadın hakları ile ilgili ciddi bir çalışma ilk defa Kanun-i Esasi ile yapılmıştır. Bu haklar Kanun-i Esasinin 9. ve 10. maddelerinde açıkça belirtilmiştir. Bu düzenlemeye göre; ''Osmanlı toplumunda herkes özgürdür ve hiçbir kimse bir başkasının hak ve özgürlüğüne müdahale edemez. ''Ahmet Rıza Bey, eğitim ve ilim sahibi bir kadının yönetimde bulunabileceğini belirtmiştir (Rıza A. , 2011, s. 120). Bütün bunlara rağmen kadınların, özgürlük ve haklarını kullanmayıp, erkeklerin eline bırakmalarının sorumluluğunu kadınlara yüklerken, onların bu haklar konusunda bilinçli olmaları gerektiğini söylemiştir.

Toplumda birliğin ve ülkede düzenin sağlanmasında ve bu durumun sürdürülebilir olmasında eğitimli ve bilgili kadınlara çok önemli görevler düşmektedir. Ahmet Rıza Bey hak ve adalet fikrinin aile içinde yerleşmesiyle birlikte, bu düşünceler toplumda yayılacak, mutluluk, birlik, hak ve adalet gerçekleşecektir. Rus Devleti halkına özgürlük tanımamış, kadınların, özgür bir ülkeye eğitim için gitmelerine izin vermemiştir. Buna rağmen her sene binlerce genç kız Rusya'dan kaçmış, Avrupa'da öğrenim görmeye çalışmıştır. Dolayısıyla, Rus Devletini yönetenler böyle üniversitelerde okumuş olan kadınların terbiyesinde büyümüş kişiler vasıtasıyla ilerleme göstermiştir. 30 sene önce bizi mağlup eden Rus Subayları, iyi eğitim almış olan bu kadınların ellerinde yetişmişlerdir (Rıza A. , 2011, s. 133).

Ahmet Rıza Bey, kadının toplumdaki yerinin nasıl olması gerektiği hakkındaki düşüncelerinde şöyle dile getirmiştir.

> *"Ben kadınların erkekler gibi tahsil görmelerini ve birçok işte erkekler kadar hür olmalarını arzu edenlerdenim. Bu eşitliği vatanımın medenileşmesinin ve ilerlemesinin, sadece bilim ve hürriyete bağlı olduğuna inandığım için istiyorum. Hürriyetten muradım kızı kendi keyif havasına bırakmak, ailesine, vatanına, insaniyete karşı her türlü kayıttan, vazifeden serbest kılmak değildir. Bu tür hürriyet bizde bugün vardır. Hürriyet ilim ve hüner öğrenmek, malumatından vatanı faydalı kılmak ve özellikle analık vazifesini gayet geniş ve yüksek bir zeminde engelsiz olarak yerine getirebilmek hakkından ibarettir"* (Rıza A. , 2011, s. 139).

Ahmet Rıza Bey, kadınların annelik görevinden söz ederken, çocuğun ilk eğitimi ve terbiyesini annesinden aldığını ifade etmiştir. Bunun içinde çocukların yetişmesinde, duygu ve düşüncelerinin gelişmesinde kadının eğitimin ne kadar çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Çocuğun eğitiminin öneminden bahseden Ahmet Rıza Bey, çocukların bilgiyi ve ahlakı doğduktan sonra öğrendiğini söylemiştir. Çocuğun herşeyden önce okulunun ailesi olduğunu, ilk dersi verenin, konuşmayı, ahlakı inancı öğretenin annesi olduğunu, annenin bir şefkat timsali olduğunu belirtmiştir. Ahmet Rıza Bey' göre "*Ruhun gıdası orada pişer, hazırlanır, sönmüş, soğumuş kalpler orada alevlenir, hayat bulur. Fikir ve düşünceler orada gelişir."* Ahmet Rıza Bey eğitimsiz bir annenin ne kadar iyi niyetli ve şefkatli olursa olsun çocuğun eğitiminde başarısız olacağını ileri sürmüştür. Tüm bu sebeplerden dolayı anne yani kadın eğitimi

toplumda öncelik kazanmalıdır. Bu düşüncelerini dini kaynaklara da dayandıran Ahmet Rıza Bey *"Cennet anaların ayakları altındadır*" hadisini de örnek göstererek toplumda kadına verilmesi gereken önemi bir kez daha ortaya koymuştur (Rıza A. , 2011, s. 143).

Ahmet Rıza Bey Osmanlı toplumundaki kadın eğitimi sorununun yöneticilerin önem vermemesinden kaynaklandığını öne sürerek, bu konu ile ilgili önemli düşünceler dile getirmiştir. Ahmet Rıza Bey düşünce hayatı boyunca Batı modernleşmesinin değerlerini gerçek anlamda uygulamak gerektiğini he zaman dile getirmiş, kadın eğitimi sorununa da bu açıdan bakmıştır. Ona göre, Osmanlı kadını, Batı modernleşmesini gerçek anlamda uygulamalı, eğitiminden ve biliminden yararlanmalı, taklit etmemelidir. Ahmet Rıza Bey, bilime ve eğitime değer vermeyen kadınları eleştirmiş, modern ve Avrupalı görünmek için yapılan eğitimin ise kadın eğitimine, dolayısıyla toplum eğitimine zarar verdiğini söylemiştir. Osmanlı Devleti kadınınım eğitim konusuna çok geç müdahale etmiş, bu durum kadının eğitimde geri kalmasına neden olmuştur (Rıza A. , 2011, s. 140).

Kadının eğitimli olması, çocuklarının iyi bir şekilde yetişmesi için çok önemlidir. Çocuklar ilk eğitimini, dini bilgilerini, ilk konuşmasını annesinden öğrenmektedir. Anne eğitimli olduğunda çocuklarını iyi yetiştirir ve şefkatle kucaklaması sonucunda, çocuklar ahlaklı ve vicdanlı olur. Dolayısıyla toplumu oluşturan insanlar iyi yetişmiş, ahlaklı, kültürlü ve vicdanlı insanlardan oluşur. Bu durum ülkenin ve toplumun modernleşmesinin temelini oluşturur.

Türk kadınının, Avrupa'daki kadınlar gibi modernleşme çalışmalarında etkin olabilmesi için, eğitimine önem verilmeli, geleneksel yapıdan kurtulmalıdır. Bu eğitim, Batı'daki gibi devletin ve sermaye sahiplerin menfaatlerini karşılayacak şekilde olmamalıdır. Türk kadını ise kendi kararlarını alabilecek özgür düşünceye sahip olmalıdır. Ahmet Rıza Bey'e göre, kadına esir ve tutsak gibi davranılmamalı, hor görülmemeli, kız okulları açılmalı, erkeklerle aynı eğitimi almalı ve aynı haklara sahip olmalı, toplumdaki hak ettiği yer verilmelidir. Bir toplumun ahlak ve medeniyet yönünden gelişmesi için, kadına özgür düşünceyi kazandıracak bir eğitim verilmelidir. Özgür düşünceden amaç; kadının ailesine, vatanına ve insanlığa ahlaki değerleri kazanmasına katkı sunacak iyi bir eğitim verilmelidir. Kadın, sadece çocuk doğurmakla annelik görevini yerine getirmez, çocuğun yetişmesinde, eğitiminde, ahlaki ve vicdani değerler kazanmasında sorumlulukları vardır. Ahmet Rıza Bey'in böyle düşünmesinin nedeni, çocuğun toplumdaki kuralları bilmesi, özgür düşünceye sahip olması ve birlikte hareket etme bilincini kazanmasını sağlamaktır. Dolayısıyla ahlaki ve vicdani değerlerle çocuk yetiştiren eğitimli bir

kadın aslında modern bir toplumun ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Öyleyse modern bir toplumun oluşmasında, aynı zamanda ülkelerin modernleşmesini sağlayacak insanların yetişmesinde kadının rolü çok büyüktür bu da ancak eğitimle olacaktır.

2.4 CUMHURİYET DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKALARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda gerek Tanzimat Döneminde gerek Meşrutiyet Döneminde eğitim konusunda önemli yenilikler ve değişiklikler yapılmış, düzenlenen kanunlarla eğitimin çerçevesi çizilmiştir. Eğitim kurumları ve programlarında nitelik ve nicelik yönünden yapılan bu düzenlemeler cumhuriyet dönemi eğitimine önemli katkılar sunmuştur. Cumhuriyet fikrinin temelleri bu okullarda atılmış ve bu okullarda yetişen aydınlar cumhuriyeti kurmuştur. Cumhuriyet döneminde ise çağdaş ve modern eğitim sistemine geçilmiştir. İlk önce eğitim sisteminin tek bir yapıda toplanması için ''Tevhid-i Tedrisat'' kanunu çıkarılmış, Millî Eğitim Bakanlığı kurulmuştur. Böylece cumhuriyet döneminde okullar ve ders programları modern bir yapıya kavuşmuştur.

Cumhuriyete giden yolda eğitim faaliyetlerinde, 1908-1920 yılları arasında düzenleme yapmak için ele alınan işlerden bir kısmı uygulanabilmiş, diğer bir kısmı da uygulanamamış, karar halinde kalmıştır (Özalp & Ataünal, 1977, s. 20).Tanzimat döneminde düzenlenen nizamnamenin yerine geçmek üzere ''Maarif-i Umumiye Kanun Tasarısı'' hazırlanmıştır. Bu tasarı ile Maarif Nezareti'nin görevleri ve merkez teşkilatındaki dairelerin sayısı belirlenmiş, bunun yanında şahısların, cemaatlerin ve şirketlerin eğitim kurumu açabilme imkanları sağlanmıştır. Fakat tasarı onaylanmadığından hükümleri de uygulamaya konulamamıştır. Diğer yönden, 1910 yılında uygulanmaya başlanan Medaris-i İlmiyye Nizamnamesiyle, medreselerin öğretim süreleri 12 yıla çıkartılmış, okutulan derslerden bazıları değiştirilmiş, programa yeni dersler eklenmiştir. Programda, ''Kuran ve din ile ilgili dersler yanında, Matematik, Geometri, Fizik, Kimya, Astronomi, Kozmografya, Tarih, Coğrafya, Farsça'', gibi dersler yer almıştır (Akyüz, 2001, s. 285).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyetin ilanından sonra eğitim ve sosyal konularla ilgilenmiş ve çalışmalar yapmıştır. Cemiyetin 1910 yılında Selanik'te düzenlediği kongrede eğitimle ilgili alınan kararlarda, himaye ettiği okullara İttihat ve Terakki Mektebi adı verilmesi ve programlarının cemiyet genel merkezinde oluşturulacak bir komisyon tarafından düzenlenmesi kararı alınmıştır. Bundan başka, İttihat ve Terakki Cemiyeti 15 Eylül 1916'da

İstanbul'da bir kongre daha düzenlemiştir. Bilhassa, bu kongrede Ziya Gökalp, başta Darülfünun olmak üzere diğer eğitim kurumlarının ve kültür hayatının geliştirilmesi konularında bazı önerilerde bulunmuştur. Bu önerilerden bir kısmı Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetleri zamanında yapılan eğitim çalışmalarında ve kongrelerde etkisini göstermiştir. İttihatçılar, bir yıl sonra 1917'deki Genel Kurul Kongresi'nde ise, diğer ülkelerin eğitimlerinin ulusal olmasına rağmen ülkesinin kozmopolit olduğunu, öğretimin uluslararası, eğitimin ise ulusal olmasını savunan Gökalp, eğitimin ulusallaştırılmasına yönelik bir öneri sunmuştur. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı içinde olması ve aydınlar arasında bir görüş birliğinin olmaması, Gökalp'in düşüncelerinin o dönemde uygulamaya geçmesine engel olmuştur (Özalp & Ataünal, 1977, s. 20-22).

Millî Mücadele döneminde eğitim seferberliğinin ilk adımı, Batı cephesinde Yunanlılarla Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin devam ettiği günlerde Ankara'da düzenlenen Maarif Kongresi'nde alınan kararlar ile atılmıştır. Kongre ülkenin farklı yerlerinden gelen kadın ve erkek öğretmenlerin katılımı ile gerçekleşmiştir. Bu kongre, Ankara Hükümeti'nin başlattığı aydınlanma ve eğitim hareketinin başlangıcı olmuştur (Akyüz, 2001, s. 320).

Mustafa Kemal Paşa cepheden gelerek Maarif Kongresi'nin başkanlığını ve açılışını yapmış, savaş koşullarında yetiştirilecek ideal insan tipi üzerinde durmuştur. Bu ideal insan tipi, milli bir eğitim almış, öncelikle milli varlığını korumasını kendisine en temel değer olarak öğretilmiş insan tipidir. Maarif Kongresi'nin açılış konuşmasında öğretmenlere şöyle seslenmiştir:

> *''Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatında en mühim bir amil olduğu kanaatindeyim. Onun için milli bir terbiye programından bahsederken, eski devrin hurufatından ve evsafı fıtriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i milliye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü davayı millimizin inkişafı tammı, ancak böyle bir kültür ile temin edilebilir. Lane 'tayin bir ecnebi kültürü, şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin muhrip neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür (Haraseti fikriye) zeminle mütenasiptir. O zemin, milletin seciyesidir''* (Akyüz, 2001, s. 321).

Savaş koşullarında dahi böyle bir kongrenin düzenlenmesi eğitim konusunun her şart ve koşulda ne kadar önemli olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Mustafa Kemal Paşa eğitim kongresi önemli hususlara değinmiş, yeni bir insan tipi yetiştirilmesi hususunda önemle durmuştur. Türk milletine kurtuluş mücadelesi hakkında bilgi vermek amacıyla eğitim çalışmaları yapılmıştır. Millî Mücadele de ve örgütlenmelerde öğretmenlerin ön planda görev aldıkları görülmüştür (Akyüz, 2001, s. 317-318).

Osmanlı Devleti'nde, modernleşmenin en önemli meselesi olarak görülen kızların eğitimi konusu hakkında, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde yapılan çalışmalar, cumhuriyet dönemi kız eğitimi için yapılacak çalışmalara bir altyapı hazırlamıştır. Özellikle II. Meşrutiyet dönemi, eğitime ilişkin düşüncelerin gelişme gösterdiği, hayata geçirildiği bir dönem olmuştur (Akçay, 2006, s. 165). Kız çocuklarına her seviyedeki eğitim kurumu ve mesleğin kapısı açılmış, dolayısıyla cumhuriyet dönemi kız eğitimine daha fazla önem verilen bir dönem olmuştur. Modernleşme ve uluslaşma sürecinde başrolü oynayan bu ilk kuşak kız çocukları, toplumsal dönüşümünde önemli görevler yüklenmiş, ayrıca kızlara yönelik okullaşma oranı artış göstermiştir (Özodaşık, 1999, s. 137). Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde eğitimle ilgili bir konuşma yapmıştır. Yaptığı bu konuşmada, yükseköğretime öğrenci hazırlamaya da ihtiyaç olduğunu söyleyerek, kadınların da aynı eğitimden geçerek yetiştirilmesine önem verileceğine vurgu yapmış, ülkenin ihtiyaç duyduğu farklı hizmet alanlarına değinmiş ve sanatsal faaliyetlerin geliştirilmesinin gereğinden bahsetmiştir (Özodaşık, 1999, s. 223).

Millî Mücadele döneminde, ülkenin kurtuluşu için kadınlar ve erkekler birlikte mücadele vermiştir. Yapılan bu mücadele, Türkiye'de kadın-erkek cinsiyet ayrımın son bulmasında etkili olmuş, savaş sonrasında da eğitimin tüm olanaklarından birlikte yararlanma yolu benimsemiştir. Türk kadının sosyal hayatta hak ettiği yere gelmesinde karma eğitimin önemli bir rolü olmuştur. Toplumun kalkınmasında ve ilerlemesinde kadının eğitiminin çok önemli yeri olduğunu söyleyen Mustafa Kemal Paşa, kadın ile erkeğin toplumda bir bütün olduğunu, toplumun kalkınması ve ilerlemesi için kadının, erkekler gibi daha fazla eğitilmesi gerektiğini her fırsatta savunmuştur. Kadın önce anne ve ev hanımı olmakla birlikte insan ve vatandaş olarak sosyal ve ekonomik hayatın içinde olmalı, toplumda hak ettiği yeri almalıdır (Doğramacı, 1989, s. 101).

Bir ülkenin kalkınması ve ilerlemesi, o ülkedeki kadın-erkek bütün fertlerin eğitimiyle mümkün olur. Çünkü bir ülkenin kalkınması ve toplumun gelişim hedeflerine ulaşması için kız çocuklarının eğitimine önem verilmesi gerekmektedir (Oğuz, 2015, s. 189). Değişen sosyal ve ekonomik koşullar kadının çalışma yaşamına girmesini hızlandırırken, kız çocuklarının da örgün eğitimden yararlanmasını sağlamıştır. Toplumsal değişim ve dönüşümün yaşandığı cumhuriyet döneminde kadının özgürleşmesine yönelik reformlar yapılmış, sadece evde çalışan kadın yerine eğitimli kadın imajı ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet dönemi'nde devlet tarafından eğitimin sorumluluğunun köyden kente, çıraklıktan yükseköğretime kadar kız ve erkek ayrımı yapmadan bir bütünlük içinde planlanması temel ilke olarak benimsenmiştir. Osmanlı aydınlarından Ahmet Rıza Bey'in kadın eğitimi için yaptığı mücadele ve düşüncelerinin, cumhuriyet dönemine bir alt yapı hazırlamasının faydaları görülmektedir. Kadın eğitimine bağlı ilerleme, Osmanlı Devleti'nden devralınmış, cumhuriyet döneminde ise daha da geliştirilmiştir (Akşit, 205, s. 189).

Cumhuriyet döneminde alınan kararlar ve yapılan çalışmalarla, eğitim konusunda Tanzimat'tan beri devam eden çağdaş eğitim sistemine kavuşma sorununun çözümü için ilk adımlar atılmıştır. Özellikle, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan eğitim çalışmaları, cumhuriyet döneminin gerekli alt yapısını hazırlayarak hem cumhuriyete birikim bırakmış hem de toplumun zihinsel olarak hazırlanması için önemli bir katkı sağlamıştır. Cumhuriyetin ilan edildiği ilk yıllarda, eğitimin modernleşmesi için yapılan düzenlemeler toplumdaki ilerlemelere uygun önemli değişiklikler olmuştur. Bunların başında eğitiminde birliğin sağlanması için düzenlenen Tevhid-i Tedrisat kanunu hakkında yapılan çalışmalar gelmiştir (Duran, 2017, s. 320).

Tanzimat'ın ilanından sonra Müslüman tebaanın genel yaşantısında ve eğitim sisteminde önemli değişiklikler yaşanmış, fakat eğitim sisteminde dini geleneklerden dolayı medreseleri kapatılamamış, Batı örneğine uygun okullar açılmıştır. Mustafa Kemal Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılış konuşmasında eğitimde birlik sağlanması hususuna işaret etmiştir. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinden beri sürdürülmekte olan iki ayrı eğitim sistemi, Tevhid-i Tedrisat kanunuyla cumhuriyetin ilk yıllarında ortadan kaldırılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitimin temel sıkıntısı, eğitim birliğini sağlamak ve kalitesini artırmak, eğitimi laikleştirmek ve devletleştirme meselesi olmuştur. Çıkarılan 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat kanunu ile eğitimde birlik, yasal anlamda gerçekleştirilmiştir (Aytaç, 1984, s. 25).

Okulların toplumsal değişimi desteklemesini ve hızlandırmasını isteyen cumhuriyet yönetimi, eğitim alanında daha fazla sorumluluk üstlenmiştir. Ortaöğretim kurumlarının sayısının artırılması ve modern bir yapıya kavuşması için çalışmalar yapılmıştır. Genç nüfusun eğitimi önemsenmiş, modern bir eğitim sistemine kavuşmaları için çalışmalara hız verilmiştir. Gençler milli eğitimle yönetime ve toplumdaki sorumluluklarına hazırlanmış, görüşlerine ve yaptıklarına değer verilen toplumsal bir güç olmaları sağlanmıştır (Gökçe, 2013, s. 144-152).

Osmanlı eğitim sisteminde orta eğitim kurumları idadi ve sultani olarak adlandırılmıştır. Cumhuriyet dönemi'nde ise lise olarak devam etmiş, birinci devresine ortaokul, ikinci devresine lise denmiştir. Müfredat programları genel kültür anlayışına göre hazırlanmıştır (Yücel, 1994, s. 140). Ortaöğretim kurumlarının amacı, genel kültür vererek kişi ve toplum sorunlarını tanıtmak, çözüm yolları aramak, ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunmaya yönelik bilinç kazandırmaktır. Öğrencilerin çeşitli program ve okullar ile ilgi ve kabiliyetleri ölçüsünde mesleğe, hayata ve yükseköğretime hazırlanmaları sağlanmıştır (Akçay, 2006, s. 34). Cumhuriyet döneminde ortaöğretim sistemi, eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak ilkesi üzerine kurulmuş ve ortaöğretim kurumları devletin, sanayinin, hizmet ve tarım sektörünün ihtiyacı olan memur, tekniker, nitelikli işçi gibi çağdaşlaşmanın gereği olan nitelikli insan gücünü yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Diğer yandan bu öğretim kurumları vasıtasıyla yükseköğretime öğrenci yetiştirilmiştir.

Ahmet Rıza Bey düşünsel hayatında toplumun eğitimi konusunu çok sık dikkat çekmiştir. Cumhuriyet döneminde siyasal, ekonomik, hukuki, kültürel değişmeler gerçekleştirildiğinde toplumun %10'u bile okur yazar olmadığı için bunların kitlelere benimsetilmesinde eğitimin rolünün ne kadar önemli olduğu anlaşılmıştır. Ahmet Rıza Bey toplumun yönetimle iş birliği yapabilmesi için toplumun eğitilmesi gerektiğini bunun ülkenin ilerlemesi için gerekli olduğu düşüncesinin önemi anlaşılmıştır. Yine bu dönemde, Mustafa Kemal toplumun eğitim düzeyinin yükseltilmesi için büyük çaba harcamış, öğretmen ve eğitimcilere destek vermiştir. Cumhuriyet dönemi eğitim alanında nicelik ve nitelik açısından değişiklerin yapıldığı bir dönem olmuştur (Akyüz, 2001, s. 327). Cumhuriyet dönemi'nde ortaöğretim sistemi, eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak ilkesi üzerine kurulmuş ve ortaöğretim kurumları bürokrasinin, sanayinin, hizmet ve tarım sektörünün ihtiyacı olan memur, tekniker, nitelikli işçi gibi çağdaşlaşmanın gereği olan nitelikli insan gücünü yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Diğer yandan bu öğretim kurumları vasıtasıyla yükseköğretime öğrenci yetiştirilmiştir (Özodaşık, 1999, s. 222).

Ülke kalkınması için, her düzeyde nitelikli insan gücünün yetiştirilmesinde eğitimin önemli işlevleri vardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma sürecinde rol alan kadrolar, halkın çağın gerektirdiği bilgi ve yeteneklerle donatarak, çağdaş uygarlık seviyesini yakalamayı ve diğer ülkelerle her alanda rekabet edebilecek insan gücü yetiştirmeyi hedeflemiştir. Öncelikle eğitimin itici gücü dikkate alınarak, rejimle özdeşleşmiş, rejim içinde sorumluluk alacak ve devletin devamlılığını sağlayacak öncü bir kadro yetiştirilmesi ön plana çıkmıştır. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki eğitim politikalarının hedefinde, iyi bir eğitim almış, öncelikle milli varlığını koruması en önemli değer olarak öğretilmiş bir insan tipi vardır. Bunun yanında eğitimin, siyasal sisteme bağlı, ülkeyi ileriye götüren bireyler yetiştirme, kültürel mirasın aktarılmasını sağlama, toplumsal değişime ve yenileşmeye öncülük etme, gibi işlevleri bulunmaktadır (Yiğit, 1992, s. 29). Bu kapsamda eğitim sistemleri oluşturularak bireyin ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek eğitimin çerçevesi, amacı ve yönü belirlenmiştir. Çocukların, gençlerin, yetişkinlerin topluma uyum sağlamaları bütün eğitim sistemlerinin temel hedefi olmuştur (Tezcan, 1985, s. 91).

Cumhuriyet dönemi bir sonuç niteliğinde olup, bunu hazırlayan öncesi dönem Meşrutiyet dönemi eğitimiyle oluşmuştur. 1908'den cumhuriyete kadar olan dönem de ise, teşkilatlanma da eğitimin kurum ve programlarında reformlar yapılmıştır. Cumhuriyet devri ise Türk eğitim sisteminde yüzyıllar boyunca çağdaş eğitim sistemine ulaşmak için yapılan çabaların gerçekleşmesini sağlayan bir dönem olmuştur.

2.4.1 Ahmet Rıza Bey'in Pozitivist Görüşlerinin Cumhuriyet Dönemine Etkileri

Ahmet Rıza Bey Mütareke döneminde milli çözümler için çalışmış, Millî Mücadele kadroları ve Mustafa Kemal ile ilişkileri olmuştur. Millî Mücadele'ye destek olan Ahmet Rıza Bey 1919'da Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı bir mektup üzerine Paris'e giderek burada kamuoyu oluşturmak için çaba sarf etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Ahmet Rıza Bey'e yazdığı mektupta şu ifadeleri kullanmıştır: "*Bu ulusal ve yaşamsal iş için İstanbul'da yüksek kişiliğiniz gibi yurtsever ve söz sahibi düşünürlere düşen özveri, özellikle çok büyüktür.*'' Ahmet rıza Bey Millî Mücadele sırasında Avrupa'da Türkiye lehine çalışmalar yürütmüş, zaferden sonra yurda dönmüştür. Bu ilişki, Mustafa Kemal ile Ahmet Rıza Bey arasında bir etkileşim bulunduğunu da göstermektedir (Turan Ö. , 2010, s. 26). Mustafa Kemal Paşa, Amasya Genelgesinin

hazırlandığı dönemde Ahmet Rıza Bey'in görüşlerini almıştır. Bu durum onun ulusalcı hareket tarafından önemsendiğini göstermektedir (Akşin, 1998).

Pozitivist felsefenin bilimsel görüşlerini kabul etmiş olan Ahmet Rıza Bey, toplumsal, ekonomik ve siyasal olarak merkeziyetçi, millici, milli iktisatçı temaları öne çıkarmaktadır. Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketlerinin, zihinsel ve fikrî arka planı incelendiğinde, çoğunda pozitivizm başta olmak üzere Ahmet Rıza Bey'in sahip olduğu düşüncelerin etkileri açık olarak görülmektedir. Ahmet Rıza Bey'in, seçkinci, ulusalcı, bilimci, aydınlanmacı pozitivist fikirleri, cumhuriyetin ilk yıllarının modernleştirici partisi olan Cumhuriyet Halk Partisinde hâkim olan zihniyeti etkilemiş, birtakım politikaları da belirlemiştir.

Osmanlı aydınları arasında bir hayli etkili olan pozitivizmin Mustafa Kemal'in gençlik yılların da etkili olduğu bilinmektedir. Mustafa Kemal J.J. Rousseau gibi siyaset düşünürlerinin kitaplarını okumasının yanında, Auguste Comte'un kitaplarını da okumuştur. Dolayısıyla cumhuriyet devrimlerinde ve Mustafa Kemal'in düşüncelerinde akılcılık ve pozitivist felsefenin izleri vardır (Turan Ş. , 1999, s. 11-12). Ahmet Rıza Bey'in programını yazdığı İttihat ve Terakki'deki liderlik konumu ve *Meşveret* gazetesindeki yazıları, dolayısıyla bilime önem veren pozitivist fikirleri, cumhuriyet dönemindeki gelişmelerde etkili olmuştur. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin entelektüel birikimi cumhuriyetin kurucu kadrosunu fikren etkilemiştir. Mustafa kemal Paşa, çağdaşlığın ve başarının gerçekleşmesinde eğitimin ve bilimin öneminden bahsetmiştir. Bilim ve fen dışında öncü aramanın gereksiz ve yanlış olduğunu söylerken, bu düşüncesinde bilimin yol göstericiliği anlayışı pozitivizmle paralellik göstermiştir (Timur, 1997, s. 109). Millî Mücadele başında Ahmet Rıza Bey ile yüz yüze görüşmeleri de olan Mustafa Kemal, ona verdiği önemin göstergesi olarak kendisini siyasî çalışmalar için Paris'e göndermiştir. Bu yakınlık, fikrî etkilenmenin bulunduğuna da işaret olarak görülebilir. Mustafa Kemal'in hedef olarak dillendirdiği "*muasır medeniyet seviyesi*" de pozitivist, bilimin dünya görüşünü yansıtmaktadır (Köker, 1993, s. 136). Bunun dışında Mustafa Kemal'in başka birçok konuşmasında pozitivist yaklaşımın hâkim olduğu görülmektedir.

Eğitim-öğretim alanının toplumsal ve ekonomik ilerleme ve kalkınmada bir araç olarak görülmesi pozitivist bir bakışaçısını yansıtmaktadır. Ahmet Rıza Bey'in ve diğer aydınların çoğu bu nedenle, toplumun eğitilmesi üzerinde sıkça durmuşlardır. Mustafa Kemal'de eğitimi

maddi hayatta başarı sağlayan bir araç olarak görmüştür. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 4. toplantı yılının (1 Mart 1923) açılış konuşmasındaki sözleri bunu ortaya koymaktadır: *Eğitim ve öğretimde uygulanacak yöntem, bilgiyi insan için fazla bir süs, bir hükmetme aracı veya medeni bir zevk olmaktan çıkarıp, maddi hayatta başarılı olmayı sağlayan pratik ve kullanılabilir bir araç haline getirmektir"* (Atatürk, 2006, s. 494).

Ahmet Rıza Beye göre politika bir bilim işidir ve bunu uzmanlar yapmalıdır. Padişaha gönderdiği layihalarda bir uzmanlar zümresi olmaksızın iktidar olma gereklerinin yerine getirilemeyeceğini ileri sürmüştür (Mardin, 2018, s. 184). Ülkeyi eğitimli insanların yönetmesini gerekli görmüştür. Ahmet Rıza Bey'de sembolleşen seçkinci tutum, cumhuriyet sonrası politika ve uygulamalara ışık tutmuştur. Mustafa Kemal, Türkiye ve Türkiye gibi geri kalmış ülkelerde, partilerin uzun süre seçim zamanlarına mahsus bir propaganda organı olarak aydınlar arası kadrolar halinde kalmasından ve halkın günlük politika tartışmalarından uzak tutulmasından yanadır. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Mustafa Kemal'in halkın siyasetle ilişkisi konusundaki bu düşünceleri, konunun anlaşılması açısından önemlidir (Soyak, 2014, s. 394).

Ahmet Rıza Bey'in din ile akıl ve bilim arasında kurduğu ilişkide pozitivist bir yaklaşım egemendir. O, Müslümanların geçmişte çok büyük bir medeniyet kurmuş olduklarını, bunun gerçekleşmesini sağlayan sebeplerden birisinin İslamiyet'in, mensuplarına ''beşikten mezara kadar ilim öğrenmeyi ve hakikati araştırmayı emretmesi'' olduğunu ifade etmektedir. Mustafa Kemal din ile akıl ve bilim arasında buna benzer bir ilişki kurmuştur. 31 Ocak 1923 tarihinde

Mustafa Kemal'in İzmir'de halkla yaptığı konuşmada ifade ettiği ''*Bizim dinimiz en akla uygun ve en tabii bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa uygun olması gerekir. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur*" sözleri dinin akla, fenne, ilme ve mantığa uygun olması gereğini içermesinden dolayı pozitivizmin etkisini yansıtmaktadır. Bu durum, cumhuriyetin kurucu kuşağında çok yaygın bir yaklaşımdır. Din ile akıl ve bilim arasında kurulan bu ilişki Comte'un Üç Hal Yasasındaki üçüncü evre olan pozitif bilim evresine ilişkin bilgileri çağrıştırmaktadır (Köker, 1993, s. 167-168). Pozitivizme göre insanın düşünce yapısında, birbirini takip eden üç dönem bulunmaktadır. Comte, bunu Üç Hal Yasasında göstermeye çalışır. Bu dönemleri de "Teolojik dönem, Metafizik dönem, Pozitif dönem" şeklinde üç döneme ayırır. Bu değişik dönemler bize değişik zamanlarda aklın pozitif hale gelmiş olduğu düzeni gösterir. Üç Hal Kanunu ve

bilimlerin sınıflanmasında amaç ‘’matematik, astronomi, fizik, kimya ve biyolojide’’ ki düşünce şekillerinin siyaset konusunda da gerekli olmasıdır. Bu da sosyolojinin gerekliliğini ispat etmektedir (Aron, 2000, s. 61). Ahmet Rıza Bey İslam’ın siyasi bakımdan gelişmeye elverişliliği üzerinde durmuştur. Kendi ifadesiyle, İslam, *‘’Cumhuriyetçi rejime hiçbir şekilde düşman değildir*’’ (Mardin, 1989, s. 185). Ahmet Rıza Bey, din konusunda da tam bir pozitivist tavır göstermiş, dinin uhrevi ve ibadet konularına mesafeli durmuştur.

Ahmet Rıza Bey, toplumun eğitimi ve dinin toplumda ki yerini pozitivist bir düşünceyle ele almıştır. Pozitivist düşüncede din, toplumu bir arada tutan ortak bir değerdir. Din, aile, iş bölümü gibi toplumu bir arada tutan, ilerlemeyi sağlayan ve düzeni oluşturan unsurlar bir araya getirilmelidir. Bu düşünceye göre, toplum eğitilerek seçkinleri anlayabilecek ve birlikte hareket edebilecek düzeye getirilmesi gerekmektedir (Özden, 2004, s. 122).

Pozitivizm, Türk modernleşmesinin başlangıcından itibaren etkili olmuş bir Batı düşünce felsefesidir. Pozitivist felsefe, en genel anlamda modern doğa bilimleri kuramını model alarak, bir toplumsal ve siyasal manada bir düşünce geliştirme amacındadır. Hatta bu amacını da başardığı iddiasındadır. Pozitivist felsefenin bu düşüncesi ve iddiasını gerçekleştirmek için, Ahmet Rıza Bey gibi temsilciler tarafından, Türk toplumu üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Pozitivist felsefe, topluma bilimsel manada birtakım kurallar getirmiştir. Bu yasalar ancak toplumsal ve siyasal uzmanlar tarafında bilinebilmekte ve yönetilebilmektedir. Ahmet Rıza Bey, “*devlet uzmanlar tarafından yönetilmeli*” (Özden, 2004, s. 121-122) derken, bu görüşünü pozitivizmin bu düşüncesine dayandırmıştır. Ahmet Rıza Bey, Osmanlı toplumunu geleneksel bakış açısından uzaklaştırarak, bilimsel bakış açısını yerleştirmeye çalışmıştır. Ahmet Rıza Bey tarafından pozitivist felsefe, toplumsal ve siyasal ihtiyaçlara göre bir forma büründürülmüştür. Devlet yönetiminin seçkinler tarafından yönetilmesinin istenmesi, dinin etki alanına pozitivizmin müdahale etmesi, kadının eğitilerek toplumdaki yerinin belirlenmesi, eğitimin geleneksel yapısından uzaklaştırılmak istenmesi, oluşturulmak istenen pozitivist felsefenin etki alanındadır.

Ahmet Rıza Bey’in görüşleri incelendiğinde elitist bir düşünce içinde olduğu kanaati uyandıracak çok önemli bilgilere rastlanmaktadır. Ancak onun elit yönetimini meşrulaştırmak üzere öne sürdüğü gerekçeler ile hayatı boyunca verdiği siyasi mücadele bir bütün olarak dikkate alınmalıdır. Onun, elitizmi ilkesel olarak benimsemek yerine belirli tarihi toplumsal koşullarla sınırlı, geçici bir uygulama olarak düşündüğü anlaşılmaktadır. Ona göre 19. Yüzyıl

Osmanlı toplumunda, halkın cehaleti, vurdum duymazlığı, her şeyi devletten bekleyen tavrı gibi daha pek çok neden bir elit yönetimini ve otoriter devleti zorunlu kılmaktadır. Yani Ahmet Rıza Bey için bir ülkenin siyasi rejiminin niteliğini belirleyen şey, elitlerin tavır ve tercihlerinden çok o ülkedeki nesnel toplumsal koşullardır. Onun bu sosyolojik analizinden, Osmanlı için elitist vesayetçi rejimi, kalıcı bir sistem olarak düşünmediği sonucu çıkarılabilir.

Kısacası, ona göre toplumun nesnel koşulları, eğitim düzeyi ve siyasal kültürdeki değişime şart olarak halk siyasal özne konumuna yükselecek ve dolayısıyla elitlerin hâkim olduğu vesayetçi rejim son bulacaktır. Yani Ahmet Rıza Bey, Türkiye için köklü bir siyasal rejim değişimini, bu değişimi gerçekçi kılacak toplumsal dönüşümlerin sonrasına bırakmak gerektiği fikrindedir. Ona göre gerekli toplumsal koşullar teşekkül etmeden yapılacak bir siyasal devrim, iktidarın, gerçek anlamda seçkinlerden halka geçmesini sağlamayacaktır. Ahmet Rıza Bey için böylesi bir siyasal devrim, öncelikle köklü bir zihniyet dönüşümünün gerçekleşmesine bağlıdır.

2.4.2 Ahmet Rıza Bey'in Yönetimde Ahlak Anlayışı ve Cumhuriyet Dönemine Etkileri

Osmanlı modernleşmesi ile birlikte çeşitli Batı'lı düşünce akımları Osmanlı aydınlarını etkilemeye başlamıştır. Eğitim veya başka amaçlarla Avrupa'ya giden aydınlar bu akımlardan etkilenmiş, devletin kurtuluşu veya ilerlemesi için elverişli gördükleri düşünceleri ülkelerine taşımışlardır. Osmanlı ve Türk modernleşmesinin öncü grubu olan Jön Türkler, Fransız ve Alman düşünce akımlarından etkilenmişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından ve ideologlarından olup uzun yıllar Paris'te meşrutiyet mücadelesi veren Ahmet Rıza Bey, Fransız düşünürü ve pozitivizmin kurucusu Auguste Comte'un pozitivist felsefesi ışığında siyasal ve sosyal düşüncelerini geliştirmiştir. Ahmet Rıza Bey, bir Osmanlı son dönem aydını olarak Osmanlı Devleti ve toplumunun sorunlarına pozitivizm ışığında çözümler üretmeye çalışmıştır. Devlet yönetimine ilişkin olarak elitist ve militarist bir duruşa sahip olan Ahmet Rıza Bey, yönetim sistemi olarak merkeziyetçiliği tercih etmiştir. Osmanlı Devleti'nin toplumsal, iktisadi ve siyasal sorunlarına çözüm ararken anti-emperyalist ve millici tezleriyle dikkat çekmiştir. Ahmet Rıza Bey'in temsil ettiği pozitivist, elitist, militarist, merkeziyetçi, millici görüş ve tutumlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden, Cumhuriyet Halk Partisine intikal ederek cumhuriyet modernleşmesini etkilemiştir

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının ardından yaşanan işgaller ve Millî Mücadele döneminde yaşanan olaylar, Türkiye'de milliyetçi, merkeziyetçi, anti-emperyalist görüşlerin güçlenmesini neden olmuştur. Dolayısıyla Cumhuriyet Halk Partisi ve cumhuriyet

kadrolarında, ülkenin yönetim sisteminde merkeziyetçi anlayışı hâkim olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra yürürlüğe giren 1924 Anayasası ile, milli egemenlik ilkesine dayalı resmi dili Türkçe, başkenti Ankara olan merkezi bir ulus devlet kurulmuştur. İllerin yönetiminin, merkezden alınan yetkiyle ve merkez adına yapılacağı kararlaştırılmıştır. Sonuçta, Ahmet Rıza Bey'in merkeziyetçi yönetim anlayışı Türkiye Cumhuriyeti'nde ve kurumlarında etkili olduğu görülmektedir.

İktisat konusunu eğitimle birlikte ele alan Ahmet Rıza Bey, iktisat ve medeniyette ilerlemenin eğitimle mümkün olacağını belirtmiştir. Ülkenin zenginliği ve gelişmişliği olsa dahi eğitim olmadan olan ilerlemenin geçici olacağını savunmuştur. Millî Mücadele ve cumhuriyet dönemi kadrolarının da aynı görüşlerde olması Ahmet Rıza Bey'in görüşlerinin etkili olduğunu göstermiştir. Kurtuluş Savaşının devam ettiği yıllarda, Mustafa Kemal tarafından, Ankara'da bir Maarif Kongresi (16-21 Temmuz 1921) düzenlenmesi eğitimin her koşulda ne kadar çok önemli olduğunu göstermektedir. Mustafa Kemal'in eğitim konusuna iktisadî açıdan bakmasının yanı sıra iktisat alanında da anti emperyalist duruşa sahip olduğu bilinmektedir. Çeşitli konuşmalarında siyasi bağımsızlığın iktisadi bağımsızlık olmadan sağlanamayacağını, askeri ve siyasi zaferlerin iktisadi zaferlerle desteklenmesi gerektiğini savunmuştur. Milletlerin ve Türk Milletinin gerileme ve ilerleme sebeplerinin ekonomi olduğunu ifade etmiş, sık sık kılıç-saban karşılaştırması yaparak üretmenin önemini vurgulamıştır (Atatürk, 2006, s. 467,495,511,528)

Ahmet Rıza Bey, siyasi konuların yanı sıra iktisadi konularda da milli bir duruştan yana olmuş, Batılı devletlerin kapitülasyonları ve yabancıların Osmanlı toplumundaki ayrıcalıklarını korumak istediklerini belirtmiştir. Ahmet Rıza Bey, bundan dolayı yabancı şirketlerin Osmanlı toplumunda giriştikleri işlerin memleketin siyasi ve iktisadi çıkarlarına zarar verdiğini ileri sürmüştür (Mardin, 1989, s. 194).

Cumhuriyet dönemi politikalarını etkilediği düşünülen Ahmet Rıza Bey'in dikkat çeken bir analizi de Doğu-Batı ilişkileri hakkındadır. Bu konuyu ele aldığı ve 1922'de Fransa'da iken yazdığı son kitabı olan '*'Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası''* (La Faillite Morale de la Politique Occidentale en Orient) adlı eserinde Batı'lı devletlerin II. Abdülhamit'e önerdiği reform projelerinin asıl amacının Osmanlıyı ekonomik olarak çökertecek ayrıcalıklar elde etmek olduğunu kaydetmektedir (Rıza A. , 2015, s. 37). Batı dünyasının asırlarca, Doğu

toplumlarına karşı yaptıkları zulüm ve haksızlıkları doğrudan Batı'lı yazarlara dayanarak ortaya koyan bu eseri, Batı kamuoyunu uyarmak gayesiyle kaleme almıştır. Ahmet Rıza Bey, Batı'nın toplumlar arası ilişkilerindeki ahlak anlayışını eleştirmiştir. Batı'nın ahlak anlayışını kazanç ve kaba kuvvetten ibaret olduğunu, Batı'nın Türkiye'ye karşı tutumunun hiçbir zaman ahlaki olmadığını söylemiştir. Ahmet Rıza Bey, çok sayıda bilim insanı yetiştiren Batı toplumlarının Türk ve Müslüman nefretinden kurtulamamalarını şaşkınlıkla izlemiştir. Batı'lı devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahalesine de bu millici duruşla karşı çıkan Ahmet Rıza Bey, Avrupa ülkelerinin Doğu Dünyası ile ilişkilerinde dürüst olmadıklarını düşünmektedir.

Ahmet Rıza Bey, Avrupa'nın vahşi siyasetinden nefret ettiğini belirterek Batı'yı daima kazanmak ve sömürmek isteyen bir ahlaksız olarak nitelendirmiştir. Batı'nın modernleştirme düşüncesi altında yatan asıl sebebin, o bölgeyi ele geçirerek sömürmek istemesiyle açıklamıştır. Eğer herkesi öldürmüyor ise, bunun Batı'nın iyi niyetinden kaynaklanmadığını, kendilerine köle istedikleri için böyle yaptıklarını sert bir dille eleştirmiştir (Rıza A. , 2015, s. 25). I. Dünya Savaşı'ndan medeni Avrupa'yı sorumlu tutarak yaptıklarının arkasında daima menfaatlerini iyileştirme düşüncesi olduğunu açıklamıştır. Bu düşüncesini Haçlı Seferleri örneği ile de pekiştirmiştir. Haçlı Seferleri'nin barbarların, medeniler üzerine yaptığı seferler olduğunu söylemiştir (Rıza A. , 2015, s. 93). Ayrıca Ahmet Rıza Bey, Batılıların kendi medeniyetlerini kurarken, Haçlı Seferleri ve ondan sonraki süreçlerde onlardan yararlandığını, daha sonra ise yıkıp yok etmeye çalıştığını İslam dünyasından bunun için özür dilenmesi gerektiğini söylemiştir (Rıza A. , 2015, s. 216).

Ahmet Rıza Bey'e göre, İslam'ın kötülenmesi misyoner propagandasının sonucudur. Öte yandan bütün Batılılar, tüccarları ve misyoneriyle birlikte İslam memleketlerini sömürebilmek ve kendilerini burada egemen kılabilmek için bahaneler aramışlardır. Ahmet Rıza Bey İslam'ı yansız bir şekilde ele alan bir tek insana rastladığını, onun da Pierre Lafitte olduğunu söylemiştir. Buna ek olarak, Lafitte hoşgörünün İslam ülkelerinde Hristiyan ülkelere oranla daha geniş bir şekilde uygulandığını göstermiştir (Mardin, 1989, s. 185).

Ahmet Rıza Bey, aşırı milliyetçi ve yabancı düşmanı olmadığını, dünya yurttaşı olmaya engel olacak bir vatanseverlikten Allah'a sığındığını söylemiştir. Ona göre vatan sevgisi dünya yurttaşlığına engel olmamalı ve kin faktörü taşımamalıdır (Korlaelçi, 2018, s. 192). Vatanını sevdiği kadar aynı aşkla insanlığı ve gerçeği de sevdiğini ifade etmektedir.

İttihat ve Terakki'nin önemli şahsiyetlerinden birisi olan Ahmet Rıza Bey'in pozitivist düşüncelerinin cumhuriyet sonrasına etkileri olmuştur. Ahmet Rıza Bey'in, Batı sömürgeciliğine karşı kararlı duruşu ve sert tavır alışı bunun yanında Millî Mücadele döneminde yurt içi ve dışındaki çalışmaları cumhuriyet dönemine katkı sağlaması açısından önemlidir. Ahmet Rıza Bey'in, eğitim, yönetim, bilim, ordu, iktisat, kalkınma ve din gibi konularda dile getirdiği pozitivist düşünceleri, bazı siyasal ve felsefî görüşleri Mustafa Kemal'in düşüncelerini etkilemiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan başkalığına kadar yükselen Ahmet Rıza Bey, erken yaşta gittiği Fransa'da pozitivizmden etkilenmiş ve Avrupa'da meydana gelen bilimsel gelişmelere hayran kalmıştır. Bu süreçten sonra tüm olayları, pozitivizm penceresinden değerlendirmiştir. Fransız pozitivizminin laisist, merkeziyetçi, otoriter fikirlerini benimseyerek bu anlayışı fikirlerinin odağı haline getirmiştir.

Islahat Fermanının ilan edildiği yıllarda dünyaya gelen, Tanzimat yıllarının kültürel ve siyasi ortamında yetişen Ahmet Rıza Bey, devlet üst yönetiminde çalışan baba ve aristokrat bir ailenin kızı olan anne tarafından, çok kültürlü bir aile ortamında yetişmiştir. Hem dönemin iyi okullarından aldığı eğitimle hem de özel hocalardan aldığı Farsça, Arapça ve Fransızca gibi derslerle birlikte iyi bir eğitim almıştır. Bütün bu gelişmelerle birlikte, yükseköğreniminin geçtiği Paris, ardında da muhalif hareketlerinin yoğunlaştığı Avrupa hayatı, onun entelektüel ve akademik yönlerinin gelişmesinde etkili olmuştur. Ahmet Rıza Bey'in Avrupa hayatı siyasi ve eğitim konusundaki düşüncelerinin şekillenmesi ve gelişmesini sağlayan bir dönem olmuştur.

Sosyal ve siyasal düşüncelerinin geliştiği dönemde bile sorunların çözümünde eğitim konusunu öne çıkaran Ahmet Rıza Bey, eğitim alanında çalışmaya karar vermiştir. Maarif Nazırlığı'nda öğretmen ve okul müdürü ve maarif müdürü olarak görev yapmıştır.

Ahmet Rıza Bey, eğitimin toplumun değişimindeki rolünü bilmekte ve bu konuyu sıklıkla dile getirmektedir. Pozitivist felsefe, Ahmet Rıza Bey'in siyasi düşüncelerini etkilediği gibi eğitime dair görüşlerinin de şekillenmesinde etkili olmuştur. II. Abdülhamit'le mücadelesi yanında siyasi düşüncelerini ve eğitim konusundaki görüşlerini yaymak için, Paris'te 1895'te *Meşveret* gazetesi ile başladığı yayın hayatı, Ahmet Rıza Bey'in sorunları çözme yöntemini ortaya koymaktadır Gerek *Meşvere*t 'teki yazılarında gerekse layihalarında yazdığı konularda eğitim konusu öncelik kazanmıştır. Ahmet Rıza Bey, bilimsel düşünceyle toplumsal değişimin sağlanacağını savunurken, dil ve din gibi etkenlerin de toplumun gelişmesindeki öneminden bahsetmiştir

II. Meşrutiyet'in ilanı ile ülkesine dönen ve Meclis başkanı olan Ahmet Rıza Bey, İttihat ve Terakki partisine karşı eleştirel bir tutum benimseyerek yolları ayrılmaya başlamış, 1912 sonrasında da meclis dışında kalmıştır. Meclis-i Mebusan başkanlığı sona eren Ahmet Rıza

Bey, 1912'de Meclis-i Ayan üyeliğine atanmış, daha sonra da Padişah Vahdettin tarafından bu meclisin başkanlığına getirilmiştir. Mütareke Döneminde ise Osmanlı Hükümetiyle ilişkileri devam ederken Ankara Hükümeti ile yakınlaşmaya başlamıştır. Millî Mücadele yıllarında resmi bir görevi olmasa da Avrupa'da, ülkenin menfaatlerini koruma adına birtakım çalışmalar yapmış, Lozan Barış Anlaşması imzalanana kadar mücadelesine devam etmiştir.

Türk modernleşmesinin gerçekleşebilmesi ve modernleşmenin sürdürülebilir olması için eğitimin her şeyden daha öncelikli olduğunu savunmuş, devlet içinde düzenin kurulabilmesi ve bu düzende ilerlemenin sağlanabilmesi için eğitim öneminden bahsetmiştir. Ahmet Rıza Bey'in düşünceleri genellikle eğitim temelli olmuştur. Aynı zamanda, kendisi eğitim faaliyetlerinin bizzat içinde bulunmuş, bilhassa kızların eğitim görebilmesi için II. Meşrutiyet döneminde, Kandilli Adile Sultan İnas Mekteb-i Sultanisi adında bir kız okulu açmıştır. Çünkü Ahmet Rıza Bey, ilimsiz ve fensiz olan bir eğitimin ilerlemeye zarar vereceği inancında olmuştur. Ona göre bu tip bir ilerleme faydalı olmayacaktır.

Ahmet Rıza Bey toplumu, modernleşmenin temeli gören bir düşünür olarak, kadınların eğitilmesinin toplumun eğitilmesi anlamına geleceğini söylemiştir. Ona göre Osmanlı toplumunda, kadınların geri kalmasının en büyük nedenleri arasında, kadının sosyal, siyasal ve ekonomik hayatta yer almamasını göstermiştir. Toplumun ilerlemesi için, kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olmalarını, aynı eğitimi almaları gerektiğini söylemiştir. Ahmet Rıza Bey, ana-baba eğitimi ve çocuk eğitimi gibi toplumsal konuları pozitivist felsefeye göre temellendirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde azınlıklara yönelik dini eğitim ve öğretim ayrıcalıklarının desteklenmesinin Osmanlı birlik ve bütünlüğünü bozmak anlamına geleceğini düşünen Ahmet Rıza Bey, laik eğitim sistemiyle bu durumun önüne geçilebileceğini savunmuştur. Ona göre laik eğitim sisteminin uygulanmasıyla toplum içi birlik ve bütünlük sağlanacak, din farkı ayrılıkçı güçleri destekleyen bir güç olmaktan çıkacaktır.

Ahmet Rıza Bey'in emperyalist devletlere karşı mücadele edilmesi, sorunlara kendi içerisinde çözüm aranması gerektiği düşüncesi, Millî Mücadele döneminde Ankara Hükümeti ile yakınlaşmasının temel noktalarından biri olmuştur. Mustafa Kemal, Ahmet Rıza Bey'den Millî Mücadele döneminde görev almasını istemiş, diğer yandan barış konferansına gidecek kişiler arasından Ahmet Rıza Bey'in ismi çıkartılmıştır. Ahmet Rıza Bey böyle bir hareketi

anlayamamış ve tepki göstermiştir. İttihat ve Terakki yöneticileri otorite olarak cemiyetin istediği doğrultuda hareket etmesini isterken, Ahmet Rıza Bey kendi düşünceleri ile hareket etmiştir. Bunun yanında İstanbul Hükümeti ile Anadolu'da gelişen hareket arasına net bir mesafe koymamış ve tepki çekmiştir. Özellikle Ermeni mallarına el konulmasına dair yaptığı eleştirel açıklamalar taraflar arasındaki mesafeyi daha fazla derinleştirmiştir. Ahmet Rıza Bey, Fransa'nın Roma Büyükelçisi Barrere'ye manda ve himaye konusunda tepki çeken bir açıklama yapmıştır. Amerika'nın mandayı üstlenmeyeceğini ve İngiltere'yi uygun görmediğini, Fransa'nın bu iki ülkenin tepkisini çekmemek için mandayı üstlenmeyi kabul etmeyeceğini, Fransa kültürüne daha yakın olan Belçika'nın mandayı üstlenmesinin doğru olacağına dair açıklama yapmıştır (Malkoç, 2017, s. 90). Her ne kadar pozitif fikirleri ve eğitime dair düşünceleriyle cumhuriyet kadrolarını etkilese de tüm bu gelişmelerden sonra Ahmet Rıza Bey'e karşı temkinli durulmuş hem cumhuriyet kadrolarında hem de eğitin konusuna dair bir görev verilmemiştir.

Ahmet Rıza Bey 20'li yaşlarda 4 yıla yakın, (1884-1887) eğitim için, 30'lu yaşlarda ise muhalif görüşlerinden dolayı 19 yıl (1889-1908 Paris'te geçen yaşamında olduğu gibi ömrünün son yılları da zorluklarla geçmiştir. Millî Mücadele yıllarında olduğu gibi ömrünün sonunda da mal varlığını eğitime bırakmak istemiş fakat hukuki nedenlerle ölümünden sonra bu gerçekleşmemiştir. II.Meşrutiyet sonrası, ülkesine 'hürriyetçilerin babası' olarak dönen Ahmet Rıza Bey 26 Şubat 1930 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

Osmanlı'dan cumhuriyete geçiş sürecinde önemli şahsiyetlerinden biri olan Ahmet Rıza Bey hem siyasi düşünceleriyle hem eğitim konusuyla ilgili düşünceleriyle cumhuriyet kadrolarını etkilemiştir. Son dönem Osmanlı toplumunda, ilerlemenin zorunlu bir gereği olarak ortaya çıkan kamu eğitimi düşüncesinin, aydınlar tarafından nasıl algılandığını ve toplum üzerinde nasıl gerçekleştirilmek istendiğini göstermesi bakımından, Ahmet Rıza Bey'in düşünceleri ve faaliyetleri onu tarihte önemli ve özgün bir yere koymuştur.

KAYNAKÇA

Ahmad, F. (1995). *İtthat ve Terakki.* (N.Yavuz, Çev.) İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akçay, C. (2006). *Türk Eğitim Tarihi.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Akçura, Y. (2014). *Üç Tarz-ı Siyaset.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Akşin, S. (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki.* İstanbul: Remzi Yayınevi.

Akşin, S. (1998). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Son Meşruttiyet (1919-1920)* (Cilt 2). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Akşin, S. (2000). *"Düşünce ve Bilim Tarihi (1839-1908)",Türkiye Tarihi,(Osmanlı Devleti,(1600-1908).* İstanbul: Cem Yayınevi.i.

Akşin, S. (2005). *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti (1600-1908) Siyasal Tarih (1789-1908)* (Cilt 3). İstanbul: Cem Yayınevi.

Akşit, E. E. (205). *Kızların Sessizliği,* (5 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyüz, Y. (2001). *Türk Eğitim Tarihi.* İstanbul: Pegem Yayınevi.

Alakom, R. (2015). "Kandilli Kız Lisesi'nin İlk Müdiresi Hanna Hindbeck'in Öyküsü (1916- 1918)". *Topumsal Tarih*(225), 40-43.

Alkan, Ö. M. (2004). *İmparatorluktan cumhuriyet'e modernleşme ve ulusçuluk sürecinde eğitim. İçinde: Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiyesi.* (H. Karpat, Dü.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aron, R. (2000). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri.* (A. Korkmaz, Çev.) Ankara: Bilgi yayınevi.

Ata, M. B. (2018). *Ahmet Rıza Bey'in Kamunun Eğitimi Üzerine Görüş Ve Faaliyetleri.* Ankara: Sonçağ Yayınları.

Atatürk. (1981). *Söylev (Nutuk)* (Cilt 1). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atatürk. (2006). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.* Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını.

Aytaç, K. (1984). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar.* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Aytekin, H. (1991). *İttihad ve Terakki Dönemi Eğitim ve Yönetimi.* Ankara: Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları.

Balkız, B. (2015). Türk modernleşmesi,Pozitivizm ve Sosyoloji. *Akdeniz Üniversitesi İnsani Bilimler Dergisi*, 133-149.

Baltacıoğlu, Y. A. (2011). *"Darülfununda Alman Müderrisler 1915" Pr. Doktor Yahya Akyüz'e Armağan Türk Eğitim Tarih Eğitim Araştırmaları, Eğitim ve kültür Yazıları.* Ankara: Pegem Akademi .

Belge, M. (2004). *"Mustafa Kemal ve Kemalizm." Modern Türkiyede Siyasi Düşünce* (Cilt 2). İstabul: İletişim Yayınları.

Berkes, N. (2006). *Türkiyede Çağdaşlaşma.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bolay, S. (2002). *"Tanzimattan Cumhuriyete Türk Düşünce Tarihi".* Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü.* İstanbul: Paradigma Yayınları.

Cihan, A. (2004). *Reform çağında Osmanlı İlmiye Sınıfı.* İstanbul: Birey Yayıncılık.

Çağır, M., & Türk, İ. C. (2017). 1869 Maarif-i-İ Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 4*, 62-75.

Çavdar, T. (1999). *Türkiyenin Demokrasi Tarihi (1839-1950).* Ankara: İmge Kitabevi.

Çetin, N. (2015). *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa.* Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Demirbaş, B. (1988). *Ahmet Rıza Bey'in Anıları.* İstanbul: Arba Yayınları

Doğramacı, E. (1989). *Türkiyede Kadının Dünü Bugünü.* İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.

Duran, A. (2017). Meşrutiyet Dönemi Eğitimdeki Yenileşme Hareketleri Ve Cumhuriyet Dönemine Bıraktığı Miras. *Appadocıa Journal Of Hıstory And Socıal Scıences*, 62-77.

Dursun, M. (2009). *Pozitivist Bir Milliyetçi Olarak Ahmet Rıza Bey "Yüksek Lisans Tezi".* İstanbul: Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Anabilim Dalı.

Ebuzziya, Z. (1989). *Ahmet Rıza* (Cilt II). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Eğri, S. (2014). II. Abdülhamit döneminde Eğitimde Modernleşme çabaları: Kızların Eğitimi Ve Bursa İnas Kız Rüştiye Mektebi. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi*(26), 141.

Ergenekan, M. (2012). Ahmet Rıza bey ve Meşveret Gazetesi. *GLobal Media Journal, 1*, 103-117.

Ergün, M. (1996). *2. Meşrutiyet Devri'nde Eğitim Hareketleri (1908-1914).* Ankara: Ocak yayınları..

Fındıkoğlu, Z. F. (1962). *Auguste Comte ve Ahmet Rıza.* İstanbul: Fakülteler Matbaası.

Georgeon, F. (2006). Osmanlı -Türk Modernleşmesi (1900-1930) Seçilmiş Makaleler. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gezer, G. (2020). *Ankara KIz Lisesi(1923-1977) Doktora Tezi.* Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Göçek, F. M. (2008). *"Modern Türkiye'de Siyasal düşünce:Milliyetçilik"Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğnin Oluşumu:Sosyolojik Bir Yaklaşım* (Cilt C:4). İstanbul: İletişim Yayınları.

Gökçe, B. (2013). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar.* Ankara: Savaş Yayınevi.

Gözübüyük, Ş. & Kili, S. (1982). *Türk Anayasa metinleri 1839-1980).* Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi Yayınları.

İnalcık, H., & Seyitdanlıoğlu, M. (2014). *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* . İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları.

Kabakçı, E. (2014). Bir Yeniden yapılanma Örneği, Ahmet Rıza'nın pozitivizm'i. *İstanbul Üniverssitesi Sosyolojisi Dergisi*(28), 27-58.

Karal, E. Z. (2003). *Osmanlı Tarihi "Islahat Fermanı Devrİ (1861-1876)"* (6 b., Cilt VII). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TürkTarih Kurumu Yayınları.

Karpat, K. (2015). Türk Demokrasi Tarihi. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kerimoğlu, H. T. (2007). II. Meşrutiyetin İlk Yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyetinin Eğitim Politikası ve Rumlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*(22), 133-143.

Koçer, H. A. (1991). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi.* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Kodaman, B. (1991). *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Korlaelçi, M. (2018). *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi.* Ankara: Kadim Yayınları.

Köker, L. (1993). *Modernleşme,Kemalizm ve Demokrasi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Kuneralp, S. (1999). *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922) Prosopografig Rehber*. İstanbul: İSİS.

Kuran, B. A. (2012). *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele.* İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.

Malkoç, E. (2007). "Doğu Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını; Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası". *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*(11), 93-162.

Malkoç, E. (2017). *"Ebu'l-Ahrar" Ahmet Rıza Bey "Bir Pozitivistin Hayatı, Yazışmaları,ve Düşünce Dünyası"*. İstanbul: Der Yayınları.

Mardin, Ş. (1985). *"19.yy'da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti" Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt II). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1989). *JönTürklerin, Siyasi Fikirleri,*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2018). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (12 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Metin, A. (1997). *Mareşal Ahmet İzzet Paşa.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Oğuz, E. (2015). *Eğitimin Ekonomik Temelleri", Eğitim Bilimine Giriş.* (C. E. Kasım Kıroğlu, Dü.) Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Ortaylı, İ. (2016). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı.* İstanbul: Timaş Yayınları.

Ortaylı, İ., & Akyol, T. (2010). *Osmanlı Mirası.* İstanbul: Timaş Yayınları.

Ortaylı, İ., & Erdinç, Ş. (2016). *İttihat ve Terakki.* İstanbul: İnkılap yayınları.

Özalp, R., & Ataünal, A. (1977). *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı.* İstanbul: MilliEğitim Bakanlığı Yayınları.

Özcan, A. (2004). *Meşveret* (Cilt 29). İstanbul: Türkiye Dyanet Vakfı Yayınları.

Özcan, A. (2007). *"Osmanlıcılık"* (Cilt 33). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özden, B. A. (2004). *"Ahmet Rıza"Modern Türkiyede Siyasal Düşünce ,Cumhuriyet Devreden Düşünce Mirası,Tanzimat ve meşrutiyet Birikimi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Özel, S. (2014). *Mustafa Kemal Atatürk,Yeni Gerçekler Yeni Düşünceler.* İstanbul: İŞ Bankası Kültür Yayınları.

Özodaşık, M. (1999). *Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları.* Konya: Çizgi Yayınları.

Petrosyan, Y. (1974). *Sovyet Gözüyle Jön Türkler.* (M. Beyhan, & H. Hacıosmanoğlu, Çev.) Ankara: Bilgi Yayınevi.

Ramsour, E. E. (2011). *Jön Türkler (1908 İhtilalinin Doğuşu).* (M. ö. Mengüşoğlu, Çev.) İstanbul: Pınar Yayınları.

Rıza, A. (2001). *Anılar.* İstanbul: Çağdaş Matbaacılık.

Rıza, A. (2011). *Eğitimci Bir Jön Türk Lideri Ahmet Rıza Bey ve "Vazife ve Mesuliyet" Eserleri Padişah ve Şehzadeler-Kadın-asker.* (M. B. Mustafa Gündüz, Çev.) ankara: Divan Kitap.

Rıza, A. (2015). *Batı'nın Politik Ahlaksızlığı "Batı'nın Doğu Poltikasının Ahlaken iflası".* (E. Göze, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Sakaoğlu, N. (1985). *Eğitim tartışmaları. İçinde; Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 2). İstanbul: İletişim Yayınlları.

Sebahattin, P. (1965). *Türkiye Nasıl Kurtulabilir.* İstanbul: Elif Yayınları.

Somel, A. s. (2005). Maarif Müdürü Rodovişli Mustafa Bey'in Raporları ve Müslim ve gayri Müslim Eğitimi: II. Abdülhamid Devri Selanık Taşrasında Maarif Meselesi (1885-1886). *Tarih Ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*(2), 242.

Soyak, H. R. (2014). *Atatürk'ten Hatıralar* (7 b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Soydan.Tarık, & Tuncel, M. (2013). Osmanlı'da İlk Yenileşme Döneminde Eğitimin Kurumsal ve Yönetsel Yapısının Oluşumu ve Gelişimi". *Milli Eğitim Dergisi*, 110-125.

Sönmez, E. (2012). *Ahmet Rıza Bir Jön Türk Liderinin Siyasi Entelektüel Portresi.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Su, K. (1977). Ahmet Rıza Bey'in Maarif Layihası ve Bursa Okulları. *Eğitim Hareketleri Dergisi*(Temmuz-Ağustos/Ocak-Şubat), 265-266/270-271.

Su, K. (1978). Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Bursa Okulları ve Ahmet Rıza Bey II. *Eğitim Hareketleri Dergisi, 23*, 270-271.

Tanör, B. (1985). *Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 1). İstanbul: İletişim yayınları.

Tekeli, İ., & İlkin, S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Siteminin Oluşumu ve Dönüşümü,* (2 b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu basımevi.

Temo, İ., & Rıza, A. (2009). *Biz İttihatçılar.* İstanbul: Örgün Yayınevi.

Tezcan, M. (1985). *Eğitim Sosyolojisi* (4 b.). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Timur, T. (1997). *Türk Devrimi ve Sonrası, İmge Kitabevi Yayınları* (4 b.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye'de Siyasi Partiler (mütareke Dönem 1918-1922)* (Cilt II). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2001). *Türkiyede Siyasal Gelişmeler (1876-1938).* İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Tunaya, T. Z. (2004). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Turan, Ö. (2009). Oryantalizm, Sömürgecilik Eleştirisi ve Ahmet Rıza Bey: Batı'nın Ahlaken Politikanın İflasını Yeniden Okumak. *Toplum ve Bilim*(115), 6-46.

Turan, Ö. (2010). *Ahmet Rıza ve Postkolonyal Bağlam 100. Yılında Jön Türk Devrimi.* (S. B. Sina Akşin, Dü.) İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Turan, Ş. (1999). *Atatürk'ün Düşünce Yapısında Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar,* (3 b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Tutsak, S. (2002). *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950.* Ankara: T.C. Kültür bakanlığı Basımevi.

Türkoğlu, A. (1984). *Türkiye ve Fransa'da Lise Programlarının Karşılaşmalı Olarak İncelenmesi.* Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

Ülken, H. (1999). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi.* İstanbul: Ülken Yayınları.

Vurgun, A., & Engin, V. (2019). II. Abdülhamid Döneminde Bursa'da İlkokullara Bakış. *Eğitim Kuram Ve Araştırmaları Dergisi, 5*(2), 250-265.

Yalçi, A. (2015). *Son Dönem Osmanlı Aydınlrında Batıcılık,Osmanlıcılık ve Milliyetçilik (Yüksek Lisans Tezi).* Diyarbakır: T.C Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı.

Yalçın, H. C. (2002). *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları.* İstanbul: Temel yayınları.

Yalçın, H. C. (2002). *Tanıdıklarım* (2 b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yiğit, A. A. (1992). *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası.* İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Yücel, H. A. (1994). *Türkiye'de Orta Öğretim, Hasan Ali Yücel Külliyatı-III.* Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Zürcher, J. E. (2000). *Modernleşen Türkiye Tarihi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, J. E. (2004). *"Kemalist düşüncenin Osmanlı Kaynakları"Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (Cilt 2). (M. G. Tanıl Bora, Dü.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, J. E. (2013). *Milli Mücadelde İttihatçılık.* İstanbul: İletişim Yayınları.